

■■■ TOLNAI OTTÓ ■

Tolnai Ottó (Magyarkanizsa, 1940. július 5.) költő, novellista, színműíró, esszéista, szerkesztő. A gimnáziumot Zentán végezte. Újvidéken a Magyar Tanszék, Zágrábban a Filozófia Tanszék hallgatója volt. 1961–1962-ben az *Ifjúság hetilap Symposion* című rovatának, 1965-től 1972-ig az *Új Symposion* folyóiratnak a szerkesztője, főszerkesztője, majd fő- és felelős szerkesztője. 1974-től az Újvidéki Rádió művelődési rovatát szerkeszti. 1989-ben a Vajdasági Íróegyesület elnöke, 1990-ben az akkor megszűnt Jugoszláv Írószövetség utolsó elnöke volt. 1990-től a *Napló* című hetilap főszerkesztője. 1992-ben nyugdíjba ment, és Újvidékről Palicsra költözött.

Fontosabb díjai: *Híd* Irodalmi Díj (1967 és 1980); Szirmai Károly Irodalmi Díj, Mikes Kelemen-díj (1988); *Üzenet*-díj, József Attila-díj (1991); Kortárs nivódíj, Az Év Könyve Jutalom (1992); Ady Endre-díj (1993); Alföld-díj (1994); Déry Tibor-jutalom (1995); Bodrogvári Ferenc-díj, Füst Milán-jutalom (1997); Weöres Sándor-díj, Bezerédj-díj (1999); A Köztársasági Elnök aranyérme, Radnóti Miklós-díj (2000); Mediawave-díj a Párhuzamos Kultúráért (2001); Magyar Irodalmi Díj (2004); Kossuth-díj, Todor Manojlović-díj (2007); ARTISJUS Irodalmi Fődíj, Bosanski Stečak (Szarajevó)(2009).

Önálló kötetei: *Homorú versek* (1963); *Sirálymellcsont* (1967); *Agyonvert csipke* (1969); *Rovarház* (1969); *Ördögfej* (1970); *Gogol halála* (1972); *Legyek karfiol* (1973); *Versek* (1975); *Sáfrány Imre* (1978); *Világpör* (1980); *Elefántpuszi* (1982); *Virág utca 3* (1983); *Vidéki orfeusz* (1983); *Gyökérrágó* (1986); *Rokokokó* (1986); *Prózák könyve* (1987); *Cápácskám: apu* (1989); *A meztelen bohóc* (1992); *Wilhelm-dalok, avagy a vidéki orfeusz* (1992); *Árvacsáth* (1992); *Versek könyve* (1992); *Kékitőgolyó* (1994); *Végl(ö)adás* (1996); *Rothadt márvány* (1997); *Balkáni babér* (2001); *Költő disznózsírból* (2004); *Szög a nadírban* (2005); *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006); *A pompeji szerelmesek* (2007); *Tolnai Ottó legszebb versei* (2007); *Grenadírmars* (2008); *Világítótorony eladó* (2010); *A kisinyovi rózsza* (2010); *A tengeri kagyló* (2011).

Az interjú Újvidéken készült hét ülésben (1988. május 22.; szeptember 14., 15., 16., 20., 22.; október 24.).

Vezérszerep és küldetéstudat

Tolnai Ottó közéleti szerepléséről az első híradást az Újvidéki Rádió anyagában találtam. Aladics János 1957. május 24-én a *Találkozás a művésszel* című műsorban a fiatal tollforgatók zentai találkozájáról számolt be. A rádióban Vigh Rudolf, Bóka Mária, Dóró Sándor, Fehér Kálmán, Gulyás József és Bauer Irén egy-egy verse, valamint Varga Rózsa, Tolnai Ottó és Pintér Lajos novellájának egy-egy részlete hangzott el. Az utóbbi kettővel Aladics külön foglalkozott:

„Sajnos az idő rövidsége nem engedi meg, hogy a két ifjú elbeszélő művéből hosszabb részletet adjunk, mert sokan szeretnének még megszólalni a mikrofon előtt. Elmondjuk hát nagyjából észrevételeinket a két ifjú írásairól. Tolnai Ottó novellájában [*A gróf*] egy emberroncs lázálmain át megkísérli elénk vetíteni, hogy mi lenne, ha ez az emberroncs nemcsak szabadon álmodhatna, de esetleg valóra is válthatná álmait. Pintér jóval reálisabb talajon mozog. Elbeszélésének alakja [*Csámpás bakancsok itéletnapja*] az egyszerű ember, annak bánatai és problémái. Bár Pintér íráskészsége fejlettebb, úgy véljük, hogy nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a téma mindkettőnél meghaladja a kifejező erőt. Ez azonban nem olyan nagy baj. Fiatalok még, idő és út áll előttük. Akinek mondanivalója van – Pintérnek és Tolnainak pedig van – az előbb-utóbb megtalálja a módját, hogy azt hibátlanul közölje is velünk. Ennek reményében adtuk közre ezt a két kis részletet is. Fiatalok találkoztak Zentán, hogy közöljék egymással élményeiket a világról, amelynek még a kapujában állnak, és amelynek szocialista társadalma kitárt karokkal várja őket, mint a ma és a jövőendő sereglő krónikás hadait. Természetesen ebbe a műsorba nem kerülhetett be minden, ami ott elhangzott, mint ahogy nem adhat ez a néhány röpké perc teljes képet sem arról az életről, amely ezekben a fiatalokban érik, és ajkukat szólásra feszíti. Mégis reméljük, hogy a maga szerény módján ez a kis műsorunk is hozzájárul majd a fiatalok ünnepeinek fényéhez, és hang lesz a nagy köszöntésben, amellyel hazánk köszönti őket – akik jönnek.”¹

¹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1955–1959. Kronológia*. Zenta, 2012, VMMI, 215–216.

Tolnai Ottó vezérszerepre való predesztináltságának a jelei már korán megmutatkoztak, s ő maga is felismerte azokat, a vele készített interjúban, a gyerekkorát említve, mesélte:

„Két kis banda rivalizált, az egyiknek én voltam a főnöke, egy másik akart lenni, és egyszer megvárt a sarkon. Erősebb testalkatú volt, mint én, és egyszerűen megvívunk ököllel. Azzal győztem, hogy kitartottam, nem menekültem, nem fordultam el. Csak ütöttem, csapkodtam, éreztem, hogy erősebb, de ő meg tisztán pszichikailag meghátrált. Megzavarta az a kitartás. És elszaladt. [...] Úgy emlékszek, hogy már nagyon korán olyan helyzetem volt, hogy azok az első gyerekek közé tartoztam, akik köré kristályosodtak a dolgok. Mindig az egyik fő mozgató meg vezető voltam a gyerekek között, később meg egyértelműen. [...] és ez töltötte ki az egész gyerekkoromat, és ez nagyon foglalkoztat, talán ez az érzés mentődött át bennem a cserkészeknél is és aztán az irodalomban is. Nagyon érdekes. Ezt így nem gondoltam végig, de ez így van.”

Ahhoz, hogy ez a vezérszerep az irodalomban teljedjen ki, kétségtelenül elsősorban Tolnai affinitása járult hozzá, de szerepet játszott az is, hogy a fiatal tehetségek felfedezésének és affirmálásának kora volt ez. A másodikos gimnazista Tolnai Ottó alig két hét múlva már Újvidéken lépett fel, amikor 1957. június 6-án a József Attila Művelődési Egyesületben megtartották a Szép Szó Élő Irodalmi Szemle 8. számát *Minket nem lehet letagadni, fiatal íróké a szó* címmel. Fehér Ferenc mondott bevezetőt, és Tolnai Ottó meg bátyja, Tolnai Zoltán mellett fellépett még Deák Ferenc, Fehér Kálmán, Gulyás József, Pintér Lajos, Szajkó Margit és Vigh Rudolf.²

A következő év őszén, az akkor már az újvidéki Ifjúsági Tribün keretében működő Szép Szó szerkesztősége által Hajnalcsillag címmel szervezett esten, a fiatal vajdasági magyar prózaírók bemutatkozása keretében Bányai János, Huszák Tibor, Molnár Cs. Attila, Varga Rózsa, Vasas Erzsébet, Várady Tibor és Vlaovics József mellett Tolnai Ottó is fellépett. Amikor pedig 1959 őszén beiratkozott a Magyar Tanszékre, jórészt már együtt volt és

■

² Tomán László: A Szép Szó Élő Irodalmi Szemle, 1956–1958 (emlékezés és adatok). *Létünk*, 1986. 6. 925–930.

ismerte egymást a társaság, amely az *Ifjúság* című hetilapban *Symposion* címmel akkor indult irodalmi rovat törzsgárdáját képezte, mi több, nagyon gyorsan vezéregyéniségek lettek. Amikor 1960. március 23-án az Ifjúsági Tribünön szavalóversenyt rendeztek, a bíráló bizottságban Burány Nándor, Laták István és Vukovics Géza mellett ott ült Bányai János meg Tolnai Ottó is, április 6-án ugyanott Tolnai Ottó tartott előadást Albert Camus-ról *Prométheusz a pokolban* címmel, másfél évvel később pedig már ő szerkesztette az *Ifjúság* irodalmi rovatát.

A hirtelen kitágult lehetőségek vákuumában már a *Symposion* rovat 2. számától – Bányai Jánossal együtt – rendkívül kritikus hangot ütöttek meg. Tolnai Ottó Gál László *Ispiláng* című verseskötetéről azt állította, hogy még a jobb verseiből sem marad ki „egy-egy számunkra annyira sértő, megbocsáthatatlan sor; egy-egy lila mű-anyag sor. És így ezek is visszaesnek a [...] népszínműves, »batyúbálás« szegény halászlegény dallikázásához”.³ Bogdánfi Sándor *A nagy kaland* című ifjúsági regényéről pedig a következőt írta: „Nem is szükséges kibogoznunk [...] az izgalmas és persze »nagy« kaland bonyodalmaival, kulminációját: ízléstelenségének kulminációit – nem szükséges bővebben szólni a giccs problémájáról.”⁴

A válasz nem maradt el. Fehér Ferenc „dühöngő suhancaink”-nak nevezte őket versében,⁵ feltéve a kérdést, hogy legközelebb „kit vágnak megint kupán”, és ugyanolyan politikai inszINUÁCIÓKKAL ÉLT, mint amilyenekkel őt támadták a tőle idősebbek alig tízegyhány évvel korábban. Dési Ábel leszögezte: „ha szétnézünk Tolnai és Bányai cikkeinek síkján, akkor megdöbbenve vesszük észre az egymás hegyén-hátán heverő legképtelenebb idézeteket, neveket, fogalmakat, amelyek mint valami temetetlen hullák, szinte feledtetik velünk, hogy ez a társadalom a maga szellemi

³ Ex libris [Tolnai Ottó]: Gál László: *Ispiláng*. Forum, 1961. *Symposion*, 1962. 1. 1. [2.] sz. 13. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 72.

⁴ Ex libris [Tolnai Ottó]: Németh István: *Lepkelánc*, Forum, 1961.; Bogdánfi Sándor: *A nagy kaland*, Forum, 1961. *Symposion*, 1962. 1. 25. 9. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 73.

⁵ Fehér Ferenc: Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17. A vers részletét lásd a Fehér Ferencsel készített interjú bevezetőjében, a 215. oldalon.

fejlődésében túlhaladta ezeket az eszméket.”⁶ Bogdánfi Sándor, a *Dolgozók* című szakszervezeti hetilap fő- és felelős szerkesztője pedig „káros dilettánsoknak” nyilvánította őket, mondván: „Nincs szükségünk analitikus elmélyülésre, hogy megállapíthassuk: kialakult nálunk egy kisszámú, túlnyomórészt fiatalokból álló, kicsiny irodalmi múltunkra tekintettel nem levő, felelőtlen réteg, amely költészetében a zavarosságból eredő érthetlenséget, zűrzavart használja fel mondanivalótlanságának leplezésére.”⁷

Tolnai Ottó a nyári szünet előtt még bejelentette: „Őszre újra megjelenünk és tovább folytatjuk »PISZKOS MUNKÁNKAT«! Négy oldalon”.⁸ De ekkor már megroppant benne valami. A *Symposion* ügyeit Bosnyák Istvánra bízta, ő pedig Zágrábba „menekült”, először azzal a kifogással, hogy filozófiát tanul az ottani bölcsészkaron, majd ugyanott leszolgálta a katonaidejét.

Bosnyák István a maga akkurátus alaposágával és szívósságával hozzálátott az ügyek intézéséhez. 1962 novemberében kezdeményezte a *Symposion* rovat felfejlesztését mellékleté és kibővítését hat oldalra (a melléklet első száma 1963. január 1-jén jelent meg), majd az Ifjúsági Szövetség Tartományi Vezetőségének 1964. májusi álláspontjaira hivatkozva, nem sokkal azután, hogy Tolnai Ottó visszajött a katonaságból, 1964 szeptemberében a *Symposion* szerkesztőségének nevében beadvánnyal fordult a Forum kiadói tanácsához, amelyben javasolta, hogy az addig az *Ifjúság* című lap mellékleteként megjelenő *Symposion* „továbbfejlődésének legmegfelelőbb formája az lenne, ha a *Symposion* önálló sajtószervként, havonta megjelenő művészeti és kritikai lapként folytatná tevékenységét”. A Forum kiadói tanácsa, amely még 1961. november 9-én döntött az *Ifjúság* irodalmi rovatának megindításáról, most jóváhagyta a *Symposion* kiválását az *Ifjúságból*: 1965. január 15-én megjelent az *Új Symposion* első száma. Fő- és felelős szerkesztője Bosnyák István lett, de most az ő idegeit

■

⁶ Dési Ábel: Kifogások és észrevételek. *Symposion*, 1962. VI. 14. 8.

⁷ Fenyő Árpád [Bogdánfi Sándor]: Ismerjük meg őket. *Dolgozók*, 1962. február 16. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt.* Újvidék, 2003, JMMT, 85–86.

⁸ Tolnai Ottó: Miért nem válaszolhatok Bogdánfi Sándornak. *Symposion*, 1962. VI. 28. 1. [8.]. Idézi Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége. I. köt.* Újvidék, 2003, JMMT, 103.

örölték fel a fejlemények: az első három szám után lemondott,⁹ és helyét Fehér Kálmán foglalta el. A munka azonban nem volt zökkenőmentes; a munkatársak más-más lehetőséget láttak az *Új Symposionban*.

Domonkos István számára a folyóirat nagy szellemi kaland volt. 1963. december 25-én írta Pivkáról Zágrábba Tolnainak (mindketten a katonaiidejüket töltötték):

„Egy novellán dolgozom. Nem fog sikerülni, mert minden áron jónak és szépnek akarom megcsinálni. A dialógus központi problémám. Ellenállhatatlanul vonz, mint minden veszély. Ha egy mód is lesz rá, közöltetem, nem érdekel semmi. Új nevemet átveszem verseimhez is. Éretlenség érzem magam, játszani *akarak, akarak!* [...] A legfontosabb, hogy hatalmasakat élvezek míg írom. Mítoszt kell szőnünk magunk köré mindenáron. Olyan eseményekről kell írunk kezdetben és első személyben, hogy mindenkit *irigykedésre* kényszerítsünk. [...] Tőfém,¹⁰ úgy fogunk élni, hogy na! A betegségeket soha sem fogjuk majd emlegetni, azok lesznek természetes állapotunk. Izgalom fog el, ha a sok érdekes csomagolású, furcsa, színes orvosságra gondolok, melyekkel tele lesznek zsebeink és kofferaink. A »jelentést« természetesen az írja meg, aki túléli az eseményeket.»¹¹

Majd öt nappal később azt írta Domonkos, hogy

„Fogalmam sincs hogyan fogunk öltözködni majd a leszerelés után. Írd meg. Már a reggeli után kezdtem el várni leveled s délig annyira felizgulok, hogy képtelen vagyok bármi másra gondolni, vagy dolgozni. [...] Hogyan kellene sok pénzhez jutni? Tanulni szándékozom még csak nem tudom milyen értelemben. Azt hiszem kerülni fogom az iskolákat. Két nyelvet megtanulok és kész. Körül sáncolom magam zenével. [...] A mítosz szövéséről: fantasztikus neveket kell találnunk, melyek jól hangzanak, jövődő »műveink« alá, annál is inkább, mert még nem mi írjuk azokat egyelőre, minden vers alá másik név, minden könyv fedőlapjára, mert nem mirőlünk van szó, ehhez

⁹ Lásd a lemondás részleteit a Bosnyák Istvánnal készült interjú előszavában.

¹⁰ Tőfe: Tolnai Ottó beceneve.

¹¹ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 351.

kapcsolódna öltözködésünk is, az ember olyan szürke valami [...] Cselekedeteink kiszámíthatatlanok lesznek, nagyságunk utolérhetetlenségünkben fog rejtőzni...”¹²

Végel László a mozgást, az aktivitást élvezte a helyzetben. 1964. augusztus 6-án küldte Tolnainak Splitből:

„Kedves Tőfém, Beograd, Bihać, most Split éjszaka hajóval Rijeka – rohangászok de soha frissebben mint most. Ölel Pepi”¹³

A másik szárny viszont a társadalmi struktúrában való pozicionálása szempontjából, szakmai előrehaladásának alapjaként tekintett a mozgalomra. Bányai János írta Tolnai Ottónak 1964. május 6-án:

„Tőfém, ma kaptam meg leveled. A verset legépeltem. Itt küldöm. Egyedül a reuma, illetve a reuma szó a kétséges. Leggyakrabban az előbbit használják, az utóbbit nem közli az *Értelmező szótár*. Ellenőriztem. Talán jobb lenne az előbbit használni. Azt hiszem nyelvileg ez a legtisztább versed. Ebben majdnem Füst Milános. Tulajdonképpen a szó az ami formálható csupán, s egyedül az engedelmeskedik. Mindig szerettem – jól tudod – a tiszta szó palástját [...] Holnap leadom Caginak¹⁴ a verset s egy kis esszémet a versről mint önmagával immanens filozófiáról [...] Azt hiszem már vasárnap megjelenek. Ha valami nincs rendben a gépeléssel azonnal írj, még szombaton kijavíthatom. Ölel Jancsi. Rohanok mert az imént Majával elvesztettem kártyán egy mozijegyet. Most mennem kell...”¹⁵

És 1964. május 16-án:

„Ottóm, ma beszéltem a Kálmánnal.¹⁶ Írok neki egy tanulmányt Pilinszkyról. A Füst Milánról szóló mellett ez a legjobb költészeti esszém. Látod, aránylag jókedvvel vagyok. Sajnos a novellaírás

■

¹² Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 353.

¹³ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 402.

¹⁴ Vukovics Géza, a *Magyar Szó* szerkesztője.

¹⁵ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronológia*. Zenta, 2013, VMMI, 386.

¹⁶ Fehér Kálmán, a *Híd* társszerkesztője.

nem megy. Űgy van ez, mint arról a százlábúról szóló mese, melytől megkérdezték, *mit csinál a bal hetedik lábád, amikor a jobb másodikkal lépsz.* Ű gondolkodni kezdett ezen, gondolkodott és elfelejtett járni. Azt hiszem valóban szép volt a *Magyar Szóban* az a két hasáb.”¹⁷

Majd 1964. május 28-án:

„Tűfém, megkaptam ma a verssorok javítását. Eszközöltem azokat. Még nem adtam le a verset, mert én nem írtam semmit sem. Nem haragszol? Valóban úgy jó, ha együtt jelenünk meg. A *M. Sz. ban*¹⁸ ez már, számomra, majdnem hagyomány is lehetne. Megjelent az új *Híd*. Remélem Kálmán elkűldi majd. Van benne egy szép verse. Sajnos, úgy érzem, kicsit megviselte *azt* a Kálmánunkat, akit annyira szerettűnk, a Vasko Popa, Pap¹⁹ közelség. Jó volna megszabadítani ettűl a hatástűl.”²⁰

A két szárny között hamarosan ki is pattant a feszűlttség. 1966. február 12-én Domonkos István írta Verbászról Tolnai Ottónak Kanizsára:

„Kedves Tűfém, nem is tudod talán, hogy a saját lapunkban a saját embereink támadnak bennűnket helyesebben mindazt ami a legszentebb és egyedűli számunkra. Olvasd el Gerold Lászlű *Ellentmondásainkrűl, vargabettűinkrűl szűnházaink ürűgűyén* c. írását a legűjabb *Symposionban*. Idézek egy részt: »Az indítás első hűsz perce után (mondja Gerold a fiatal jugoszláv drámaírűrűkrűl, akiket nem nevez meg) közűlűk sokan képtelenek a megkezdett utat továbű folytatni s elvesznek a formai útvesztűk sűrűűjében, kiengedik kezűkbűl a tudatosság fonalát, s a mű a testek fizikai tehetetlenségének elve alapján dűcűg csak el a befejezést jelképezű bágadt aktusig. Éppen ezért dűcűg, mert a lebegű formalizmusba éli ki magát (idekapcsolhatnánk a fiatal vajdasági próza két alkotásának – *Egy makrű emlékiratainak*²¹

¹⁷ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronolűgia*. Zenta, 2013, VMMI, 388.

¹⁸ *Magyar Szű*.

¹⁹ Pap Jűzsef.

²⁰ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960–1964. Kronolűgia*. Zenta, 2013, VMMI, 392.

és az *Érzelmes tolvajok*²² kapcsán felmerülő kérdéseket)«. És még egy kapásból vett idézet: »Ha valamiben veszélyt látok, az csak abban nyilvánulhat meg, hogy közönségünk, amint említettem: főleg fiatalokból áll, pózként, manírként, hamis, tartalom nélküli külsőséggént veszi át a Vittractól, Albeeig, az Eliottól Pinterig, a Jarrytól Shisgallig évtizedekig átfogó, de számunkra, körülményeink szempontjából idegen életérzést.« S így sorba az egész. Borzasztó! Domi²³

Egy nappal korábban viszont Bányai János így számolt be Sinkónak az *Új Symposion* helyzetéről:

„Sokat segíték az utóbbi időben Fehér Kálmánnak a *Symposion* körüli ügyekben. Nincs most már szerkesztőbizottság, úgy látszik szerkesztő sem lesz, mert Tolnai még két hónappal ezelőtt leutazott a tengerre és azóta is csak egyszer jelentkezett: pénzért; most visszajött egy pár napra, valamiféle kiáltványt (a vajdasági irodalom; a mi helyzetünk; leszámolások; provinciáizmus – ez lenne a tárgya) akar írni, s az ő véleménye szerint azt mindenkinek alá kellene írni, de úgy látszik még időben eláll majd tőle. Az biztos, hogy sok mindennel le kell számolni, erre mindig van ok, de az ilyen spektakuláris kiáltványoknak igazán semmi értelme nincs.”²⁴

1966. június 1-jén újabb panasz érkezik.

„Biztosan jó hangulatban vannak a tengeren. Csúnya dolog egy ilyen levéllel betörni a pihenésbe. Szeretettel üdvözli önöket Bányai. P. s. Közvetlenül Sükösd után fel akartunk Fehér Kálmánnal utazni Zágrábba. Jó hogy nem mentünk, úgysem találtuk volna Önöket otthon. Arról volt szó, hogy amióta Sinkó elvtársék elmentek, Végelék úton útfélen, főleg Kálmánnal és velem szemben, Sinkó elvtársra hivatkoznak. Persze én jól tudom, hogy mi ketten mivel váltunk el. P. p. s. Maja üdvözli önöket és várta az *Aron szerelmét*.”²⁵

21 Szerzője Végel László.

22 Szerzője Tolnai Ottó.

23 Kézirat.

24 Kézirat.

25 Kézirat.

Két héttel később, mintha megérezte volna, hogy nem jön ki jól ebből a vádaskodásból, 1966. június 15-én keltezett levelében már Fehér Kálmánt igyekezett hibáztatni:

„Sinkó elvtárs, a Végel-ügy teljesen komolytalan volt. Csak Kálmánt zavarta egy kicsit, de sikerült megnyugtatnom: ha bárki is igaz barátunk akkor mindenki előtt Sinkó elvtárs az. Végel és Tolnai úgy látszik mindenre képesek, de azt hiszem nem tarthat ez sokáig így, bele kell nyugodniok, hogy így semmit sem érhetnek el s mindaz a szép humanizmus amit hirdetnek férges a tények fedezéke nélkül. Legalább eddig eljutottunk volna már, hogy képesek lennénk a vitára. Nyugalmas pihenést kíván és szeretettel köszönti önöket Bányai.”²⁶

Bosnyák István naplójában az ügyről a következőket jegyezte fel:

„A *Symposion*ról: F-ék²⁷ fölkinálkoztak a *Híd*nak szerkesztőnek, O-ék²⁸ azonban kikészítették őket: azért, mert a *Symposion*ból kiválnak, most a *Híd* köteles őket felvenni, hogy »kompromisszumos *Hídat*« csináljanak, ahogy ígérték? [...] Mondom nekik, az egész folyamat tulajdonképpen normális is: magunk között sem vagyunk »egyazon palik sem életben sem halálban«, köztünk is van ideológiai, életérzésbeli különbség, aminek össze kell csapni – s a többi majd elválik; a »Maradék« majd felméri, ha akarja, hogy mi volt az értékes, mi nem...”²⁹

Majd a nyilvánosság előtt is folytatódott a vita.³⁰ Tolnai ebben a helyzetben hallgatott. Mintha saját műve, saját álma pusztulásának előjeleit látta volna ezekben a súrlódásokban, és mintha úgy érezte volna, hogy minden megszólalásával maga is csak mélyítené a konfliktusokat, hozzájárulna a pusztuláshoz. Amikor megszólalt, akkor is versben tette, rendkívül sok áttételű asszociációs rendszerének közbeiktatásával.

²⁶ Kézirat.

²⁷ Fehér Kálmán.

²⁸ Tolnai Ottó.

²⁹ Bosnyák István: *Szóakció. Adalékok egy nemzedéki szellemiség rajzához*. 2. [köt.]. Újvidék, 1982, Forum, 85–86.

³⁰ Végel László: Nyílt levél Bányai Jánoshoz, a *Symposion* főszerkesztőjéhez. *Új Symposion*, 1968. 43. sz. 2–3.; Bányai János: Válaszlevél Végel Lászlónak. *Új Symposion*, 1968. 44. sz. 2.

Ugyanakkor mindenkinek szüksége volt Tolnai varázslatos személyiségére, mint a mítosz fenntartásához szükséges hitelesség letéteményesére. Ez határozta meg az önmagukról a nyilvánosság előtt kialakítani igyekezett képet. De ebbe a munkába időnként mások is belesegítettek. Érdemes egy pillantást vetni a vajdasági középiskolások 1968. évi irodalmi vetélkedőjén készült fényképekre, amelyeket az *Új Symposion* 37-38. számának melléklete közölt, a díjazott munkákkal együtt. A bírálóbizottság tagjaiból, Bányai Jánosból, Utasi Csabából árad a tömény bölcsesség, megfontoltság, középtűt a prófétai tekintetű Tolnai Ottó. Fönt ül a zsűri az irdatlan magasságba elhelyezett asztal mögött, elbarikádozva az ajándékkönyvek tornyaival, amelyek közül egyet-egyet lehoz a szervező a boldog jutalmazottnak.

Ebben az időben viszont Tolnai így írt közérzetéről:

„Beosontam szobámba (most, hogy hidegebbek lettek, érzékeny jobb lábom miatt, kevesebbet használom – végképpen meg kellene oldanom fűtését), asztalom elé térdeltem, és a feneketlen fiókokban kezdtem turkálni. Különben aranybányák ezek a fiókok, hány világmegváltónak-ígérkező vázlat – vagy inkább temető?, halottak napján gyertyát kellene gyújtanom a kihúzókon. Fogalmam sem volt, mit keresek (barátom kabátját? egy tintatartó-gyűjtemény darabjait?), de ahogy véletlenül kezembe került ez a füzet, mindjárt pontosan tudtam: már megint utazni akarok! Kell ez nekem. [...] Egérutaim egyben a legnagyobb büntetések is, amik valaha érhetnek. Úgy látszik, valamiért ismét meg kell szöknöm, ha többre nem is, legalább egy pillanatra... Nekem is, mint bizonyára mindenkinek, csak az utazás első negyede miatt van szükségem az egész cirkuszra: attól a pillanattól kezdve, amikor elhatározom, elutazom, addig a pillanatig, amíg el nem indulok [...] Újabban meg ravasz módon, már amennyire ravasz ez a mód, elapróztam szökéseimet, sőt megpróbáltam kamatoztatni őket, már amennyire kamatoztatás ez, hogy utazásnak kereszteltem őket, és naplót vezetek róluk. Így egy rakás komoly műfajtól is sikerül megmenekülnöm. Arról álmodozom, verset, prózát, esszét csak magamnak, feneketlen fiókjaimnak írok. Istenkém, megvalósíthatom-e egyszer ezt az álmomat? Vagy, istenkém, eljön-e majd egyszer az az idő, amikor könyvkiadónkban hozzáértőbb emberek fognak dolgozni?”³¹

³¹ Tolnai Ottó: Útinapló, folytatásokban. *Híd*, 1967. 12. 1269.

Majd Párizsba érkezett.

„Fázom, fáradt, piszkos, éhes vagyok. Sírás kerülget. Szédülök [...] Szörnyen rosszul érzem magamat Párizsban, de semmi kedvem visszautazni. Egyetlen gondom, hogy melegre ülhessek, kávéra, legfeljebb szendvicsre legyen pénzem.”³²

Az *Új Symposion* két számának betiltása és az egész mozgalom „elnulláslisztesedése” után úgy tűnt, ő is belesimul a csődbe.

Valamikor Tolnai Ottó hevesen bírálta³³ Herceg Jánost, amikor az Újvidéki Rádió *Lírai tízperc* című 1968. április 7-ei műsorának beharangozójában azt írta, hogy a műsorban bemutatott fiatal horvát költők „semmiféle rokonságot nem tartanak egymással, hacsak az nem teszi őket hasonlóvá, hogy fölötte élnek a világnak.”³⁴ Amikor Herceg János az *Új Symposion* 39-40. számában közölt válaszában azt kifogásolta, hogy Tolnai „tárgyi ismeretet emleget ott, ahol magatartás, szempont és megítélés más és más tükröképet mutat”,³⁵ Tolnai azt válaszolta: „Fiataljaink apolitikusak, fiataljaink a világ, a szülőföld felett élnek, hangzott minden oldalról. Sajnos, az a bizonyos »valóság« komolyan közbeszólt. Márpedig abban, hogy fiataljaink a forradalmi tettek közelébe jussanak, nagyon komoly szerepe volt költészetünknek. Herceg, úgy látszik, mit sem sejtett világunkkal nem is eredménytelenül birkózó költészetünkről.”³⁶

Szóval, erről, vagyis a „világunkkal nem is eredménytelenül birkózó” költészetünk „nagyon komoly szerepéről” öt évvel később így írt:

*emlékszel akár ifjúkorunkban
előlről tudtuk kezdeni
mint kevesen a világon
mi csak folytatható
ha nem is folytatható
a költészetet
kétfelől fúrtuk a levegőt
s mint szindbád a csontból a velőt*

³² Uo. 1290.

³³ Tolnai Ottó: Lírai tízperc. *Új Symposion*, 1968. április, 36. sz. 23.

³⁴ *Rádióújság*, 1968. április 4-étől 11-éig.

³⁵ Herceg János levele. *Új Symposion*, 1968. 39–40. sz. 26.

³⁶ Tolnai Ottó válasza. *Új Symposion*, 1968. 39–40. sz. 26.

*kiütöttük a nemlétezőt
(nullás liszt)³⁷*

Már csak abban reménykedhet, hogy a falu bolondjából udvari bolond lesz.

*azt mondta a pechán úr
hogy a ferenc józsi majdnem megvett
de egy bécsi gyáros gyorsabb volt
a saxlehner vett meg
én vagyok bekenve fossal nem a kép
nem az a kép amit a ferenc józsi majdnem
a gyors bécsi gyáros a saxlehner meg
kapásból megvett
engem kenegét
engem kenegét és elkészül a kép
itt mindenki megijedt de a saxlehner
meg a ferenc józsi nem ijedt meg
a gyáros meg a császár semmitől sem ijednek meg
azt mondta a pechán úr hogy úgy lehet
eljön a ferenc józsi verbászra
és elvisz ischlbe
ha már nem jutott hozzá a kép
elviszi az eredetit
elvisz oda ahol a legjobb fánk van
és fölváltva verhetem a válykot és a farkamat
baj van
nagy baj van te vajákos
(verik a válykot)³⁸*

1980-ban megjelent *Világpor* című pazar,³⁹ *Híd*-díjjal kitüntetett⁴⁰ könyve, amelyről az öt és az egész *Symposion*-mozgalmat korábban kedvezően értékelő⁴¹ Podolszki József így írt:

³⁷ Tolnai Ottó: Nullás liszt. *Híd*, 1973. 7–8. 682–687.

³⁸ Tolnai Ottó: Wilhelm dalok. *Jelenkor*, 1992. 22–23.

³⁹ b-c [Bartuc Gabriella]: A *Világpor* a legszebb könyv. Dicséretet kapott a Kertmozi. Villám-interjú Kapitány Lászlóval, a könyvek tervezőjével. *Magyar Szó*, 1980. október 25.10.

⁴⁰ Jegyzőkönyv az 1980. Évi *Híd* Irodalmi Díj odaítéléséről. *Híd*, 1981. 5. sz. 665.

⁴¹ Például Podolszki József: Egy megújhodó mozgalom előhírnöke. *Magyar Szó*, 1968. október 6.

„Van egy jól bevált verscsinálási módszere Tolnainak, gyakran egy-egy lírai mag (kifejezés, vonzat, metafora, sor, kép stb.) köré építi versét, ezek a vers pillérei, tartóoszlopai, és egyszerűen csak befedi őket, vagy közéjük falaz szótégláival, valamilyen töltelékanyaggal. Így születnek meg a modern verselési standardot rendszerint könnyen elérő versek, de túlnyomó többségük meg is marad ezen a szinten, mintha egy megbízható szériagyártás jellegzetes átlagos terméke lenne. Valószínűleg az is. Mert Tolnai Ottó kitűnően megtanult »modern versül«, amin nem kell csodálkozni, hisz ennek a versnyelvnek ő az egyik élenjáró megteremtője vidékünkön. Én általában úgy is hallgatom őt, mint a valamilyen nyelvet gördülékenyen, magabiztosan, szépen beszélőt szokják hallgatni a nyelvtudási szintre érzékenyek. És igazán van valami csodálatos, talán megkapó is abban, ahogy ő képes bármiről a vers nyelvén szólni, ahogy képes mindent lefordítani erre a nyelvre. Csakhogy a költészet persze nem pusztán a versnyelvre (legyen az akár a modern versnyelv is) való átültetésből áll. A költészet épp az a tartalmi és magatartásbeli, ha tetszik, atmoszférabeli többlet, ami a hatvanas évek derekán és végén még a Tolnai-versek nagy részében is ott volt és ami talán nem is annyira érthetetlen módon kiveszett belőlük. A tipikusan gerilla-költészet nyilván képtelen kiheverni intézményesítését. Nyilván ki lehetne nyomozni, hogy miért és hogyan jutott el ilyen gyorsan az egyre nyilvánvalóbb vereségig a Tolnai-költészet. Egyszer rá is kell erre szánnunk magunkat, mert épp a legfiatalabb költőnemzedéket már ez az elrutinosodott »tolnaitás« keríti hatalmába és nem azok a valós költészeti értékek, amelyek a gerilla-költő Tolnait jellemezték és emelték fel oda, ahol most is sütkérezik, hála az immár egy-két évtizedes érdemeinek.⁷⁴²

Nyilván ez az írás volt Podolszki ellehetetlenítésének az egyik oka. A munkát, a mítosz védelme érdekében, a következő évek során Bányai János,⁴³ Gerold László⁴⁴ és Utasi Csaba⁴⁵ végezte el kritikusként vagy szerkesztőként.⁴⁶ Mihelyt azonban egy kis

⁴² Podolszki József: Világpor a szemünkben. *Híd*, 1981. 3. 323–328.

⁴³ Bányai János: Valóság(igény) és novella. *Híd*, 1981. 4. 426–431.

⁴⁴ Gerold László: Avított kamaszságok. *Híd*, 1985. 7–8. 1057–1059.

⁴⁵ Utasi Csaba: Adalékok adaléka. *Képes Ifjúság*, 1981. november 18. 17.

⁴⁶ Lásd Podolszki tanulmányának további részleteit és a reakciókat bővebben a Podolszki Józseffel készített interjú bevezetőjében.

rés látszott feltűnni a teljesen befagyott társadalmi jégpáncélon, Tolnai ismét lázba jött: az *Új Symposion* Sziveri János vezette szerkesztőségével együttműködve mozgatta meg kapcsolatait, és a botrány nem maradt el. De ez alkalommal nem ő került a vádlottak padjára, hanem Sziverit váltották le, elbocsátották állásából, és az egész szerkesztőséget szétkergették.

Utolsó fellobbanása, amikor a Vajdasági Íróegyesület keretében megalakult a nyílt beszédet védő bizottság, amelynek maga is tagja volt, és amely – a jugoszláv eszme védelmében – tiltakozott a Szlovéniával szembeni szerb kereskedelmi embargó bevezetése ellen.⁴⁷ A Vajdasági Íróegyesület elnöke lett,⁴⁸ majd a Jugoszláv Írószövetség elnöke,⁴⁹ éppen akkor, amikor a szövetség megszűnt. A Forum Könyvkiadóban a demokrácia mímelését szolgáló Alkotók Gyűlésén igyekezett szorgalmazni a demokratikus átalakulást, teljesen sikertelenül, a vezetők az egész intézményt magukkal vitték a sírba. Egy kötetnyi interjújában próbált rendet rakni életének folyamataiban,⁵⁰ de a tisztázás helyett továbbra is a mítosz fenntartásának csábítása tartotta hatalmában.

Önéletrajzát *Első utazásom története* című novellájában⁵¹ írta meg a legszemléletesebben. Gimnazista bátyja elvitte magával Kanizsáról Zentára a moziba. Tanítás után a cukrászdába mentek, ahol bátyja biztatására a vonatjegy árát is elköltötték. Ő könnyen beszélt, mert neki bérlete volt, öccsének viszont csak azt tudta tanácsolni, hogy hazafelé húzódjon meg a vonat végében. De a kalauz megtalálta.

„Hirtelen megragadta a fületem, és úgy, meztelen fenékkal kipenderített. Végigvonszolt az egész szerelvényen. [...] Bátyám, mint a macska, messziről követett bennünket. A kalauz végül belökött a mozdony utáni kupé egyik bordó bársonnyal bélelt

■

⁴⁷ A Vajdasági Íróegyesület nyílt beszédet védő bizottságának nyilatkozata. *Magyar Szó*, 1989. december 8. 10.

⁴⁸ T. [Toldi] É. [Éva]: Tolnai Ottó az íróegyesület új elnöke. *Híd*, 1989. 4. sz. 520–521.

⁴⁹ Turi Tibor: Nem militánsnak, hanem gandhistának kell lenni. Tolnai Ottó a Jugoszláv Írószövetség soros elnöke a Szövetségben megtörtént legújabb változásokat kommentálja. *Magyar Szó*, 1990. január 7. 16.

⁵⁰ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram.

⁵¹ Tolnai Ottó: *Prózák könyve*. Újvidék, 1987, Forum, 238–247.

első osztályú, üres fülkéjébe. Megmeredtem, ugyanis csak most kezdett igazán üvölteni, hadonászni az orrom előtt csillogó lyukasztóval. Biztos voltam benne, hogy kilyuggatja a fületem, a nyelvemet. De nem bántott. Amilyen hirtelen megjelent, olyan váratlanul hátat fordított, és rám zárta az ajtót. [...] Nem mertem leülni, féltem, a hatalmas vasutas ismét beront, és mégiscsak kilyuggatja a fületem, nyelvemet. Ahogy elindultunk, bátyám bekopogott, intett, nyugodtan üljek le, akár aludhatok is egyet, mutatta kezére hajtva fejét. Leültem. Aztán egész Kanizsáig nem mutatkozott többé. [...] Legjobban bátyám előtt szégyelltem magam. Biztosan elhibáztam valahol, egészen biztosan nem tartottam magamat utasításaihoz. Azután észrevétlenül megereedtek a könnyeim. Mi lesz szegény szüleimmel? A rendőrség most biztosan őket is meg fogja hurcolni. [...] Kanizsán megjelent a kalauz, kinyitotta a fülkét, ismét megragadta a fületem, és letoloncolt a meredek lépcsőn. Átadott az ügyeletes rendőrnek. A rendőr rám sem pillantva mutatta, álljak mellé, közvetlen mellé. A kalauz visszamászott. Valaki felém mutatott az egyik leeresztett vonatablaktól. – Nézd, milyen fiatal, és máris! Álltam a rendőr mellett, de még mindig nem illetett pillantásával. Bátyám az állomásépület mögül gukkerozott. Integtettem, lépjek le. Többször is elszántam magam, de képtelen voltam mozdulni. Bensőm, csontjaim még mindig kocsonyás állapotban voltak. [...] Közben a vonat elindult Martonos, Horgos felé. Akkor a rendőr unottan felém fordult. Lassan kigombolta kabátja felső zsebét, kivett egy kis, sárga fedelű noteszt, unottan pörgette. Megkérdezte a nevemet, ismét pörgette a notesz lapjait, de nem írt be semmit. Intett a kezével, tűnjek a szeme elől. [...] Bátyám boldogan vitt haza. – Látod – mondta anyáknak –, mégsem veszted el. [...] Este, már az ágyban, elmeséltük az esetet szüleinknek, akik jól mulattak a történeten, első utazásom rövid történetén. – Megmondtam, kisfiam – mondta anyám könnyezve a nevetéstől –, megmondtam. Apám csak annyit mondott, hogy ismeri a rendőrt. De nevetésük nem tudta megszüntetni vacogásomat, nem tudta megszilárdítani a szégyentől, a félelemtől megkocsonyásodott csontjaimat. Éreztem, többé már nem lehetek az, aki voltam, a klorofillban, a langyos, virágzó (tiszavirág) folyóban lebegő embrió. Börtönbe zárhatnak. Meghalhatok.”

Tolnai Ottó tehát novellájában fontosnak tartotta megírni, hogy csábította el bátyja az Első utazásra. De ki volt a bátyja később, felnőtt életében? Ezt is dokumentálni akartam a vele készített interjúbán. Nem sikerült. A később másoknak adott interjúk kérdezőinek sem. Nem akarta lerombolni a gondosan felépített mítoszt. „Hány óra van? Mennem kell.” Ezek az utolsó szavak, amelyek az interjú hetedik részének végén a szalagon maradtak. Nyolcadik rész nem készült.

A poétikától a politikáig

Amikor Bori Imre 1983-ban jegyzeteinek sorozatával köszöntötte a nyolcvanéves Illyés Gyulát, feltette a kérdést,

„Hol, mikor következett be, és miért a fordulat az oly ígéretesen induló avantgarde költő pályáivén, s miért volt az, hogy más ritmusú szárnycsapások vitték azután egy adott pont után tovább, előre és feljebb – a költői halhatatlanságba. [...] Nem az esőcsináló, hanem az esőről éneklő... – ha magának az avantgardra esküvőnek a szavait akarjuk szembeszegezni vele. Természetesen igazságtalanok lennének a költővel szemben, ha ezt tennénk, hiszen Illyés Gyulának ebben a másik kifejezési rendszerben is születnek majd remekművei, lesznek mesteri megoldásai, kép-konstrukciói. De aki ezeket papírra vetette, már nem pusztán csak költő volt, hanem még valami más funkciójú ember is. A korai, az ifjú költő azonban csak költő volt, s mi ezt a költőt szerettük meg benne, s azt keressük ma – a nyolcvan-esztendősnak a szavaiban is.⁵²

Majd egy héttel később⁵³ idézte is azt a verset, amelyben megfogalmazódott a „költői fölkentség és elkötelezettség tudata”:

*Én, aki egy földrelapult ház végéről
állok fel, a világ forró mélységéből,
félve nézek körül, remegve szívemben
most sejteni merem, hogy kiszemeltettem.*

■

⁵² Bori Imre: A fordulatok pillanata. Szempont [Újvidéki Rádió], 1983. január 25.

⁵³ Bori Imre: Egy Illyés-vers körül. Szempont [Újvidéki Rádió], 1983. február 1.

*A holdfényben kétsort hajladozó ágak
az útra fekete csokrokat dobálnak...⁵⁴*

Vajon Tolnai Ottó pusztán csak költő volt, vagy „még valami más funkciójú ember is”?

„A kívülálló költészetünkben, a vajdasági költészetben, radikális változást észleltek, miközben engem csupán az idill naiv rajza érdekelt. Pasztellkrétámat tüzes kardnak nézték” – mondta, amikor 1968. február 12-én először vette át a *Híd*-díjat, *Sirály-mellcsont* című verseskötetéért.⁵⁵

Valóban, miért is volt ez a radikális konfrontálódás? Miért is mondta Csépe Imre, hogy a *Symposion*-mozgalmat „el kőne türüni”?⁵⁶ Miért írta meg Fehér Ferenc versét a súlyos inszINUÁCIÓKKAL?⁵⁷ Miért váltott ki Bori Imréről egyik kritikájuk olyan heves indulatokat?⁵⁸ És miért nevezte őket Herceg János huligánoknak?⁵⁹

E vajdasági magyar értelmiségiek abban a pillanatban úgy vélték, hogy nem az új költői szenzibilitásról van szó, vagy legalábbis nemcsak arról, hanem – miközben Tolnai saját elmondása szerint otthon reszketett, hogy a rendőrség mikor jön érte – az események háttérben olyan politikai erők munkálkodását feltételezték, amelyek célja az egész kisebbségi értékrend, intézményrendszer és elit átalakítása.

⁵⁴ Illyés Gyula: A ház végén ülök... In Illyés Gyula: *Sarjűrendek*. Budapest, [1931], Nyugat.

⁵⁵ Tolnai Ottó: Költői világom. *Magyar Szó*, 1968. március 17. 19. Idézi Thomka Beáta, 1994. 31.

⁵⁶ „Majdnem egy időben azzal, hogy az *Ifjúság* – s benne a *Symposion*-melléklet – tizezer példányszámban került az olvasó kezébe, az egyik szabadkai középiskolában Csépe Imre bátya közölte forradalmi, korszakalkotó agyszüleményét: A *Symposion* el kőne türüni.” (Bosnyák István: Könyvhónapi kultúrhír. *Ifjúság*. *Symposion*, 1962. október 27. 9. Ua. in Baranyai B. István: *Polémiák, hiábavaló polémiák. Vitairatok, 1962–1999*. Budapest, 2009, Dotnet Kft., 72.)

⁵⁷ Fehér Ferenc: Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17. Lásd a Fehér Ferencsel készült interjú bevezetőjében.

⁵⁸ Lásd a Tolnaival készült interjút.

⁵⁹ „Persze, az irodalomban és a művészetben se jelenik meg egyedül, az írott szó és a képzőművészeti formák igazán és a kifejezés lázától fűtve, de megintcsak galeribe tömörülve, ami lehet egy folyóirat vagy művészeti csoportosulás, most már avantgardistának álcázva magát, de ugyanolyan türelmetlenül, éppoly felelőtlenül és ökölbeszorult kézzel, mint az utcasarkokon.” (Herceg János: A felelőtlen divatja ellen. *Együtt [Újvidéki Rádió]*, 1965. április 2.)

Voltak-e ilyen politikai erők?

A háború után, a vészorszak elmúltával a hivatalos deklaráció így hangzott: a magyar irodalmon belül egyedül a jugoszláviai magyar irodalom szabad irodalom, a jugoszláviai magyar irodalmat pedig majd csak ezután kell megteremteni.⁶⁰ Ezt Sinkó Ervin fogalmazta meg, amikor 1950. június 30-án vajdasági körútjára érkezve a számtalan gyárlátogatás közepette „Vajdaság fiatal íróival” is találkozott.⁶¹ Sinkó szerint Jugoszláviában „a magyar tömegek ma politikai aktivitásban, szellemi érettségben, öntudatban elmaradnak hazánk többi népei mögött”, ugyanakkor mégis ha „a Tájékoztató Iroda béklyóitól felszabadult magyar nép azt kérdi majd tőletek, vajdasági magyar íróktól: ti, akik szabadon élhettetek, alkothattatok, akiknek nem a nagy-orosz politika írta elő, mit és hogyan írhattok, ti, akiknek egyetlen cenzorotok a saját szocialista lelkiismeretek és felelősségérzetetek volt, ti, akik annyival kedvezőbb helyzetben voltatok, éltetek-e a szabadsággal, mit alkottatok, mit hoztok most nekünk? Vajon nem volna-e szép, ha akkor ti egy sereg magyar könyvre mutathatnátok, melyek az új szocialista magyar kultúrának törtek utat, könyvekre, művekre, melyek majd példái és mintaképei lehetnek amazoknak odaát.”

Sztálin halála után azonban úgy tűnt, hogy Magyarországon is megindulnak a demokratizálódási folyamatok.

Amikor 1956. május 17-én, közvetlenül a XI. tartományi pártértekezlet előtt a Szerbiai Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának Titkársága napirendre tűzte a vajdasági nemzeti kisebbségek kérdését, Sava Mali szóvá tette az ellentmondást, hogy a Magyarországgal kialakult szívélyes viszony most bonyolultabbá teszi a helyzetet. A Tájékoztató Iroda idejében könnyebb volt megszerezni a jugoszláviai magyarok lojalitását. „Mi szidhattuk Rákosit, amikor ő is szidott bennünket, de mit csináljuk most, amikor dicsér?”⁶² – kérdezte.

Meg kellett szilárdítani a jugoszláv szellemiségű magyar értelmiség intézményrendszerének alapjait. Ez éppen az említett

■

⁶⁰ Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények 5. *Híd*, 2011. 1. 132.

⁶¹ A *Híd* áprilisi számáról. Sinkó Ervin beszélgetése Vajdaság fiatal íróival. *Ifjúság Szava*, 1950. június 24. Lásd még Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények 5. *Híd*, 2010. 11. 78–87.

⁶² Bjelica, Slobodan: Međunacionalni odnosi u Vojvodini pedesetih godina dvadesetog veka i politika Komunističke partije. *Istraživanja* (Novi Sad), 2010. 21. 422–423.

ülés előtt két nappal meg is kezdődött, amikor Újvidéken a telek kimérésével, a sarokkő helyének kijelölésével megkezdődött a Forum sajtóház építése.⁶³ 1961. november 9-én a Forum kiadói tanácsa (Nagy József elnök, Zsáki József, dr. Gyetvai Károly, Kelemen Mátyás, Argyelán István, B. Szabó György, Dévics Imre, Olajos Mihály, Nenad Savić, Farkas Nándor, Vébel Lajos) a Forum irodalompolitikájáról tárgyalva megállapította, hogy „elavult keretek kötik gúzsba új utakra kívánckozó irodalmi életünket”, és támogatta azt a törekvést, hogy „az egyes publikációk köré tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében.”⁶⁴ Az ott kialakított álláspontok eredményeként már a következő hónapban, 1961. december 3-án elindult a *Magyar Szó* melléklete, a *Kilátó*, 1961. december 21-étől pedig az *Ifjúság* művészeti és kritikai rovata, a *Symposion*, amely 1963. január 1-jétől mellékletként, 1965. január 15-étől pedig folyóiratként jelent meg.

A vajdasági magyar elit számára mindebből nyilvánvaló volt, hogy miközben Tolnai Ottó pasztellkretáival írja verseit, a *Symposion*-mozgalom tagjai sorra foglalják el a a kisebbségi közösség elitjének reprodukciója szempontjából kulcsfontosságú intézményeket, esztétikai értékítéletekkel politikai folyamatokat is befolyásolva. Hamarosan a symposionisták ellenőrizték a humán értelmiségiek közé való bejutás két döntően fontos kapuját, a Magyar Tanszéket és a Forumot, s eközben igyekeztek megakadályozni a külföldön szerzett státusoknak a jugoszláviai pozíciókra való átkonvertálását.

Tolnai sokáig és sokszor tagadta az ebben a folyamatban játszott áttételes, illetve legitimáló szerepet, vagy legalábbis nem volt hajlandó beszélni róla.⁶⁵

⁶³ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1955–1959. Kronológia.* Zenta, 2012, VMMI, 100–101.

⁶⁴ Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó évei, évtizedei.* In *A Magyar Szó 1989. évi naptára.* Újvidék, 1988, 120.

⁶⁵ Nekem az 1980-as évek legelején panaszkoltam, követelik tőle, hogy töröltesse nevét a *Magyar Műhely* impresszumából. A *Danas* című zágrábi hetilapnak nyilatkozta a *Vidéki Orfeusz* című kötetére utalva: „Nekem például Pesten jelent meg válogatott verseim kötete. (Igaz, azt is azonnal hozzá kell tennem, Vajdaságban nem volt szabad írni róla, egyetlen sor sem jelent meg a terjedelmes kötetéről.)” (*Magyar Szó*, 1989. április 15.)

El tudom hinni, hogy nem politikai indítékokból került 1965-ben az *Új Symposion* első számának címlapjára Lukács György *Taktika és etika* című írása, miközben a magyar és a jugoszláv diplomácia között már évtizedek óta folyt a háborúskodás ez ügyben, a magyar külügyesek rendszeresen számlálgatták, mikor mennyi Lukács-mű jelenik meg Jugoszláviában, mi több, időnként javasolták a jugoszláv nagykövetnek, ha javítani akarja a kapcsolatokat, „törekedjen arra, hogy minél kevesebb Lukács, Zilahy és ehhez hasonló ügy legyen a következőkben.”⁶⁶ Egyszerűen „Sinkótól elkaptuk a *Taktika és etika* című írást, ami Sinkót is legjobban foglalkoztatta, és elhatároztuk, hogy azzal kezdjük” – mondja az interjúban Tolnai.

Hasonló visszhangot váltott ki Magyarországon az *Új Symposion* 1968. szeptemberi, 41. száma, amely a Csehszlovákia elleni katonai beavatkozással foglalkozott. Abban az évben Tolnai Magyarországon nem volt szívesen látott vendég, erről Eörsi István 1968-ban írt verse is tanúskodik:

*Ó költő, ki a lét / titkát lesed, míg fű a végzet, / hogy is ne értenéd / a vámört, ki seggedbe nézett. / Míg benned kutat ás, / régi elved szerint cselekszik – / vagy nem a kutatás / szabadságát hirdetted eddig? / Az igazság után / nyomoztok dühvel mind a ketten, / de ő szegény csupán / ott lelhet rá, a fenekedben.*⁶⁷

A magyarországi állambiztonsági szervek később is éberren figyelték ténykedését, erről Szőnyi Tamás is írt.

„Miután Aczél György gratulált egy színikritikájához, Nadas Péter 1969. februári levelében – a végére hagyott köszönőmondat előtt – részletesen kifejtette, mennyire megsínyli az ország szellemi élete az *Eszmélet* kimúlását is eredményező lefojtottságot. [...] Válaszában Aczél Nadas szemére vetette, egyoldalúan tájékozódik, ezért felvillantotta a betiltó hatalom szempontjait: megengedhetetlen, hogy az „eszméletesek” folyóiratként propagálták magukat, miközben antológia kiadásáról állapodtak meg, s megengedhetetlen, hogy szervezői egy, „a Magyar Népköztársasággal nem éppen baráti érzésekkel viseltető külföldi folyóirat”

⁶⁶ Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1955-1959. Kronológia*. Zenta, 2012. VMMI, 374–375.

⁶⁷ Eörsi István: *A költő és a vámör*. Tolnai Ottónak. *Élet és Irodalom*, 1989. január 6.

számára próbáltak kijuttatni anyagokat. E meg nem nevezett külföldi folyóirat a vajdasági *Új Symposion* volt, melynek főszerkesztője, Tolnai Ottó 1970 májusában részt vett a balatonfüredi Nemzetközi Költőtálalkozón, akárcsak Csoóri Sándor, Eörsi István és sokan mások, s a szolidaritás szép gesztusaként fölajánlott lapja minden számából tíz oldalt az *Eszmélet*nek. Azzal tölthetik meg, amivel akarják. Füreden Eörsi átadta az első kéziratadagot Tolnainak, akit a határon már vártak a magyar vámosok. Az *Eszmélet* ügyében bizalmas nyomozás folyt, s a rendőrség feltehetőleg telefonlehallgatás útján jutott az információhoz, mert Levendel Júlia így beszélte meg a dolgot Eörsivel. A kéziratokat elkobozták, Tolnait pedig két évre kitiltották Magyarországról.⁷⁶⁸

Következett az *Új Symposion* két számának betiltása, Tolnai felfüggesztett börtönbüntetése, majd amikor 1982-ben letartóztatták Gojko Đogo szerb költőt, Tolnai Ottó szolidaritásának jeléül verset írt neki *Orfeusz új lantja* címmel, amelyik az akkor Sziveri János által szerkesztett *Új Symposion* 1982. novemberi, 211. számában jelent meg (az 1983 májusában leváltott szerkesztőség bűnlajstromán ez is szerepelt). Amikor 1992-ben Tolnait megkérdezték, mit szól ahhoz, hogy az egykori üldözöttből az aktuális politika egyik legnagyobb támogatója lett, Tolnai azt felelte: „Amikor be akarták zárni a költőt, így kellett reagálnom, és ezt a szegmentumot érintettem, nem pedig Đogo poetikáját és személyiségét.”⁷⁶⁹

A nyílt politikai szintéren Tolnai 1988. március 6-án jelent meg, amikor a Vajdasági Íróegyesület közgyűlésén őt is beválasztották a vajdasági írószervezet kollektív vezetőségébe, az elnökségbe.⁷⁰

1988. szeptember 22-én a Vajdasági Íróegyesület elnöksége napirendre tűzte a Jugoszláv Írószövetség évi közgyűlésének előkészületeit.⁷¹ Konstatálták, hogy az 1988. október 3-ától 6-áig a macedóniai Gyevgyeliján sorra kerülő közgyűlésen a Vajdasági Íróegyesületben megválasztott küldöttek közül Boško Petrović,

⁶⁸ Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. 2. köt. Budapest, 2012, Noran Könyvesház, 167.

⁶⁹ Čakširan, Angelina: Orfej sa balkanskog tepiha. *Nezavisni Indeks* (Újvidék), 1992. június 20. 13.

⁷⁰ Slavco Almájan a Vajdasági Íróegyesület új elnöke. *Híd*, 1988. 4. 560.

⁷¹ t[Turi] t [Tibor]: Jugoszlávia és a jugoszlávság. Az Írószövetség évi tisztújító közgyűlését október 3-ától 6-áig tartják meg Dojranon. *Magyar Szó*, 1988. szeptember 23. 13.

Miro Vuksanović és Julian Tamas részvételére lehet számítani, míg a többi akkor megválasztott küldött (Aleksandar Tišma, Slavco Almajan, Bányai János, Miroslav Egerić, Mihai Harpany) más elfoglaltsága miatt nem lesz jelen. Ezt követően – mint a jegyzőkönyv fogalmaz – „elfogadásra került a javaslat, hogy a közgyűlésre menjen el Tolnai Ottó is”.⁷²

Itt már felsejlett a rá váró nagy jövő.

A közgyűlésen elmondott beszédének eredeti címe: *Izlaganje o moru, o morama*. Szó szerint: *Traktátus a tengerről, a szorongásokról*, illetve *A tengerről, a tengernyi gondról*. De már az eredeti, szerbhorvát nyelvű cím közlése is gondot okozott. Az újvidéki *Dnevnik*, először *O moru, o morima*⁷³ (A tengerről, a tengerekről) címmel közölt belőle részletet, a belgrádi *Književna reč* viszont megtoldta a címet: *Izlaganje o moru, o morama, o moranjima*⁷⁴ (Beszámoló a tengerről, a szorongásokról, a muszájokról).

Látszott, hogy nem tudnak mit kezdeni vele. De nem csak a címmel.

„Én, a magyar író, szerbhorvátul írom e sorokat Jugoszláviáról és a jugoszlávságról” – kezdte beszédét Tolnai. Majd elmondta, hogy amikor Krleža megkérdezte tőle, tud-e horvátul, és ő azt válaszolta neki, tud egy kicsit szerbhorvátul, Krleža „úgy fölnevetett, hogy majd beesett hatalmas íróasztala alá”, mondván, ő az anyjától horvátul tanult meg beszélni, és felajánlotta Tolnainak, „Újvidék a ti nemzedéketeknek kicsi, gyertek Zágrábba, írjatok horvátul.”

Tolnai a közgyűlésen mondott beszédben azt is szóvá tette, hogy amikor a szerb Dobrica Ćosić írt az *Új Symposion* betiltásáról, bizonyos értelemben védelmébe vette őket, de a betiltás okaként csak Rózsa Sándor „dilettáns szatíráját”⁷⁵ említette meg:

⁷² Zapisnik sa sednice Predsedništva Društva književnika Vojvodine održanog 22. septembra 1988. god.

⁷³ O moru, o morima. *Dnevnik*, 1988. október 19. 16.; *Izlaganje o moru, o morama*. *Dnevnik*, 1988. november 2. 13.

⁷⁴ *Izlaganje o moru, o morama, o moranjima*. *Književna reč*, 18. évf. 335. sz. 1989. január 10. 3. Ezt a szöveget vette alapul a szlovák és a ruszin fordítás is: *Vykład o mori, o morách, o musenjach*. *Nový život*, ročník 41 číslo 3, marec 1989, 163–167; Tolnai, Oto: *Vikladane o moru, o trapezoh, o musenyoh*. *Literaturne slovo* [a *Ruszke slovo* melléklete], 1988. november 1. 3.

⁷⁵ Rózsa Sándor: *Mindennapi abortusz*. *Új Symposion*, 76. [betiltott] szám, 1971. szeptember (megjelent 1971. november 18.), 344–345.

„Naiv magyar fiataloknak tűntünk, nem pedig tudatos jugoszláv értelmiségieknek [...] Gyönyörű elképzelésünk tehát ilyen enyhén nacionalizmus-szagú, ránk egyáltalán nem jellemző, jelentéktelen dilettáns dolgokon futott zátonyra. Úgy tűnik, a világ, a környezet csak saját problémáit látja és felhasznál bennünket napi taktikai céljaira. Ez a szellemi jugoszlávság – amely a kisebbségi irodalmak tükrében még nagyobbra nőtt – illúzió lett volna csupán? Nem tudom.”

Éppen azokban az órákban, amelyekben Tolnaiék a volt Jugoszlávia legdélibb pontján tanácskoztak, töprengtek, találgattak, Újvidéken folytak a tüntetések, amelyek akkor értek véget egy csapásra, amikor lemondott a Vajdaság alkotmányjogi státusát, Szerbiával szembeni önállóságát védő tartományi vezetőség. Helyét azok foglalták el, akik a belgrádi vezetőség oldalán álltak a Szerbia alkotmányjogi státusának ügyében a föderáció intézményeiben folyó politikai harcokban. Az 1974-ben meghozott szövetségi alkotmány ugyanis a Szerbián belüli két tartományt, Vajdaságot és Kosovót is a Föderáció alkotóelemeként határozta meg, így a szövetségi szervezetben, tehát az államelnökségben is a tartományoknak külön képviselőik voltak. Amíg a belgrádi vezetés konfliktusban állt a tartományi vezetőségekkel, addig ez a helyzet a Föderáció szerveiben a hátrányára volt, de – gondolták –, ha a tartományokban a saját embereiket emelik pozícióba, akkor az addigi hátrány egyszerre előnyükké válik, szavazatuk megháromszorozódik a Föderáció szerveiben.

Ennek a politikai játszmának a része volt a Jugoszláv Írószövetség is. Látnia kellett ezt Tolnainak, aki a tengerről szóló beszédét ilyen elhatárolódással fejezte be:

„A tengerről, a tengernyi gondról beszélve semmit sem akartam bizonyítani, semmilyen tézist nem akartam kifejtteni vagy becsempészni. Nem mondtam, hogy igen, azt sem mondtam, hogy nem, hanem épp az ellenkezőjét – mint egyik politikusunk állította a hatvanas években az Ifjúsági Tribünön egy heves vitában. Igen, épp az ellenkezőjét. Illetve épp csak annyit, amennyi magában a szövegben megragadt.”

Ugyanebben a beszédben a következőket is mondta:

„Külföldön gyakran megkérdezik, mi a különbség a magyarországi írók és a jugoszláviai magyar írók között. Tréfálkozva azt válaszolom, hogy a magyarországi magyar íróknak nincs tengerük. Nekünk pedig van – nekem van.”

Sokakkal együtt akkor még ő sem látta, hogy ezzel az írószövetségi hadakozással megkezdődött a tenger elvesztése is.

Vajdaságban a dogmatikus vezetés kiebrudalása könnyen és gyorsan ment. Más volt viszont a helyzet Kosovón. Miután 1988. november 17-én leváltották Kaqusha Jashari kosovói pártelnököt, Azem Vllasit pedig kizárták a tartományi pártbizottságból, Kosovón tömeges tüntetések kezdődtek. Ezek támogatásaként a Trepčai Kombinát 1350 bányásza 1989. február 21-én sztrájkba lépett a Stari trg-i tárnában, aminek a JSZSZK Elnöksége 1989. február 27-én meghozott határozata alapján 1989. március 2-án bevezetett rendkívüli állapot és kijárási tilalom vetett véget. Ezen a napon tartóztatták le Azem Vllasit, az egyik legnépszerűbb albán vezetőt és még két személyt, akiket a bányászok sztrájkjának megszervezésével vádoltak. Másnap, 1989. március 3-án viszont Újvidéken összeült a Vajdasági Íróegyesület elnöksége. A kollektív vezetés elve alapján, miután a román nemzetiségű Slavco Almajan egyéves megbízatása lejárt, az elnökség Tolnai Ottót választotta meg elnökének. Ebben a minőségben vett részt már másnap Belgrádban Szerbia Íróegyesületének rendkívüli közgyűlésén, amelynek a témája Kosovó volt. Matija Bećković bevezetőjében kijelentette, hogy

„A rendkívüli közgyűlés összehívását a rendkívüli események tették szükségessé. Ezekről az eseményekről szólniuk kellene a szerb íróknak, hallatnia kell a szavát írói szervezetüknek is. Közösségünk fennmaradásáról, a szerb nemzet és kultúra sorsáról van szó. [...] Egy szerb se ejtette ki a száján soha azt a szót, hogy szlovén alkotmány, a szlovén írók pedig javasolják az albán alkotmány bevezetését Szerbiában. [...] A rigómezei csata hatszázadik évfordulóján is ki kell mondanunk: Kosovó Szerbia része és e tény nem befolyásolja se az albán natalitás, se a szerb mortalitás. Ott annyi a szerb vér és a szerb szentség, hogy akkor is szerb lesz, ha már egyetlen szerb se marad ott.”⁷⁶

⁷⁶ Neka u Jugoslaviji svako uspravno korača. *Politika*, 1989. március 5. 8.

Tolnai érezte, ha ebben a hangulatban semleges marad, azt már a felajzott publikum elhatárolódásnak veszi. Beszédében tett egy gesztust, mondván:

„Gyakran beszéltem (talán még gyakrabban is beszélhettem volna) a jugoszláv irodalmak iránti lelkesedésünkről. Meg voltunk győződve, hogy nagy kincsre találtunk: ki mondhatja még el magáról, hogy öt-hat olyan irodalmat ismer – még hozzá belülről! – mely számára teljesen idegen nyelven íródott. Többek között ezért is fölényben éreztük, európaiabbnak tudtuk magunkat még a magyarországi írókkal szemben is. Igen, én még a szlovén írókkal szemben is inkább európai írónak éreztem magam, egyebek között azért is, mert jobban ismertem irodalmukat, mint ők az enyémet. De Ljubljanában és Zágrábban emellett is többször »megsértettek« mint délit. Észrevették, hogy rosszul beszélem a nyelvüket, azt hitték, déli vagyok. De ez esetben kissé melléfogtak. A világ nagyobb, mint gondolták. A világ mindig nagyobb, összetettebb, mint gondoljuk. Tehát volt alkalmam látni, saját bőrömen érezni az albánok iránti viszonyulásukat is...»⁷⁷

De a folytatásban csak kimondta:

„Igen, én a nemzetekről sem tudok másként gondolkodni, beszélni, mint az írókról: szeretettel – alázattal. Mindig, minden esetben. Semmiképpen sem beszélhetek a napi politika arrogáns nyelvén. (Különbén az európaiságról, saját európaiságomról sem beszélnék soha.) Mindig szerbokról és albánokról, albánokról és szerbokról kell beszélnem, immár nem választhatom szét őket, függetlenül attól, hogy ki van lépésen ebben az iszonyatos sakkjátszmában.»⁷⁸

Szóval, ekkor már nem volt könnyű egyensúlyozni, az össze-
jövételen inkább a harcba készülők ropták a táncot a tűz körül.

⁷⁷ Tolnai Ottó: Egy fonál még vezet valahova. Felszólalás Szerbia Íróegyesületének rendkívüli közgyűlésén. *Magyar Szó*, 1989. március 7. 15.

⁷⁸ Tolnai, Oto: Staze bez mržnje. Svet je uvek veći. Ne mogu ni o narodima drukčije razmišljati, govoriti, nego kao o književnicima: sa ljubavlju – ponizno. *Dnevnik*, 1989. március 8. 16.

A vezérek – mint hadba készüléskor mindig – világos állásfoglalást vártak. A *Borba* című belgrádi napilap ankétja is azt kérdezte címében: „Kinek az oldalán állnak az írók?” Tolnait is megkérdezték. Így válaszolt:

„Nemrég a művelődési minisztérium vendégeként Dániába utazva meglátogattam az ottani írószervezetet is. És a napokban mind gyakrabban jut eszembe ez a koppenhágai nyugodt, csendes épület, az ebéd hangulata, gyertyákkal az asztalon, amikor két író – mi is kellene több, minek mindig azok a küldöttségek? – csöndben beszélget Kierkegaardról, akinek a könyvét a fiatal Andrić magával vitte a börtönbe, vagy Jefta Perić belgrádi festőről, akinek dán volt a felesége. [...] Mind gyakrabban eszembe jut ez a csendes ebéd a dán írók székházában. És akkor önkéntelenül eszembe jutnak a szocialista országok nagy, zajos írószervezetei, köztük a miénk is. Én a dán modell mellett vagyok, ahol két író csöndesen beszélget. A Jugoszláv Írószövetséget így képzelem el. Úgy is mondhatnánk, ez az európai modell. Tehát: csendben és gyertyákkal. Ha fölemelem a hangom, ha elkezdek kiabálni, a gyertyák kialszanak...”⁷⁹

Aztán valamelyik hasonló nyilatkozata után újvidéki házának csukott ablakán egy téglát hajítottak be, ő pedig nem sokkal később a Virág utca 3-ból Palicsra költözött. Addig azonban még várt rá egy – szinte jelképesnek mondható – megpróbáltatás.

A Jugoszláv Írószövetség 1988. októberében megtartott közgyűlésén Tolnai Ottót is beválasztották az elnökségbe. A szeme előtt játszódott le a szervezet szétesése. A Kosovói Íróegyesületből kiléptek a szerb írók, ezt követően Szerbia Íróegyesülete nemlétezőnek nyilvánította a déli tartomány íróegyesületét. A Macedón Íróegyesület és a Kosovói Íróegyesület között már évek óta nem volt semmilyen kapcsolat. A Kosovóban bevezetett rendkívüli állapot miatti szlovén tiltakozás után a Szerb Íróegyesület megszakította kapcsolatait a Szlovén Íróegyesülettel. Az egyesületek már el sem küldték a munkájukról szóló dokumentumokat a Jugoszláv Írószövetségnek, amelynek elnökségi ülésein mind

■

⁷⁹ Mrvoš, Bogdan: Šta će biti sa Savezom književnika? (4) Na čijoj su strani pisci? U današnjem nastavku ankete o sudbini književničke organizacije govore Matija Bećković (Srbija) i Oto Tolnai (Vojvodina). *Užas od ravnopravnosti i odavno mrtve fraze.*

Budućnost će presuditi. Gospodo i drugovi, može li tiše? *Borba*, 1989. március 17. 11.

jobban elmérgesedett a hangulat. Közeledett az új közgyűlés megtartásának időpontja, és a korábban meghatározott sorrend szerint a Vajdasági Íróegyesületnek kellett elnököt javasolnia. Tolnai Ottóra esett a választás, aki ennek körülményeit egy interjúban így mondta el:

„Kedves barátom, Aleksandar Tišma kellett volna hogy legyen az elnök, de ő okos volt és ravasz: engem javasolt, akárcsak Vujica Rešin Tucić, Vojislav Despotov és Judita Šalgo. Szerettem ezeket az embereket, és úgy gondoltuk, valamit mégis lehet csinálni.”⁸⁰

A Jugoszláv Írószövetség elnöksége 1989. október 27-én határozta el a közgyűlés összehívását. Úgy döntöttek, hogy a közgyűlést Vrnjačka Banján tartják meg december 8-a és 10-e között. Elfogadták a Vajdasági Íróegyesület javaslatát, miszerint Tolnai Ottó az elnökjelölt.⁸¹ Az ülésen a kosovói és a szlovéniai egyesület képviselői nem voltak jelen.

Időközben felmerült a kérdés, mi történjen, ha a közgyűlésen nem vesz részt valamelyik tagszervezet, hiszen a statútum szerint döntést csak konszenzussal lehet hozni. Miután a szlovén, a horvát és a kosovói íróegyesület jelezte, hogy nem kíván részt venni a közgyűlésen, a macedón egyesület pedig javasolta, hogy fél év múlva tartsák meg a rendezvényt, a további egyeztetések érdekében 1989. november 24-én az elnökség úgy döntött, hogy a közgyűlést 1990. január 9-e és 11-e közötti időre halasztja.⁸²

A távolmaradások után lemondott Slobodan Selenić elnök, egyúttal kijelentette:

„Nyilvánvalóan nem lehetséges az együttműködés azok között, akik nem kívánnak együttműködni. A továbbiakban az írószövetség ügyeit a titkárság és Adam Puslojić titkár intézi.”⁸³

⁸⁰ Nonin, Gordana D.: „Azur ekspresz” od slepog koloseka do Evrope. *Danas*, 2012. április 27.

⁸¹ „a jugoszláv elnökség megválasztott, de a közgyűlést már nem tudták összehívni. Tehát elnök voltam, átvettem az irodát...” In Tolnai Ottó: *Költő disznószírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 341.

⁸² *Híd*, 1989. 12. 1478.

⁸³ *Híd*, 1990. 1. 112.

Akkor azonban már nem volt mit intézni. Tolnai így élte meg a befejezést:

„Azzal a szándékkal utaztam Belgrádba, hogy bezárkózzunk a Jugoszláv Írószövetség irodájába és közös felolvasásokat szervezzünk. De odaérve láttam, hogy kikapcsolták az áramot. Odajött hozzám Matija Bećković meg Mihiz [Borislav Mihajlović], és közölték, papírjuk van arról, hogy ezek a helyiségek Szerbia Íróegyesületéhez tartoznak. A Szerbiai Íróegyesület és a Jugoszláv Írószövetség helyiségeit egy szekrény választotta el, amit ők eltávolítottak. Ezzel az övük lett minden. Többet nem mentem oda.”⁸⁴

Gyökér és lomb

„Gyökérzetünk a magyar nyelvbe kapaszkodik, ám ágaink ebben a szellemi közegben lombosodnak” – nyilatkozta Tolnai Ottó a *Danas* című zágrábi hetilapnak.⁸⁵ Valójában viszont, egyéni sorsát tekintve, éppen fordítva történik, gyökérzete a jugoszláv szellemi közegből táplálkozik, ám ágai a magyar irodalomban lombosodnak.

Amikor értelmelme nyíladozni kezdett, 8-9 évesen, általános iskolás korában, javában dúlt a Tájékoztató Iroda kampánya Jugoszlávia ellen. Az északi határ hermetikusan le volt zárva; Rákosi rendszeréről csak a legrosszabakat lehetett hallani. Tolnai ott lubickolt ebihalként a Tiszában, a zsákutca nyugalmában.

Az első erőteljes impulzusok délről érkeztek.

Tízegynéhány éves korában már meglátja az Adriát, de 26 éves, amikor először jár Magyarországon.

Tolnai felteszi a kérdést, „hogyan lehet az egyik kisebbségi magyar költő műzsája dalmát, Ratka?!,⁸⁶ a másiké meg indonéz, Doreen?!”⁸⁷ De Tolnai esetében érdemes még jobban visszamenni az időben, a zentai gimnáziumi évekkig, ha műzsáit vesszük sorra.

■

⁸⁴ Nonin, Gordana D.: „Azur ekspresz” od slepog koloseka do Evrope. *Danas*, 2012. április 27.

⁸⁵ Görbe tükrök labirintusa... Tolnai Ottó interjúja zágrábi *Danas*nak. *Magyar Szó*, 1989. április 15. 13–14.

⁸⁶ Domonkos István első, 1963-ban megjelent verseskötetének címe: *Rátka*.

⁸⁷ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 106.

„Legnagyobb hatással rám egy idősebb szerb nő volt, akibe szerelmes lettem, akit a város félig-meddig könnyű nőnek tartott, mert nagyon mutatós volt és nagyon szabadon élt. Pontosan nem tudom, hogy az volt-e, nem tudom megítélni, nem hiszem. Borzasztóan megtetszett az a nő, összekerültem vele, vele éltem szinte, emiatt ki is akartak dobni a gimnáziumból. Nagyon foglalkoztatta az irodalom, és ő ismertetett meg a modern szerb költőkkel, a retikülje tele volt szerb költők versesköteteivel. A szerelemmel együtt jött a modern költészet, a modern szerb szürrealizmus és a szerelem valahogy nálam együtt volt, és nem hogy problémát jelentett, hanem egy eufórikus pozitívumot.”

Az előző fejezetben idéztük Bori Imrét, aki Illyés Gyula kapcsán megállapította, induló avantgárd időszak után már „nem pusztán csak költő volt, hanem még valami más funkciójú ember is.” Illyés Gyula egyik verse ürügyén Bori felidézte küldetése tudatára ébredésének pillanatát is. Tolnai ezt egy interjúban maga teszi meg.

„Emlékszem – egyik legélesebben metszett, legtisztább színekkel felkent kép, amit hordozok – 1966 márciusa Rovinjban. Ahogy a sötét, ködös tél [...] mintha egy pillanatnyi kihagyása volna csupán a természetnek, [...] ahogy a tél hirtelen megszakadt és berobbant a tavasz, akárha egyszerre, mind kinyílt a virág, úgy tűnt, mintha a Teremtő egyik legszebb, legüdebb vásznát akarta volna kirakni, megmutatni nekünk. [...] Itt meg kellene állni. És többé sehová se mozdulni. [...] Megállni annál a pillanatnál, ahogyan fázósan és félőn, mindig ugrásra készen, a riván baktatva, [...] senki (kisebbségi irodalmár, aki még kisebbségében sem létező, pár gubancos szöveg, egy akárha kátránnyal kent fedelű kötetecske szerzője, egy perturbációkat idéző, 1961-el állítólag új korszakot bejelentő melléklet elindítója, akinek a zsebében per pillanat egyetlen para sincsen), egyszer csak megállsz. Megtorpansz valójában. És megteszed azt az első félfordulatot. A víz, a nyílt tenger (a pučínában benne a hasadás, a természet hajnalhasadása, az irodalmi anyag hasadása is végső soron) felé. Megrázkódsz, s akárha varázsérintésre, megszűnik a didergésed, megváltozol, új emberré leszel, akcióba kezdél máris, [...] amikor a végtelen az ólomlemez mögött [...] ismét azt mondja, hogy vagyok, mármint van olyan, ott az orrod előtt kezdődik

is már, van olyan, hogy végtelen, már benne is vagy, már bele is zuhantál szinte, már szeded is a horgonyt, már ki is hajóztál, része vagy, kint vagy a halászokkal, átjár a sós és kátrányos vízszag, átnedvesít a pára, s aztán, ahogy visszatérsz, megszédít a robbanó leánder (babérrózsa), a bogumil mételyes illata.”⁸⁸

Versében⁸⁹ ugyanakkor magyarországi útja során ezt írja:

*„nagyvad-lesbe bujdosok
haza
a nem-hazába
[...]
először írok itt verset
hogy majd új csempészárumat
a palackba
torkomon leengedjem
vagy feleségem ágyékába rejtsem”*

Amikor Bori Imre írt a magyarországi irodalomról,⁹⁰ akkor Tolnai vitába száll azzal az állításával, hogy a legújabb magyar líra „Juhász Ferenc–Nagy László nemzedékének árnyékában nőtt fel [...] Nem várt rájuk betöltetlen tér [...] Az új nemzedék langyosabb televényből szívta éltető nedveit, tagjai kisebb nyomású légkörben indultak, intimebb világban nézhetek szét, mintegy készen kapva a világot...” Tolnai szerint „Bori túlságosan közel hajolt tárgyához, és a fától nem látja az erdőt [...] A félreértés, azt hiszem, onnan ered, hogy Bori nem ismeri teljes egészében a legújabb, hangsúlyozom, a legújabb nemzedéket.”⁹¹ Példaként hosszabban idézett Szentjóbý Tamás és Altorjai Gábor happeningjének leírásából.

„... A lugas elején babakocsi fogadta a résztvevőt, benne két foszlásnak indult baba feküdt egymás nyakába borulva. [...] T. [...] Derékig földbe ásva gépelt. [...] Ezután a résztvevők lementek

■

⁸⁸ Tolnai Ottó: *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 95–97.

⁸⁹ Budapest 1968. augusztus 21. In Tolnai Ottó: *Agyonvert csipke*. Újvidék, 1969, Forum, 60.

⁹⁰ Bori Imre: A legújabb magyar líráról. *Híd*, 1967. 11. 1094–1110.; *Híd*, 1967. 12. 1137–1179.

⁹¹ Tolnai Ottó: Néhány megjegyzés Bori Imre *A legújabb magyar líráról* című írásához. *Új Symposion*, 34. sz., 1968. február, 12–13.

a pincébe vezető lépcsőn. [...] Hozzáláttunk az ebédhez. Hideg paprikás krumplit ettünk. [...] Ezután egy nylonzsákot vettünk elő, és hányni kezdtünk a zsákba. [...] Ezután nagy mennyiségű tollat vettünk elő, [...] a résztvevők közé dobtuk, akik azt visszahajították, majd mi újra csak közénk szórtuk. [...] T. gipszet kevert, piros és kék festékkel színesítette. [...] Gipszet dobtunk a falra és a közönségre is. Bokáig álltunk a festéktől beszíneződött vörös tollban. [...] ketten próbáltunk hatvan embert összekötni, J.-vel a sorok között botorkáltam, mikor T. összetörte a villanykörtét és sötét lett. Vártunk. Mozdulni kezdek...”⁹²

Tolnai számára tehát Magyarország a negatív, Jugoszlávia a pozitív impulzusok forrása volt. Miután először Zágrábban, majd Újvidéken, a Magyar Tanszéken személyes kapcsolatba is kerül Sinkó Ervinnel, általa pedig Miroslav Krležával, ez a beállítódás fokozódik, elméleti alapot is kap. De Sinkó azon tanítása mellett, hogy Jugoszláviában kell az igazi, szabad magyar irodalmat a jövőben kifejleszteni, a *Symposion* szerkesztőjeként, magyarországi személyes kapcsolatainak kialakítása után, a magyarországi ellenzéki alkotók publikációs lehetőséghez juttatását is feladatának tartja.

Tolnai gyakran élt a „mi közük hozzá”, vagy „mi köze hozzá” meghatározással, amikor a más irodalmakhoz való viszonyáról beszélt. A jugoszláviai irodalmak esetében:

„Gyönyörű dolog egy másik irodalmat ismerni belülről [...] ez a viszony [...] sosem is volt kölcsönös, de hát mi közük hozzá, hogy szeretem őket. [...] mi, úgy tűnhetett, valami önként vállalt kisebbségi pozícióból szerettük őket, jöllehet éppen hogy felülről, a magasabb nívóról [...] sosem is voltak tudatában, de ez az ő bajuk, a mi nyereségünk nagyobb, még akkor is, ha ez per pillanat egyáltalán nem látszik, sőt az ellenkezője látszik.”⁹³

Vagy Magyarország ügyében:

⁹² Az ebéd. (In memoriam Batu kán). *Új Symposion*, 34. sz. 1968. február, 12–13.

⁹³ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 78–79.

„Mi is akartunk bizonyos függetlenséget a magyarországi irodalomtól, tehát hogy mi függetlenül itt ezt a mi kis szellemi laboratóriumunkat, közel a jugoszláv szellemiséghez létrehozhassuk. Valahogy úgy, hogy mi szeretjük a magyar irodalom bizonyos eredményeit, vagy a magyar irodalmat, de mi köze hozzá öneki.”

Az egybetartozás és különállás egyidejűségéből eredő bonyolult viszonyrendszert, ennek kialakulását, egyes történelmi helyzetekben való változását mi most – az egész kötet alapvető intenciójával összhangban – természetesen társadalomtörténeti aspektusból vizsgáljuk. Egy példán, a nyelv példáján azonban jól érzékeltethető, mennyire körültekintően kell kezelni a külső és belső aspektusnak, a politikai és poétikai vonatkozásnak az egymáshoz való viszonyában megmutatkozó komplexitást.

Tózsér Árpád írja naplójában:

„2000. október 13. Tolnai Ottó az utolsó magyar költő, aki nemcsak írja, hanem éli is a verset, a szöveget, a nyelvet, aki úgy ír, ahogy él. *Jégzsínór* című esszéjét (elbeszélését? kisregényét? szövegét?) az októberi *Forrásban* egy szuszra olvastam végig. [...] Érdekes viszont, hogy az ún. kánonképző kritikusok (Balassa, Kulcsár Szabó, Margócsy stb.) nemigen vesznek róla tudomást. Miért vajon? Ők is „vidéki Orfeuszoknak” tartják (ahogyan a költő aposztrofálja saját magát)? Sajnos – vagy talán nem is annyira sajnós! –, ebben a „vidékiségben” van is valami: Tolnai Ottó a nyelvkezelésben autodidaktának tűnik – sok nála például a funkcióatlan dialektizmus –, de valószínűleg innen való nyelvi gátlástalansága, féktelen szürrealizmusa, áradó szabad asszociációi is.”⁹⁴

Tózsér funkcióatlan dialektizmusról beszél feltételezhetően olyan esetekben is, amikor Tolnai egyszerűen csak a saját nyelvén ír. A funkcionális dialektizmus nyilván az lenne, ha Tolnai azért „alkalmazna” dialektizmust, hogy egy beszédhelyzetben a „másságot” érzékeltesse. Tehát demonstráljon valamit. Ez tehát a „belső”, a poétikai megközelítés. Amikor viszont az ötvenes

■

⁹⁴ Tózsér Árpád: Görbe gríz – naplókülönnyomatok Tolnai Ottónak. *Ex Symposion*, 83. sz. (2013.), 57.

években Jugoszláviában már égetően szükséges volt egységesíteni a magyar nyelv használatát az iskolákban, a sajtóban és a könyvkiadásban, akkor felmerült a kérdés, hogyan kell viszonyulni a magyarországi szabályozáshoz.

„A Testvériség-Egység kiadásában 1953-ban megjelent helyesírási szótár valóban igen jó szolgálatot tett. Egy évre rá azonban megjelent a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában *A magyar helyesírás szabályai* 10. kiadása [...] A fő probléma jelenleg annak eldöntése, milyen állást foglaljunk az MTA kiadványával kapcsolatban. Érvényesek-e az Akadémia rendeletérejű szabályai a mi nyelvünkre is? Érveket könnyen találhatunk pro és contra is. Ha függetlenítjük magunkat az MTA határozataitól, a jelenleg fennálló kettősség méginkább kiéleződik. Ez pedig ugyancsak zavarólag hatna olvasmányainkban, hisz újabban könyveink nagy részét a magyar kiadóktól várjuk. Az elszakadás azért sem indokolt, mert elegendő szakember és szaklap híján mi nehezen tudnánk felmérni és irányítani a nyelvi jelenségek alakulását [...] Ha a másik oldalról nézzük a kérdést, hamar beláthatjuk, hogy automatikusan minden megfontolás és fenntartás nélkül mégsem fogadhatjuk el a kívülről jövő határozatokat. Nem tehetjük ezt, hiszen ahogy minden országnak, így a mi életünknek és vele együtt nyelvünknek is megvan a maga sajátos fejlődési iránya. Furcsa lenne, ha a nyelvet el akarnánk választani a nyelvet befolyásoló, módosító körülményektől, tényezőktől (nemzetiségi összetétel, társadalmi, gazdasági és politikai feltételek stb.). Nem kötelezhetnek bennünket olyan szabályok elfogadására, amelyek ellentmondanak a mi felfogásunknak és egész helyzetünknek. Vegyünk egy elgondolkodtató példát. Az Akadémia kiadványának 125. pontja kimondja: »Kisbetűvel kezdjük a történelmi események nevét [...] Kivétel: a Nagy Honvédő Háború és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom« [...] Mert nekünk is vannak jelentős történelmi eseményeink.⁹⁵

A szerző a cikk végén megjegyezte: „Jó lenne, ha az egykori Helyesírási Bizottság ismét megmutatná magát.” Bizonyos értelemben ez is történt; az Újvidéken megalakult Nyelvművelő Egye-

⁹⁵ Dancsó Jenő: Helyesírásunk problémái. *Híd*, 1958. 3. 227–229.

sület 1961. október 15-én a *Magyar Szóban* közzétette javaslatát „a Helyesírási Szabályok egységes és következetes alkalmazásáról és e szabályok Jugoszláviai Függelékkel való kibővítéséről”, amelyet több tanácskozás után 1962 márciusában véglegesítettek.

Mindezt egybevéve milyen viszonyt alakítottak ki ezek a körülmények Tolnai Ottóban a nemzet, a nemzeti irodalom, a nemzeti kisebbség fogalma iránt? Idézet New York-i beszédéből:⁹⁶

„Tolnai Ottónak hívnak. Ám – s már itt elkezdődnek a problémák, már itt elkezdődik a költészet –, igazi nevem: Kracsun (románul, mert őseim egyik ága minden bizonnyal román eredetű: cráciun karácsony); nagyapámat ugyanúgy hívták, mint a szerb barokk legnagyobb festőjét: Kracsun Tódor – Teodor Kračun (később a festő Kračunovičra változtatta nevét). Úgy tanulmányozom festészetét, lévén képzőművészeti kritikus, úgy írok a képeiről, ikonosztázairól, mintha nagyapám, a kanizsai hentes festette volna őket.”

Amikor a beszéd megjelent a *Híd*ban,⁹⁷ levelet kapott Ilia Mihálytól.

„Kedves Ottó barátom, a *Híd* februári számában olvastam a New York-i beszédedet. Már régebben is szóltál a Kracsun névről. Akkor is mondani akartam, de a beszédhelyzet nem úgy hozta, hogy ne bizakodj, nem román név. Fehértói Katalin *Árpád-kori kis személynévtár* című, közel négyszáz oldalas könyvében, megjelent 1983-ban, Budapesten, szerepel ez a név több változatban. Kracin, Krachin, Karac, Karacinusz, Krachun változatokban. Első adat 1138. Így pedig szó sem lehet arról, hogy román név legyen, a románok sok helyen lehettek akkor, de itt nem.”

Tolnait, mint mondja, különösen érte az a mondat, hogy ne bizakodj, nem román név.

⁹⁶ Az 1984. december 13–14-én New Yorkban megrendezett Magyar Költészeti Fesztiválon Eörsi István, Tolnai Ottó, Tóth Erzsébet, Baránszky László és András Sándor lépett fel.

⁹⁷ Tolnai Ottó: New York-i beszéd. *Híd*, 1989. 2. 220–203.

„A magyarságod elárulása, nem fölállalása, a nemzeti kérdések negligálása, gyávaság, szóval, mindenféle vád is érheti az embert, amikor azt mondja, hogy román is. És ér is. [...] Persze nem Ilia részéről. Ő az én segítő bátyám, különösen bátyám halála óta. [...] Ez a levele része az én munkásságomnak, úgyhogy ha a New York-i beszédet közlöm, akkor vélhetően a függelékben ott lesz ez a levél is. Viszont, érdekes mód, megírták az egerek. [...] Én nem messze aludtam ettől a fióktól, hallottam, hogy állandóan dolgozik ez az Ilia-levél, hiszen állandó lelkiismereti problémám volt, hogyan van az, hogy én büszke lennék arra, hogy román vagyok. De nem azonosítottam a finom zajt. Ám egyszer, amikor kerestem valamit a fiókban, észrevettem, hogy az egerek megették az egész szotyolát. Valamint az említett levél egy részét. Belefészkeltek, belekölykeztek. Eredetem mibenlétébe.”⁹⁸

Milyen képletet talált ki magának Tolnai a hovatartozásról szóló kérdés kezelésére?

Úgy mondta, tényleges kapcsolataik az úgynevezett irodalmi központokkal nem voltak, igazán sehol sem fogadták be őket, mert „nem hordtuk homlokunkon [...] kisebbségi sorsunk bús pecsétjét”. Hogy miért nem? Szerinte abból a meggyőződésből, hogy „a kis és a nagy formák játéka, libikókája kapcsán, ezeknek a mozgásoknak a peremén lévő közösségek, ún. nemzetiségek [...] úgy lebegnek e történesek közepette, mint a parafadugók, ha szerencsésük van, az új nagykereten belül találják magukat, ha nem, akkor csak tendálhatnak arrafele, tovább élve furcsa életüket, amelyre már rég külön szerveik fejlődtek a parafaszerű külső ellenére...”⁹⁹ Ebben a helyzetben – mondja Tolnai – „normálisnak vettük, hogy a magyarság számára az a maximum, ha itt egy komoly, nagy nemzedék működik magyar nyelven, az a legnagyobb magyarságvédő és a legnagyobb misszió a magyarság számára, és ez eleve benne volt, hogy eszünkbe se jutott, hogy azt még külön kell csinálni, tépni a mellünket vagy hasonló. Ha egy nemzedék ki tud futni magyarul, az a legtöbb, ezt még mindig így gondolom.

⁹⁸ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 44–45.

⁹⁹ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 133.

Mert ha nem tud kifutni, és amennyire nem tud kifutni, az már jelez rengeteg problémát egy-egy nemzetben belül. Ha egy nemzetiség vagy egy kisebbség olyan luxust megengedhet magának, hogy egy nemzetek így dolgozzon, ilyen irodalmat csináljon, mint mi, akkor ott tényleg vannak feltételek és szabadság, és minden. És ahogy falba ütközik és konfliktusba kerül és betiltatik vagy leváltatik, vagy börtönbe kerül, az jelzi a magyarság helyzetét is.”

De nem lehetett nem észrevenni, hogy azok, akik széles látókörűségnek nevezték Tolnai nyitottságát, ugyanakkor nem voltak ilyen nyitottak saját nemzeti hovatartozásukat illetően. Miroslav Krleža és Dobrica Ćosić példáját már említettük.¹⁰⁰

Külön hosszú kifejtést igényelne az antológiák kérdése. Csak egy példa. A *Nuova poesia jugoslava* (Ciril Zlobec, Slavko Mihalić és Alekszandar Szpaszov válogatása. Parma, 1966, Ugo Guanda) című olasz antológia kihagyta a montenegrói és a nemzetiségi költőket, köztük a jugoszláviai magyarokat,¹⁰¹ akik kimaradtak a *Mai magyar költők antológiája* (E. Fehér Pál és Garai Gábor válogatása. Budapest, 1966) című kötetből is.¹⁰²

Maradt tehát a sajátos vajdasági, s azon belül a vajdasági magyar szellemiség koncepciója, amely viszont a titói Jugoszláviában, a sokszínűség kavalkádjában, egyértelmű politikai támogatással és mérhetetlen összegű anyagi ráfordítással létre tudta hozni a Konrád György szerint „legjobb magyar folyóiratot, a legjobb magyar avantgárd folyóiratot.”¹⁰³

Évtizedekig folyt a vita arról, hogy ez a folyóirat, illetve a *Symposion*-mozgalom mennyire volt beágyazva a vajdasági magyar szellemiségbe. Volt-e ilyen szellemiség, ha volt, milyen tényezők alakították, s e tényezők között milyen súllyal bírt a *Symposion*?

¹⁰⁰ A kérdés genézise szempontjából lásd Ćosić, Dobrica: A korszerű korszerűtlen nacionalizmus. *Híd*, 1962. 1. 21–31. és *Híd*, 1962. 2. 183–190.; Pirjavec, Dušan: Szlovénység, jugoszlávság és szocializmus. *Híd*, 1962. 3. sz. 289–303.

¹⁰¹ Tomán László: Figyelő. *Híd*, 1966. 11-12. 1338–1339.; Fehér Kálmán: Sok bába közt elvész a gyerek. *Új Symposion*, 19. sz. (1966); Šoljan, Antun: Népek, nemzetiségek és antológiák; Major Nándor: Nyílt levél Antun Šoljanhoz; Saffer Pál: A vita végén – vagy elején?; Tomán László: Figyelő. *Híd*, 1967. 1. sz.

¹⁰² Fehér Kálmán: Keserű „kedvcsináló” antológia. *Új Symposion*, 1966. 18. sz. 28.; Torma Dénes [Major Nándor]: Apartheid egy antológiában. *Híd*, 1966. 11-12. 1291–1294.

¹⁰³ Sebők Zoltán: Az őszinteség egy verzióját adhatjuk. Interjú Konrád György jeles magyar íróval. *Magyar Szó*, 1990. február 4. 12.

Időnként Tolnaiban is fölmerült a gondolat, hogy valakiknek a költője, de kiknek?

*kiskocsmá
a Telep és Újvidék között
magyar kisiparosok
gazdag nyomdászok
bosnyák albán barakkalakók
és én a költőjük
szeretünk itt
akár a kötél táncos
cipőpertlijén
a Telep és Újvidék között*

– írja *Viktória*¹⁰⁴ című versében. Indulásukkor szóhasználatukban szitokszónak számított a vajdaságiasság, annál már csak a „tópartiság” jelentett megvetőbb megbélyegzést, Palicsra utalva, az Újvidék–Szabadka ellentétek összefüggésében.

Tolnai és Domonkos a hatvanas években Vajdaság-szerte is fellépett, de ezek az irodalmi estek időnként botrányba fulladtak. „Egy zentai felolvasás után tiltakozó levelek árasztják el a *Magyar Szó* olvasói rovatát. Tolnainak hosszan kell magyarázkodnia a vajdasági közeg fojtó értetlensége láttán” – írja Thomka Beáta.¹⁰⁵ Nos milyen is volt a találkozásuk Tolnaiéknak egy igazi magyar kisiparossal? Senki se tudná tárgyilagosabban és szemléletesebben leírni, mint ahogy azt maga Tolnai a vele készült interjúkötetben elmesélte.

Egy sikertelen lánykérést követően Tolnai és Domonkos holt-részegen egy vadidegen házban találta magát.

„Ajtónyikorgásra ébredtünk. Egy kis, szürke emberke lopakodott be, kezében pálinkásüveggel. Ha a szerkesztő urak is úgy gondolnák, mondtá finoman nyújtva felénk a gyöngyöző, láncát tartó italt. [...] Az ágy melletti falon, a fotók között volt egy szép kislány. Ki ez a kislány?, kérdeztük. A szürke emberke ismét elsírta magát. A kislányom, mondta. [...] Egy napon elment a tejért. Igen?, kérdeztem. Nincs tehenük? Nincs, mondta. Még láttam, ahogy kezében a piros kandlival kifordult a kapun. Ez

¹⁰⁴ Tolnai Ottó: *Agyonvert csipke*. Újvidék, 1969, Forum, 87.

¹⁰⁵ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Pozsony, 1994, Kalligram, 14.

a piros kandli valahogy nagyon szépen hangzott. Egy piros tejeskandli.¹⁰⁶ Többé sosem jött haza. [...] A kis, szürke emberke közben minden bizonnal újra töltött. Elég az hozzá, hogy egyszer csak a földre, a szépen felmázolt földre zuhant, fejfelé lefelé. Volt ott egy sezlon, lefektették, szépen letakartuk. Ismét elaludtunk mi is. Egyszer csak hazaérkezett a háziasszony a piacról. Mi van a férjével?!, kérdezte meglepetten. Mondtuk, fáradtnak érezte magát [...] Kitűnő korhelylevest főzött, könnyű bánáti rizling csillogott az üvegkancsóban, végső ideje volt, ne explodáljunk a pálinka kerozinjától, hűteni kezdjük bensönket, hűteni a gépeket.”¹⁰⁷

Szóval, a szerkesztő úr megkérdezi: nincs tehenük? A falu bolondja – akiből nem lett udvari bolond – a faluból bolondot csinált, és még a kis, szürke emberke korhelylevését is megette.

„Virágcsendéleteidet nézegetve nemegyszer úgy tűnt, afféle bosszú is ez részedről, szart adni a pénzükért a buta, nagyképű embereknek” – írja Dobó Tihamér temetésére visszaérkezve. Aztán, mintegy megtorpanva, befékezve, így folytatja: „De ahogy tovább nézegettem őket, minden második vagy harmadik kép előtt titkon arra gondoltam, bár az enyém lehetne...”¹⁰⁸

A Homokvár szerzetese

Az Újvidékről Palicsra, az általa Homokvárnak nevezett házba költöző Tolnai Ottó fiatal korában azt tartotta küldetésének, hogy új fejezetet nyisson. Indulásának, a hatvanas évek közepének perspektívájából, társadalmi mozgásaiból arra lehetett következtetni, hogy „az *Új Symposionnal*, új fejezet nyílik, ami előtt, ami elől talán, mi még lemegyünk a tengerre.”¹⁰⁹

De miért „ami elől?” Megérezte volna, hogy vége a „zengő tombolásnak”, megtörtént a régi keretrendszer szétfeszítése, ezt elvégezték, de most elkezdődik az új szabályok szerinti kon-

¹⁰⁶ Versbe is beemelte. Tolnai Ottó: *Verssek. Rekapituláció*. Forum, 1975, Újvidék, 5.

¹⁰⁷ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 170–171.

¹⁰⁸ Tolnai Ottó: *Hajrá, Ecset! Híd*, 1987. 5. 679.

¹⁰⁹ Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 94.

szolidáció? A mór mehet? Nem törődött bele, mert egyszer már megérezte, milyen az, amikor a tengerről visszatérve megszédíti a bogumil mételyes illata.

A kilencvenes években, amikor elkezdődött a háború, „...gúnyolódó leveleket kaptam: hol van most az a te tengered?” – mesélte. „De az, hogy egy országból néhány ország keletkezett, számomra bizonyos értelemben ismét egy széles perspektívát biztosít. Nem érzem úgy, hogy elvesztettem volna ezt a kulturális perspektívát, mert nem változott meg viszonyom azokhoz az irodalmakhoz és művészetekhez, amelyek ezekben az új országokban keletkeznek. Szinte ma is többen foglalkozok velük, mint a magyar írókkal és festőkkel. Danijel Dragojević és Tomaž Šalamun számomra ugyanolyan fontos, mint egyes legjobb magyar költők.”¹¹⁰

De ez a velük való foglalkozás inkább csak emlékezés.

„...írom át szöveggé az én Utolsó tekercsemet [...] tovább desifrizírozom,¹¹¹ írom szalagját-szövegét-kottáját – egy kérdés izgat, mármint megőrizni néhány barátom, barátnóm alakját [...] szuszogó-nyüszítő áriám [...] felsejlik mögötte az a regényes valami, ifjúságunk, felsejlik egy regény körvonala Domonkossal, Csibukkal, Fintával, a lányokkal, igen, a lányokkal, akikkel majd mindig valami kis szigeten próbáltam új életet kezdeni.”¹¹²

Mi a vonzó Tolnaiban? Kinek mi benne a vonzó? Egyrészt, sokan, akik írnak róla, nem tudják, nem is akarják megkerülni személyes érintettségüket. Mintha azt mondanák: igen, én is részese voltam a Tolnai-féle világnak. S amikor ezt mondják, öröm van a hangjukban, még ha nehéz helyzeteket is idéznek fel.

¹¹⁰ Draganić-Nonin, Gordana: Ljubavna geografija. *Nova misao* (Novi Sad), br. 18, auguszt-september 2012. 16–25.

¹¹¹ „A narrátor utal rá: kézírása elmosódhat, mintha víz dobná ki a naptárt, »örökíróra« lenne szüksége, hogy feljegyzéseit hosszú évek múltán is »desifrálhassa« valaki, egy késői »bogarász«. A regény mint titkosírás elsősorban az időt mossa el, függeszti fel, homályosítja el, misztifikálja. A *Rovarház* ilyenformán az idő elleni lázadás az improvizáció jelszavával. (Csányi Erzsébet: Titkosírás. *Hungarológiai Közlemények*, 2000. 2. 57–58.)

¹¹² Tolnai Ottó: *Költő disznósírból. Egy rádióinterjú regénye*. Kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony, 2004, Kalligram, 112–113.

Ladányi István, aki a *Csalogány* című elbeszélést¹¹³ „nagyon fontos, centrális darabnak” látja a Tolnai-életműben, megjegyzi:

„Lehet, persze, hogy túlértékelem mindezt. Lehet, hogy én hozom létre itt a centrumot. Lehet, hogy csak az én olvasatomban találkozok ezen a keresztúton, a szülőfalum határában álló csárdában a megerőszkolt és nyelvétől megfosztott Philoméla, Hermann Ottó madártani munkája, a lélek örök boldogság utáni vágya, a földi és az égi szerelem, fehér kecskenyáját terelő, egykori kajakbajnok osztálytársam, a húsdarálóból szemlélődő hús, az apámat is tanító néhai Bakota és a végtelenül egymásba kapcsolódó lakodalmak láncolata. Az elbeszélés fikatív világa és az olvasó személyes világa itt szétválaszthatatlanul egymásba szakad.”¹¹⁴

Thomka Beáta, a Tolnai-monográfia szerzője sem állja meg, hogy szövegébe bele ne szője: „Legenda képződik körülöttük, de-rékig csüngünk az újvidéki gimnázium ablakában, ha a városból a Telep felé baktatnak.”¹¹⁵

Bencsik Orsolya is közli, ha csak lábjegyzetben is, hogy az ő nagyapja is hentes volt, akárcsak Tolnaié, és dédanyjáéktól vették el a boltot úgy, mint Tolnai szüleitől.¹¹⁶

Ha pedig nincs is hivatkozás az ennyire személyes kötődésre, akkor az eltűnt idő, a közös eltűnt időnk nyomába vezet vissza. És végül, itt a legfiatalabb nemzedék, amely számára Tolnai szövegei egy másfajta világ iránti nosztalgia forrásai.

Mindig a keletkezés és a pusztulás pillanatában látjuk egy korszak lényegét, amikor fellazulnak a hatalom eresztékei, a részeket egybetartó, a gépezetet védő, a dolgok leglényegét elrejtő páncélzat kötelékei. A korszak születésekor a brutális, nyers erő kerül előtérbe, a kiméretlen dekonstrukció, hogy helyet csináljon az újnak. De a korszak össze hozza meg az igazi, a beérett, a meg-nemesedett termést, bár már tudni lehet, hogy ez az állapot nem soká tartható, közeledik a vég. Tolnai Ottó, aki úgy indult, hogy

¹¹³ *EX Symposion*, 42-43. sz. (2003); ua. in Tolnai Ottó: *Pompeji szerelmesek. Fejezetek az Infaustusból*. Pécs, 2007, Alexandra, 255–173.

¹¹⁴ Ladányi István: *Csalogány*. *EX Symposion*, 2013. 83. 47.

¹¹⁵ Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Pozsony, 1994, Kalligram, 14.

¹¹⁶ Bencsik Orsolya: A Tolnai-saját. *EX Symposion*, 2013. 83. 48–49.

új korszakot nyit, valójában egy korszak végének krónikása, kódexíró szerzetese lett.

Amikor megjelent Parti Nagy Lajos vele készített interjúja,¹¹⁷ számomra valóban úgy tűnt, mintha – Tolnai szavával élve – deszifrizta volna korábbi szövegeit. Mintha azok csak gyors, tömör feljegyzések lettek volna annak idején, emlékeztetők a Tolnai-kódex megírásához. A könyvért a megjelenés utáni évben Magyar Irodalmi Díjat kapott, 2007-ben pedig Kossuth-díjas lett.

A magyar irodalom magába szívta, beintegrálta. De hát – „mi köze hozzá őneki”...

¹¹⁷ Az interjút Parti Nagy Lajos 1998. március 24. és 30. között készítette Palicson. Elhangzott a Bartók Rádióban Jósvai Lídia szerkesztésében. Megjelent 2003-ban a *Jelenkor* folyóiratban, majd könyv alakban 2004-ben a pozsonyi Kalligram kiadásában.

■ ■ ■

■

■ ■ ■

■■■ INTERJÚ ■

Első rész, 1988. május 22.

Mit gondolsz, az ember mennyire tudja befolyásolni, hogy milyen legyen?

Fiatal korában gondolod?

Igen. Szerettél volna másmilyen lenni?

Nem tudom, nálam nem ez volt az eset, és most sem, bár most már szeretném megváltoztatni magam, de most már késő... „Most látom, milyen óriás ő...”

De gondolod, hogy az ilyesmi lehetséges?

Lehetséges... Egyfajta munkával... elképzelhető egyfajta változás. Én inkább azon dolgoztam, hogy egy..., mintha gyerekkoromban is már úgy látszik, egy túlérzékeny szerkezet voltam, egy mindenre reagáló, amolyan lakmuszpapír-féle jelenség, először a természeti jelenségekre hihetetlenül érzékenyen reagáltam. Nagyon szerettem a Tiszában, de fáztam. Közben abban az időben nagyon kicsi volt a Tisza és langyos, akkor kihúzódtam a kis meleg tavakba, a békák közé szinte, és abban a meleg vízben borzasztóan szerettem. Azon keresztül mégis valaminek intenzíven a része voltam, a természetnek.

A természetre ilyen intenzíven reagáltam, később a nagyobb dolgokra, az egész folyóra, az egész erdőre, az egész égboltra. Nagyon korán, még kiselemista koromban tagja lettem a cserkészcsapat előkészítő bizottságának, akkor cserkésznek hívtuk, régi vezetők szervezték, de ez már a felderítő mozgalom beindítása akart lenni, és utána megalakítottuk a cserkészcsapatot, de előtte volt egy előkészítő tanfolyam, abban is részt vettem, én voltam a legfiatalabb. Ezt azért mesélem, mert ott éreztem meg, de már az utcában és a szomszéd gyerekekkel is megéreztem, hogy ugyanilyen intenzív valami, különös érzékenységem van a gyerekközösségek irányába is. A Szarvas Őrsnek lettem a vezetője, nagyon aktívak voltunk, de ezek a nagy évi táborozások is mind kint voltak a Tisza mellett, az erdőben, és különösen intenzíven emlékszek az éjszakai őrködésekre. Egész kisgyerek voltam, és éreztem, mit jelentett éjszaka a természettel maradni, és aztán azok az éjszakai tájékozódási versenyek. Nagy erdőben eltévedni, a csillagos ég, a fák, a hajnal. Az erdőben, mikor egyszerűen csak a hajnal valahogy megérkezik, a világosság szinte elfűrészel mindent.

Ugyanez az érzékenység, valami intenzív belső reagálás a világra, a természetre, ugyanígy volt az emberek, a gyerekek, a gyerekkollektívák felé.

Milyen volt a család?

Nem volt nagy, és nem nagyon tartottuk a rokonságot, de mivel édesapám kereskedő volt, és legtöbbször a bolt is a házunkban volt, így mégis volt egy elég nagy holdudvara a családnak. Főleg cipészek, mert előbb vegyeskereskedő volt, de miután a boltot államosították, bőrös lett.

Rengeteg kisiparos volt Kanizsán, aztán tették ezt tönkre, adóval stb., a cipészeket nem is annyira, mert ott volt is hagyománya a cipésszövetkezeteknek, azt átalakították, és ma is van egy jó cipőgyár, úgyhogy azok valahogy megmentődtek. Ezzel a sok jó kisiparossal intenzív kapcsolatban voltunk, liferálni kellett, hol ezt vinni, hol oda szaladni, hol hozni. A boltban is inasok, segédek, sok ember szeretett a boltban álldogálni. Nagyon érdekes volt anyai nagyanyám, Vitéz nagyanyám. A férje kovács volt, valahol vidéken dolgozott, és akkor nőügyei lehettek, és elzavarták a háztól. De később, amikor lerobbant, tönkrement, akkor mégis visszahozták, és ott élt velünk egy kiközösített, megalázott állapotban. Nem is nagyon beszélt, morgott, legtöbbször kint feküdt a fűben a postakertben. Nagyanyám nem bántotta, nem volt durva, de mégis nagyon autoritatív volt. Nem erőszakoskodó, hanem nagyon gyengéd, nagyon szeretett bennünket, de rengeteget dolgozott, és mindent elintézett. Ő is valamiféle központja volt a családnak. Sokat jelentett az is, hogy három évvel idősebb bátyám [Tolnai Zoltán] volt, aki mindig előttem járt, és tulajdonképpen az húzott meg, ez az intellektuális, művészi érdeklődés szerintem onnan jöhetett, mert mindig pár évvel előbbi dolgokról informálódtam általa, az ő könyveiből. Előbb került gimnáziumba Zentára, épp a Koncz Pista nemzedékébe tartozott, Tőke, Szeli volt a magyartanáruk. Nagyon tehetséges volt, nagyon jól fogalmazott, szépek voltak a fogalmazványai, igazán jó értelemben szépek, nem egy giccsiskolás szépre gondolok. Nagyon szép kézírása volt, szerettem olvasni a dolgozatait, a tavaszról, meg mit tudom miről írtak, és mindig pizskálta a fantáziámat, hogy én is szeretnék olyat írni. Éreztem azt, de nem tudtam úgy megírni, bár az lebegett mindig előttem. Aztán ő verseket kezdett írni, és még van is egy-két nyom, Fehér Feri hangoztatta többször, hogy az egyik legtehetségesebb költőnek tartja.

Mi lett belőle?

Pár verse megjelent, aztán valahogy kialudt ez az érdeklődése. Belgrádba került jogra, itt is tanult Újvidéken, de amikor visszakerült Kanizsára, többé egyáltalán nem érdekelt az irodalom. Szeret bizonyos könyveket. Minden évben képes újraolvasni a Švejket, és jókat nevet. Én meg, aki az egyik könyvet rágom a másik után és kapkodok, olyankor lefékezek, és borzasztóan élvezem, hogy olyan jóízűen olvassa újra a Švejket, és hatalmasakat röhög rajta. Néha én is adok neki egy-egy könyvet, amiről úgy gondolom, hogy érdekli. Azt elolvassa, különösen a történelmi dolgokat, de az úgynevezett szépirodalom, irodalom az irodalomért, az számára egyszerűen nem létezik. Többször beszéltem arról, hogy elő kellene keresni azt a pár versét, és valamelyik kötetem függelékében leközlölni, ez érdekes lenne.

Ami a rokonságot illeti, édesapámnak sok testvére volt, majdnem mind földművesek, szanaszét Kanizsa környékén, Tornyos, Felsőhegy, Csantavér, Kevi. Elutazni hozzájuk télen a tanyára, különösen amikor édesapám börtönben volt a 40-es évek végén. Kis klapcok voltunk, édesanyámmal egyedül maradtunk hárman és a nagymamámmal, elég komoly anyagi problémáink voltak, meg állandóan házkutatások, mindent széthúztak a bolt maradványaiból. Telente kimentünk ezekhez a rokonokhoz, az nagy élmény volt. Az idősebbek megjárták az orosz fogáságot, Dont, gyalog jöttek haza. Még arra is emlékszek, hogy édesapám egyik testvére mesélte, amikor új bakancsot szerzett, az első dolga volt biciskával felhasogatni a felső részét, hogy ne vegyék el, és hogy őrizte meg a ruhadarabokat, amelyek nagyon fontosak Oroszországban a hideg miatt. Az egyik testvér Donnál ott is maradt, a legfiatalabb.

Családi nevünk Kracsun volt, csak a háború alatt magyarosították a szüleim, aztán a háború után egy ideig nem ismerték el, és ismét Kracsun voltam a gimnáziumban. Elég sok problémám volt vele. Én mindig Tolnai voltam, és amikor Kracsunként szólítottak a legizgalmasabb matekfelelésekkor, akkor nem reagáltam, úgy kellett hogy meglökjének hátulról. Az egyik földrajztanárom, Gál Jani bácsi, amikor kihívott, mindig azt mondta: Kracsun, pogrešan je račun [hibás a számítás]. Ez volt a szavajárása.

Kis nagyapám, a Tódor, hentes volt, de tanyasi hentes, rengeteg állatot tartott, lovakat, teheneket, maga vágta, árulta a húst. Makóról, Romániából származnak. Azt hiszem, olájok voltak, mert görögkeleti vallásúak és a szerb temetőbe temették őket, úgyhogy nagyon érdekes volt mindig a halottak napja, ami egyik legszebb, legfontosabb ünnep volt a karácsony és a húsvét mellett. Halottak napján mindig vonultunk kint a katolikus temetőben, és aztán a szerb temetőben. Érezni lehetett

ezeket a különbségeket, úgyhogy édesapám rokonságának az egész vonalában volt egy különös vonás, amit ironikusan olájosnak neveztek, és tényleg volt bennük egy vonás, valami más, amiről érezni lehetett, hogy valóban máshova mutat.

Édesanyám családjában nagyanyámnak volt egy nagy szerepe, aztán volt még egy apáca nővére, de kivette a nagyapám a rendből, mert összekülönbözött a földéken a zárdával. Kanizsán volt zárda, vagy van most is, és az összes iratai, minden hazakerült, sok szentkép, tömérdek imakönyv meg zarándokirodalom, ami nekem gyerekkoromban borzasztóan sokat jelentett. Rengeteg afrikai misszionárius újság, különböző anyagi támogatásokat, pénzeket adhattak ezeknek a misszióknak, amiért kaptak szentképeket, újságokat, könyveket, de nagyon intenzíven behozták azt az egzotikumot. Elég édeskés giccs formájában, de nekem nagyon sokat jelentettek azok a könyvek, plusz a római zarándoklatnak a könyvei, azok most is itt megvannak nekem: *Ricordo di Roma, di Padova, di Fiume*, olasz könyvek, ahol először láttam a Colosseumot, az oroszlán ahogy bejön a Colosseumba, sorba ezeket a képeket, hihetetlen nagy hatással voltak rám.

Ezek voltak az első könyvek, amelyekkel találkoztál?

Igen. Sok ilyen van, főnt a padláson. *Római zarándokkönyv. A magyar ember útmutatója az Örök Városban*, írta Vértesi. Itt a bevezető és utána egy kis olasz szótár. Nyomatásban megjelent a zarándokútnak az útikönyve, az is megvan valahol, pontosan megvolt, hogy mikor indulnak. Ehol van, meg is van. *A római zarándokok programja*, Veliki Bečkerek. Az első vonat programja, a bácskai első vonat programja, a második vonat programja, a harmadik vonat programja. Ebben még különböző imákat és himnuszokat is kinyomtattak, pontosan írta, mikor indulnak, honnan, mikor érkeznek Velencébe, milyen mise, mikor ki fogadja őket, melyik papok, elég érdekes. Később a véletlen folytán én is bekerültem egy ilyen zarándokautóbuszba, egy rokon pap vezetett egy autóbuszt Rómába, Velence–Firenze–Róma, és félig-meddig a véletlen folytán, másnak kellett volna menni, de nem bírt elmenni, és be volt már fizetve, és így nekem kellett beugranom helyette, nem is tudtam pontosan, ki, és ez egy ilyen zarándokút volt. Vittem magammal ezeket a könyveket, és úgy végigjártam, próbáltam kanizsai apáca rokonom szemével látni Itáliát, és sokat segített ez a látószög, nagyon érdekes volt. Egyszer kellene valamit írni erről az egészeről...

Ezek azok az elemek, amelyek gyerekkoromban fontosak voltak. A baráti körben a cserkészek közé és bátyám barátai közé Koncz Istvánon kívül odatartozott például Dobos Jancsi, a történész, később zentai, szabadkai levéltáros, nem tudom, most pontosan hol is van. És Dobó Tihamér, aki, mivel fiatalabb volt, mint ők, közelebb állt hozzám, együtt fociztunk, játszottunk. Együtt jártunk zeneiskolába és a Radács Misi bácsi, a zeneiskola igazgatója észrevette, felfedezte a tehetségét, sokat rajzoltatott vele a zeneiskolában. A zeneiskola falain hangszerek, zenei karikatúrákat rajzolt, másrészt a papok észrevették a tehetségét, és szintén rajzoltatták, az elsőáldozási papírokat írták vele, szép kézírása volt. Amikor ő elkezdett művészkedni, amikor a rajz felé irányították, és az iparművészeti iskola felé orientálták, akkor az rám is nagy hatással volt, és ahogy megjelent az első rajza az újságban, úgy jelent meg az újság számomra is először. Úgyhogy rajta keresztül először az illusztrációkat, rajzokat néztük, és aztán jelent meg (erről az időszakról Koncz Pistával kapcsolatban most épp írtam is egy írást,¹¹⁸ ahol megírtam, hogy ez mit jelentett) az *Ifjúság Szavának A modern irodalom útja* című rovata, ami akkortájt indult be, meg kellene pontosan nézni, az ötvenes évek elején, ötvenkettő-háromban, mert 1954-ben én már gimnáziumba jártam, úgyhogy ez előtte kellett hogy legyen. Nyolcosztályos iskolába jártam, emlékszek az udvarra, egy nagy küszöb volt, magas lépcső, ahol megjelent az a diák, aki hozta az *Ifjúság Szavát*. Néztem a lépcsőt, hogy mikor jelenik meg az *Ifjúság Szavával* a terjesztő. Akkor jelentek meg *A modern irodalom útjában* ezek a fontos közlemények. Én nagyon fontosnak tartom ezt a rovatot, az egész magyar szellemi életben is azt hiszem, itt történt meg az egyik első komoly áttörés a modern irodalom felé. A *Híd*ban voltak áttörések, akkor már én is olvastam Majtényi *Hídját*, amelyik egy fantasztikus revü-, magazinszerű profil volt, ami nagyon megfelelt. Olvasmányos volt. Megtalált egy képletet Majtényi, amit nem ártana újra megtalálni, és azt hiszem nagyon jó profil volt, ami most is aktuális lehetne. Most inkább akadémikus közlönyökre hasonlítanak a folyóirataink, ő talált egy olvasmányos modellt, és a formátum is, minden nagyon jó volt, úgyhogy egy kicsikét a *Symposion*nak a nagy formátuma is valahogy korrespondál azzal, bár az övé egy kifejezetten olvasmányos, magazinszerű profil volt. Később, mikor Major csinálta a *Hídat*, ő is talált egy olvasmányosabb profilt, riportokkal, filmfesztiváli rendszeres beszámolókkal, fényképekkel, szóval, komoly riportok, útleírások, filmfesztiváli beszámolókon keresztül, rengeteg szövegrajzzal ő is meg

¹¹⁸ Tolnai Ottó: Képek Koncz Istvánról. *Híd*, 1988. 6. 781–790.

tudott valamit ismételni a Majtényi-féle profilból, sőt továbbfejleszteni. Ezek hatottak rám. Különb *A modern irodalom útjáról* nem nagyon írtak még, én állandóan emlegetem, de igazán én sem kutattam, nem is tudom, hogy készült, Bori, Major, Fehér Ferenc, nem tudom pontosan, ki csinálta még, de minden fontosabb modern író, akik később fontosak voltak, vagy a jugoszláv szellemi életben már kezdtek mutatkozni, jelen lenni, azokat egész nagy oldalon közölték, John Dos Passostól Gide-ig, Amos Tutolától Camus-ig, Sartre-ig, a legelső dolgok voltak, kis esszéivel mellette, adatokkal az íróról, minden héten egy, és ez annyira valami más volt, annyira új volt, nagyon hatott rám gyerekkoromban. Szinte nem is tudom megmagyarázni, hogyhogy olyan korán és olyan nagyon, nekem is egy kicsit irracionális, hogy mi is történt ott, nem is tudom pontosan.

Aztán voltak barátaim, Szlovéniából jött egy különös család, vagy nem is Szlovéniából jött, csak az édesapja ott dolgozott, nem emlékszek már pontosan. Különös intelligencia bujkált a családban, bár azt hiszem az édesanyja meghibbant, nem tudom, mi volt ez pontosan, de nagyon sokat olvastak ezek a gyerekek, főleg ponyvát. Pár hely volt a városban, ahol lehetett ponyvát szerezni nagy mennyiségben, pénzért, vagy... megvolt a módja, és óriási mennyiségben szereztek be, és én is olvastattam. És a ponyván keresztül bejött az úgynevezett vadnyugat és Afrika, de most nem úgy, mint azokban a zarándokújságokban, hanem Rejtő módján. Az egyik ilyen ponyvakönyvtár tulajdonosa a Cigány Jóska volt, aki később Romániába került, véletlenül ott fogták, évekig ott nevelték, aztán visszajött, írogatott is verseket, irodalmár érdeklődésű különös figura volt, Kanizsán az írótabor kedvenc főpincére lett, azt hiszem Németországban él, ott magas színvonalon pincérkedik, úgyhogy ő is odatartozik a korai éveknek ebbe az egzotikus faunájába és flórájába.

A háború jelentett valamit az életedben?

Csak annyit, hogy emlékszem rá. Az első emlékeim között ott van öt-hat háborús kép. Nem is háborús kép, hanem a katonák. Emlékszem a német katonákra az utcánkban, az ilyen lacikonyhákra, gépesített dolgokra, aztán emlékszem egy kilőtt német dzsipszerúségre, amiben találtunk egy gyöngyház pénztárcában katonacigarettát, elszívtuk és borzasztó volt. Egész nap fetrengtem, hánytam az árokban, és a mai napig is azért nem cigarettázok, azért nem lett igazi bagós belőlem, mert borzasztó beteg lettem tőle.

Aztán emlékszem, ahogy az oroszok bevonultak. A mi házuk a főutca különálló központi háza volt, mellette ment el két út. Jöttek át a Tiszán az

oroszek, neki a mi házunknak. Ott álltunk a fal mellett, és néztem egész nap, ahogy vonulnak, rengeteg ágyú, megállás nélkül mentek. Aztán emlékszem egy orosz katonára vagy partizánra, az utcán lóval odavágtatott mellénk, édesanyámmal mentünk valahova, és kérdezte, hogy hol van bolt, és sárkefét vett, a lovát csutakolni. Emlékszek a lóra meg a fegyvereire, meg az intenzív katonaszagára.

Aztán még egy kép maradt meg bennem. Az állomásra vezető széles úton a gesztenyefák alatt heverésztek az orosz katonák, gúába rakott fegyverek, tisztek, és egyszer csak az állomás felől, Horgos felől vonult a cigány vajda, mezitláb, utána négy-öt cigány, hosszú csendőrkarddal, nagy bajusszal. Az oroszok előbb csak nézték a „független támadókat”, akik le se bajszintva az oroszokat, vonultak valahova. Emlékszek az orosz katonák arcára. Előbb csak nevettek, aztán idegesítette őket, nem tudták, hogy leborítsák, vagy mi az istent csináljanak velük. Aztán az egyik tiszt intett, hogy vezessék oda őket. Ahogy a vajda elébe vonult, az a tartás, az a szuverenitás még a mai napig is foglalkoztat. Gondolom a kardja még a másik rezsimből való volt, az árulta el. Ott volt a nagy megszálló csapat, mindenki elmenekült, és ő hihetetlen méltósággal vonult, teljesen egyenrangú volt. Jött tárgyalni az új rezsimmel. Ott az árokban ügyetlenkedtünk, dobtak kaját vagy valamit a katonák, és abból a perspektívából, gyerekszemmel láttam ezt a különös bevonulást, sosem tudom elfelejteni.

Aztán meg az óvodából emlékszem arra, amikor az angol gépek repültek Szabadkát bombázni. Kis ezüstlepkék zúgtak. Akkor bennünket mindig levezettek egy pincébe, erős petrezselyemszaga volt, homok, és oda behúzódva, az eget kémelve láttuk, hogy lassan, zúgva haladnak Szabadka felé. Ez azért érdekes, mert később, amikor apám hazajött a börtönből, és nem tudott elhelyezkedni Kanizsán, akkor nagyanyám nővéréhez mentünk lakni Szabadkára, egy alsókonyhába. Az ő házat is bombatalálat érte. Pont azon a részen, a Folyó utca kezdetén lakott, amit bombáztak, az állomás körül és a főutcánál. Egy-egy fal megmaradt, és ezek a falak nagyon foglalkoztattak, ebből látszott, hogy ott éltek valamikor. De persze ez más élet volt, mint a kanizsai, egyáltalán Szabadka már egy kicsit nagyobb város, a lumpenproletárszag, a proletárszaga különösen annak a főutcának, ahol szegény nép lakott, most is még ez egy kicsit kijebb van a városon, azért hívták Folyó utcának, mert a kanalizáció itt bukkant föl, nem volt lefedve, de széles volt, mint egy folyó. Életem egyik legnagyobb élménye a mai napig is. Van egy félkész kisregényem erről a korszakról, amit most mesélek, a Tiszában ez a klorofilos tiszta víz után egy ilyen folyó, mintha Velence lett volna, de még piszkosabb valami, amit aztán

nagyon megszerettünk, mert jöttek az áradások, majd az apadás, teljesen leapadt, szinte kiszáradt, és be lehetett menni az alagútba egész a folyó alatt, a folyó medrében. Be lehetett menni egész a város alá, tulajdonképpen ahogy mondták, egész a Városházáig. Én nem merészkedtem annyira be, de jó sokáig bemerészkedtem kislányokkal; először itt éreztem meg, hogy mit is jelentenek a kislányok, az első félénk érintések itt történtek meg ebben az alagútban, ez egy ilyen szimbolikus valami is nekem, az az óriási nyílás.

A bombázás borzasztó volt, nagyon nagy trauma volt számomra, hogy el kellett menni Kanizsáról. Az egy idilli kis határmenti város volt, amely teljesen le volt zárva, semmi sem mozdult, a gyerekeknek paradicsom volt, onnan el kellett menni Szabadkára, amit bombáztak. Ki is alakult bennem egy elmélet, hogy vannak olyan városok, amelyeket nem bombáznak, olyanban kell élni, nem pedig olyanban, amely már akkora, hogy bombázzák. Volt az udvarban egy bombatölcsér, és oda építettem magamnak egy bunkert azzal a logikával, hogy valaki mondta, ahova egyszer esett bomba, oda még egyszer nem esik. Állandóan arra gondoltam, hogy egy várost, amelyiket egyszer bombáztak, azt máskor is bombázzák. Berendezkedtem egy bunkerba, ez volt az egyik világom, tehát a folyó, akkor ez a bunker és a templomok. Minden nap két-háromszor kellett menni templomba, mivel a keresztanyám állandóan a templomban lógott. Menni kellett hajnalban, délután, este, de nagyon érdekesek voltak ezek a templomok. Különösen a barátok temploma, a barátok izgatták a fantáziámat, az öregasszony állandóan azt magyarázta, hogy barátoknak kell lenni. Kaszap Istvánról mesélt, arról olvasott, annak a fényképe volt a bunkeromban is, az volt az ideálom. Nagyon tetszett a barátok csuhája, saruja, a selyemkötél a derekukon, borzasztó nagy dilemmában voltam, hogy a templom vagy a folyó, ahol lent ott vannak a kislányok, bugyi nélkül...

Az első hat-hét évemben melyik volt a legintenzívebb érzés, indulat? Mi az, amire mint érzésre visszaemlékszel? Szorongás, félelem, kalandvágy?

Talán a kollektivitás. A legtovább, egész a hatvanas évekig egy dologról van szó, az ilyen kis utcai bandák, azok az elsők, amire emlékszek. Az töltött ki mindent. Állandóan együtt játszani, katonásdit, rablót, azokat a kis csoportokat megszervezni, és azokban az egymáshoz való viszony, aztán később ugyanez a cserkészeknél, később a gimnáziumban, és később ez ment át valami irodalomba, és azért volt később bennem ez az adottság,

hogy összetartani és megszervezni a *Symposion* körül egy nemzedéket. Van egy százalék benne a katonásdiból, lehet, hogy jobb kifejezést kellene találni, de azért használom a katonásdit, mert barátom, Domonkos mindig mondta, hogy nem szereti az ilyen közösködést, mert olyan cserkész- és katonaszaga van, ő mindig utálta a cserkészkedést és a katonaságot is, meg a ministrálástól kezdve mindent, bár ő, azt hiszem, többet ministrált meg harangozott, mint én, mert azt hiszem, templomszolga volt az anyja. És tényleg, ebben a közösködésben, katonásdiban, nemzedékesdiben volt valami abból, aminek a gyökerei az első élmények, két-három baráttal együtt veszekedések, hadmozdulatok, aztán a számháborúk, aztán úgyszintén a Tisza, szóval, a baráti körbe való tartozásnak egy különös, intenzív érzése.

Belül érezted magad a családon?

Különös család volt a mienk. Nem volt túl intenzív családi élet, de szép volt, észrevétlenül, nem volt terhes. Lehet, hogy azért, mert édesapám egész nap el volt foglalva, délelőtt és délután is a boltban volt, úgyhogy oda bemenni is szinte ünnep volt, kivéve, ha dolgozni kellett, vagy vinni valamit, szállítani. De különben bemenni a boltba mindig ünnep volt, mindig lehetett valamit kapni, venni, lopni, különösen, amikor vegyeskereskedés volt, krumplികortól medvecukorig, vagy ceruzák, aztán azt lehetett cserélni. Tulajdonképpen az ünnepek tartottak össze bennünket. Édesanyám nagyon jó természetű, csöndes lény. Bizonyos feladataink voltak, de aztán rögtön egész nap egy félelmetesen nagy szabadság. Tehát volt otthon ez a kis észrevétlen családi élet, ami aránylag jó volt, vizet kellett hordani, fölsöprögetni a raktárban, rakodni, elvinni valamit, ezt megcsináltad, utána szabad voltál, és repültünk ki a természetbe, és egész nap ott voltunk. Nyaranta pedig az úgynevezett majomszigetre mentünk ki táborozni és egy borzasztóan intenzív baráti élet folyt. Egyáltalán nem létezett a családban semmilyen félelem, ilyenre nem emlékszek, egyedül édesanyámnál a féltékenység. Édesapám jobban mozgott, része volt a polgári életnek, édesanyám inkább otthonülő volt. Emlékszem arra, hogy voltak bizonyos nagyságák, akiket nem szerettünk, parafa sarkú cipőkben, kifestett nők. Még a nevekre is emlékszek, arra az öt asszonyra, akikre féltékeny volt édesanyám, a nevükre és kinézésükre is pontosan. De ez sem bántott annyira, csak tudatában voltam, hogy van. Édesapám sokat utazott, anyag-, árubeszerzés, még a tengerre is elutazott nyaralni. Sem édesanyánknak, sem nekünk sosem jutott eszünkbe, hogy mi is elmehetnénk. Az olyan messze volt, elképzelhetetlen, de borzasztóan örültünk, hogy édesapám a tengeren van. Abbáziából vagy Dubrovnikból

küldött egyszer egy színes levelezőlapot, az nagy ünnep volt édesanyáknak is meg nekünk is. Amikor hazajött, megérintettük a fürdőnadrágját, sós volt, az ugyanolyan nagy egzotikum volt, mint Afrika, hogy valahol a tenger ott van. Ez megmaradt végig édesanyám és édesapám között; édesapám egy borzasztó mozgékony, üzletelő, szórakozó társasági ember, édesanyám meg otthon a szenvedő alany, de viszont ez jó is volt, mert mind a két része megvolt a világnak. Valahol édesanyám biztos szenvedett, de abszolút anyagi amortizőr volt, olyan a lénye.

A politika beszüremlett a családba?

Nem nagyon, illetve úgyhogy mivel édesapám boltos volt, privát kereskedő, mikor közeledett a háború, alakítottak egy keresztény kereskedők szövetkezetét, nagyon ügyetlenül az utolsó pillanatban, az összes pénzüket felküldték Pestre a Hangyához, árut rendeltek, és mind ott maradt, kitört másnap a háború. Ezt meg is írtam a *Július* című novellámban.¹¹⁹ Szokta emlegetni, hogy ha valami mást csinál, akkor több lett volna. A barátainak egy része, akikkel csinálta ezt a szövetkezetet, teljesen jobbra tolódott, másik része a felszabadulás után aktivista lett, szövetkezeti elnök stb. Édesapám nem vett részt a politikában, aztán államosították a boltot, aztán megint lett neki privát boltja, és azt megint elvették. Utána a házunkat is államosították, mivel olyan helyen volt, ahol utána építették azt a nagy áruházat. Rossz feltételek között államosították, úgyhogy a sors állandóan tönkretette. Utána le is zárták, mert valami szalicilügybe belebonyolódott, nem tudom pontosan, mi volt az, két évre lezárták, és az albán határon irtotta az erdőt a Prokletijén. Tehát állandóan sújtotta a sors, ezek a változások, szóval, nem tudott igazán a kereskedéssel sem kinőni azzá, amivé ki tudott volna. Utána állami vállalatnál dolgozott, és úgy is ment nyugdíjba, de azóta is mozog, és még mindig ügyködik, valahogy még mindig kapálódzik, nem nyugszik bele a sorsnak ebbe a képletébe, amit végig kellett csinálni.

No, így bejött a politika. Börtön, amnesztia, állandóan vártuk az amnesztiát, az újságot is néztük, vártuk az állami ünnepeket, mert akkor amnesztiát adtak, így jött be előbb a politika, aztán az irodalmon keresztül, amikor már az újságok kezdtek érdekelni, akkor jött először Kanizsára a *Magyar Szó* élőújságot tartani. Valamit erről is írtam a Koncz Pistáról szóló írásomban.¹²⁰ Nem tudom hányban volt, le lehetne ellenőrizni. Farkas

¹¹⁹ Tolnai Ottó: *Július. Híd*, 1987. 7-8. 925–943.

¹²⁰ Tolnai Ottó: *Képek Koncz Istvánról. Híd*, 1988. 6. 781–790.

volt az igazgató, Rehák volt a *Magyar Szó* főszerkesztője, de már Vébel is ott volt, Németh István, Kalapis, Girizd, a kanizsai Gordos, különböző újságírók, Bogdánfi... Emlékszem, ahogy a főnökök dadogtak, Rehák és Farkas. Nem is dadogás volt az, valami borzasztó csikorgó beszéd, sehogy sem értettem, hogy mi ez, milyen nyelv ez. Amivel addig találkoztam akárhol, a cserkészeknél Vajda József volt a főnököm, Koncz Pista volt a másik, szóval, ez a fajta beszéd, ezt a nyakatekert, nehézkes, szinte élmény volt számomra a negativitásával. És pont ez a két ember képviselte. Utána Bogdánfi meg a többiek, akik felolvastak, azok érdekesebbek voltak, az újságírók, de a főnököknek ez a különös beszéde nagyon megragadta a figyelmemet, a mai napig se felejttem el. Aztán jelentek meg a hozzájuk hasonló kanizsai politikusok, akik szintén hasonlóan beszéltek, a városelnök, a titkár, a szövetkezeti elnök, akiket különböző alkalmakkor hallottam, akkor észrevettem, hogy jött ez a fajta politikai beszéd, ez egy ilyen balkáni orosz egyvelege a politikai beszédnek, ami hirtelen hozzánk is becsapódott. Aztán emlékszek már az újságokra. Emlékszek, hogy meghalt Sztálin, a *Magyar Szóban* emlékszek a karikatúrára, hogy üresen maradt a trón, és az örökösök, az orosz politikusok kapaszkodnak föl a lépcsőn, akkor tanultam meg a neveket, mind olyan nagy kövér, Malenkov, Hruscsov, Bulganyin, Sepilov... Kanizsán úgy hívták az egyik barátom kutyáját, hogy Sepilov, úgyhogy megjegyeztem... Ezek azok az első élmények, és aztán Koncz...

Igen, ez már 1953, egy kicsit előrefutottunk. 1945–46-ban indultál iskolába. Mit jelentett neked az iskola?

Bátyámnak köszönve volt egy kis előnyöm, ami elég volt ahhoz, hogy tanulás nélkül megússzam az iskolát. Kicsit kellett tanulni, és akkor mindig olyan közepes tanuló voltam. Egész életemben mindig vezettem át a dolgokon. Ez lehet hogy hiba is, mindig volt egy előnyöm, azt így használtam fel, aztán egyes tantárgyakat nagyon szerettem, mások miatt izgultam, és ott is inkább a barátkozások meg az idősebb osztály, az előttem járó barátok, kirándulások, ismét csak a természet, arra emlékszek igazán, szóval, az iskola nem jelentett olyan nagy problémát számomra, nagy megrázkódtatást...

Kényszernek érezted?

Kicsit, nem túlságosan. Szerettem a szép irkákat, ironokat, nem volt még ceruza, és az első szép ceruzákat, háború előtti békebeli papírt láttam,

színes kisvonalas papírt a tanító néninél, amerikai ceruzát, az nagy élmény volt számomra, és borzasztó izgatták a fantáziámat a különböző ceruzák. Emlékszem, akkor nem volt ceruza, és borzasztó divott a ceruzahosszabbító, egy keményfába esztergályozott kis lyuk, és pléhvel kellett rászorítani, betenni a ceruzacsonkot, és borzasztó foglalkoztattak az íróeszközök. Tehát valahogy maga a technológiája, hogy a papíron elpismogni íróeszkőzzel, szavakkal játszani, és a könyvekben is ez a közelsége a dolgoknak, ez tetszett. Nagyon korán egy-egy Petőfi- vagy Arany János-vers nagyon foglalkoztatott, például *A puszta télen*. Borzasztó volt számomra, hogy az a rész, ahol most is a tanyánk van, az egy ilyen igazán puszta, az úgynevezett járás, egy ősi báránylegelő, télen félelmetes, sztyeppei látvány, és amikor párszor gyerekkoromban kint voltam, tényleg megborzongtam, és amikor aztán olvastam *A puszta télen* első sorait, hogy „*hej most puszta igazán a puszta*”, megborsószott a hátam, hogy mennyire pontosan az, ami. Ez volt az irodalom számomra, nem az, hogy azt ábrázolja, én tudtam, hogy mi a puszta télen, mikor kimész egyedül, csak elszalad egy nyúl és nincs semmi, és ott vagy az ég alatt egyedül, és amikor versben olvastam, hogy *hej most puszta igazán a puszta*, akkor megérezttem, hogy ez az, ez volt az első tiszta irodalmi élményem, amelyikre emlékszem, és a mai napig is ez, amit keresek, vagy amit érzek, erre pontosan emlékszem. Aztán könyvekre egyes jobban szituált barátaimnál. Két család is volt, ahol szerettem bújócskázás közben olyan szobarészekhez kerülni, ahol az üveges, nagy szekrényekben ott voltak a könyvek, és mindkét helyen a Szépmíves Céh kiadásai, nagyon szerettem a halina kötésű könyveket kivenni, simogatni, nézegetni. Otthon különben nem voltak könyvek, csak bátyámnak az a pár könyve, egy-két könyv, az *Aradi vértanúk*, a *Reggeli Újság lexikona* és ezek a szent könyvek.

Voltak kívánságaid, vágyaid?

A kalandvágy egyértelműen. Csak abban éltem, abban a közegben, az utazás, a kaland, a Tarzán, a vadnyugat, a Verne Gyula *Tizenöt éves kapitánya*, és amikor elolvastam a *Pál utcai fiúkat*, az pontosan az volt, amit mi is játszottunk.

Volt bátorságod megvalósítani a vágyaidat, aktívan viszonyultál a világhoz?

Igen, elég intenzíven harcoltunk és verekedtünk. Igazán a bátyámat verték meg többször, bár ő erős volt, és ő verte meg a gyerekeket, és sokszor jöttek szülők sírva, kártérítést követelve, de én is mindig ott rohantam. Emlékszek például egy esetre, hogy két kis banda rivalizált, az egyiknek én voltam a főnöke, egy másik akart lenni, és egyszer megvárt a sarkon. Erősebb testalkatú volt, mint én, és egyszerűen megvívttunk ökölrel. Azzal győztem, hogy kitartottam, nem menekültem, nem fordultam el. Csak ütöttem, csapkodtam, éreztem, hogy erősebb, de ő meg tisztán pszichikailag meghátrált. Megzavarta az a kitartás. És elszaladt. Közben azon gondolkodtam, hogy nekem kellene elszaladni, mert gyöngébb vagyok, mert kifejezetten sovány gyerek voltam, ő pedig egy köpcös kis figura volt. Aztán párszor tényleg megverték, az egyik novellámban meg is írtam, hogy egy ilyen csapatmozdulatnál, amikor nagyobb gyerekek között voltam, egyedül mentem haza, megvártak, behúztak egy kapu alá és agyonverték. Fél óráig vertek a padlón egy nagy kapubejárat alatt, tenyeres-talpas nagy gyerekek. De aztán nem túl sokat vertek meg, mert mindig nagy csapatokban, bandákban mozogtunk.

Az általános iskolában az osztály hierarchiájában milyen volt a helyed?

Úgy emlékszek, hogy már nagyon korán olyan helyzetem volt, hogy azok az első gyerekek közé tartoztam, akik köré kristályosodtak a dolgok. Mindig az egyik fő mozgató meg vezető voltam a gyerekek között, később meg egyértelműen. Amikor nem voltam, akkor az azért volt, mert vonzódtam a kissé idősebbekhez, és olyan bandákhoz csapódtam. Ezek a bandák utcákhoz kötődtek, a Jézus Szíve körül volt az első, amire emlékszek, aztán a postakertben volt egy, utána a park körül, a városháza körül. Aztán voltak az ellenfelek, a falusiak, akkor a Kis-tó körül volt egy, az állomás körüliek. Főleg futballoztunk, de többször volt, mikor fegyvert kellett ragadni, és megvédeni, vagy vonulni valahova, és ez töltötte ki az egész gyerekkoromat, és ez nagyon foglalkoztat, talán ez az érzés mentődött át bennem a cserkészeknél is és aztán az irodalomban is. Nagyon érdekes... Ezt így nem gondoltam végig, de ez így van.

Arra az első napra emlékszel, amikor elmentetek az iskolába és beültetek a padokba? Az mégiscsak valamiféle új életmód volt, ahol abszolút autoritások vannak. Mit jelentett neked a tanító?

Annyira voltam hajlékony, hogy ez nem jelentett nagy problémát. Nem tartoztam azok a gyerekek közé, akikkel a legtöbb probléma volt, hogy verték. Hát engem is vertek...

Az iskolában?

Persze, minket még vertek, én még abba a nemzedékbe tartoztam, hogy ha rossz dolgotat írtunk, kivittük, összetépte, és megvolt, hogy tíz packa, akkor tartanod kellett a kezed, és a vonalzóval vert, mint az őrült, vagy ha még rossz is voltál, akkor a fejedet is verte, tépázott. Volt egy tanító nénink, egy vörös nagy tanító néni, akire ez miatt abszolút nem nézek rossz szemmel, sőt szimpatikus. Érdekes, hogy ez nem maradt bennem. Aztán voltak gyerekek, akiknek még a szülei is bejöttek és ott verték az osztályban a gyerekeket, úgyhogy elég vadóc társaság volt. Én nem voltam vadóc, de az osztály fele ilyen vad gyerek volt, akiket úgy szedtek össze a határban, szegény gyári munkások elvadult gyerekei, nagyon sok elvadult gyerek volt az osztályban. És rosszak is voltak, és borzasztóan aprították őket a tanítók. Ilyen környezetben nekem nem volt nagy probléma meghúzódni, láthatatlanná lenni.

Később, amikor megjelent az önképzőkör, az már a felsőben volt, nagyon korán, nagyon fiatal lehettem, tizenéves, amikor az önképzőkörben aktív lettem a Dobó Tihamérnak köszönve az ötvenes évek legelején, viszont 53-ban már leérettségiztem, úgyhogy 51–52-ben lehetett ez, nagyon intenzív, szép önképzőköri élet volt ott Kanizsán, Francz Misi járt még oda, Zanai Márta, a Rádió bemondónője, és nagyon jó önképzőkör volt, zene, irodalom, elméleti viták, és ez természetesen folytatódott aztán Zentán.

Te általános iskolás korodban írtál verset?

Írtam verset, de nem verssel kezdtem, hanem prózával. Az első írás, amit írtam, vers volt, a tanárokról írtam valamit, de utána kis lírai prózákat írtam, be is küldtem az *Ifjútság Szavának*, ezt meg is írtam részletesen. Épp Koncz Pista szerkesztette, megkapta az első írásomat, egy kispóza volt, nem dobta el, hanem zsebre tette, és amikor hazajött legközelebb, akkor elkapott az utcán, és leült velem beszélgetni, úgyhogy onnan kezdődik. Én ennek a beszélgetésnek, kapcsolatnak köszönve már nyolcosztályos iskolás koromban irodalmár lettem.

Írtál-e olyan verseket, amelyeket általában gyerekek írnak, mondjuk petőfieskedve?

Nem, a tanári kar ellen írtam egy pamflet-szerű verset, de aztán ilyen kis lírai prózák voltak, már az *Ifjúság Szava* és a Majtényi-féle *Híd* hatása alatt írtam. Ha Petőfi, akkor úgy, ahogy *A puszta télent* magyaráztam, hogy mi a tél, ezek az alapszituációk, azokról próbáltam írni kisprózákat, úgyhogy a forma, másokkal szemben, akik mindig a versek külsőségeit utánozva kezdenek irodalommal foglalkozni, ez nálam egyáltalán nem volt. Ez nem volt élményem sosem, hanem a természetnek a melegsége, hidegsége, ez az alapja mindig.

Utána elkerültél a gimnáziumba. Engem meglepett, amikor Szeli elmondta, hogy neked már milyen kritikai észrevételeid voltak a tankönyvével kapcsolatban, többek között az, hogy hiányoltad a modern költészetet, illetve hogy Szeli megrekedt egy bizonyos ponton a költészet fejlődésének bemutatásában. Szinte hihetetlennek tűnt, hogy 15 éves korodban volt ez. Hogy alakul ki egy ilyen radikális szemléletmód az irodalomról ilyen fiatal korban?

Különös, nehéz nekem is megfogni ezt, de kétségtelenül úgy kerültem Zentára, hogy már teljesen kialakult irodalomszemléletem volt. Ezt a Tihamérral és a Pistával való barátságommal magyarázom. Pista, aki a gimnáziumot akkor fejezte be, de nyaranta már gimnazista korában is lejárt, szerkesztette az irodalmi oldalát az *Ifjúságnak*, hogy az újságírók elmehessenek szabadságra, mivel hozzá került az írásom, vele összebarátkoztam, és attól a pillanattól kezdve ő adta a könyveket. Az első könyv, amit a kezembe adott, az Kassáknak az *Egy ember élete* volt, de egy teljes, amiben még az 1919-es kötet is benne volt. Aztán a másik könyv, amit a kezembe adott, Edgar Alan Poe novellái, benne volt az összes modern borzongás, amit el tudsz képzelni, most sincs több semmivel. Aztán Huxleyt, Sinkót és Krležát adta a kezembe. Sinkón keresztül (akkor már láttam Sinkónak egy írását a *Híd*ban Lukács Györggyel kapcsolatban) és az egész 19-es Kassákon keresztül az egész 19-es forradalmat. Sinkón és Krležán keresztül bejött a jugoszláv irodalom. Ezenkívül Pista rendszeresen bemutatta a vajdasági irodalmat, akkor jelent meg a *Jobbágyok unokája*¹²¹ meg a *Kéz a kilincsen*,¹²² azokból olvasott föl. Nagy élmény volt számomra, már maguknak a könyveknek a kinézése is. Nagyon modern

¹²¹ Fehér Ferenc: *Jobbágyok unokái. Versek.* Sáfrány Imre rajzai. Újvidék, 1953, Testvériség-Egység.

¹²² Ács Károly: *Kéz a kilincsen. Versek.* Sáfrány Imre rajzai. Újvidék, 1953, Testvériség-Egység.

könyvek azok, Sáfráynak a borzasztóan szabad illusztrációival, ma be tennének olyan szabad illusztrációkat, egész oldalas szabad rajzok, lényegében azok nagyon modern könyvek voltak, bár nem úgy szemléljük őket, de most hogy visszagondolok, az elég nagy gesztus volt. Mi a *Symposion Könyvektől* számoltuk a Forum-könyveknek egy első modern lépését,¹²³ de ez a két könyv, ahogy visszagondolok, már teljesen az volt, Sáfrány és Karcsiéknak a viszonyulása a modern jugoszláv irodalomhoz, ott már sok minden benne volt. Aztán Pista sok irodalmi újságot mutogatott, de nem csak irodalmi. A *Színházi Életet* például rendszeresen nézegettük, nekik járt valamikor a *Színházi Élet*, nagy rakásban álltak, és Pista állandóan azt olvastatta, lehet hogy még a mai napig is. Nagyon jól szerkesztett újság volt, azt hiszem az ilyen típusú újságból nőttek ki aztán a modern revük a világban is, de ez olyan újság volt, ahol Kosztolányi jelen volt, sok fontos magyar író írt, és ezek a különös tárcák... És aztán Kanizsán Kosztolányi és Csáth valahogy nem is írók voltak, hanem a hétköznapi élethez hozzátartoztak, mivel Kosztolányi Árpád volt az orvosunk, és Mariska járt ki vonattal, és valahogy Kosztolányit ha valahol láttuk, azt valami egész más érzéssel olvastuk. Aztán Tihamér, ahogy lekerült Újvidékre, mivel nem volt pénze, rögtön bekapcsolódott az *Ifjúsgázhoz*, rajzolt a lapba. Összebarátkozott Deákkal, akivel együtt járt iparművészetre, és összehozott Deákkal engem is. Már akkor kezdtük szervezni a vajdasági új irodalmi életet. Ezeknek köszönve én már úgy jutottam le Zentára, hogy az első dolgozatom, amit felolvastam, házi feladatom, az már teljesen zavarba hozta a diákokat és a tanárokat is. Nem is tudom pontosan, miért, mert nem emlékszek ezekre a dolgozatokra, de Fehér Kálmán, meg egyes barátaim mesélték, akik szintén ott voltak abban az osztályban (Kálmánnak Bori volt a tanára, és ő is korán kezdett Csókán), hogy annyira meglepődtek az én fellépésem az osztályban, hogy teljesen lebénította őket, és sokan, akik irodalmi pályára akartak menni, fele osztály, az emiatt valahogy elkanyarodott, és atomtudósok meg fizikusok lettek, nekem köszönve. Úgyhogy ha valahol hasznos voltam...

A képlet az én fejemben valamiféle negáció ezzel az új irodalomszemlélettel kapcsolatban. Persze, mert én elsősorban nem is az irodalom felől közelítem meg.

Értem pontosan, mit akarsz, arról van szó, hogy bennem most egy egész más dimenziót keresek ezekben az időkben, és most már egész másképp

¹²³ A *Symposion Könyvek* sorozat 1963-ban indult.

■■■

viszonyulok a világhoz. De akkor fölfelé jövet borzasztóan robbanékony és radikális voltam minden tekintetben, türelmetlen és abszolút radikális és modernista irodalomszemléletem volt.

De neked az természetes lételemed volt, számodra az volt az irodalom, nem pedig egy reakcióként alakult ki valaminek a negációja céljából.

Nem. Valahogy egész korán Pistának, bátyámnak, Tihamérnak köszönve, és tanáraimnak, Vajda Józsefnek, Földi Zsuzsanna volt a másik tanárnóm, aki Tomán nemzedékéhez tartozott a főiskolán, B. Szabónál egyik első nemzedék volt, nagyon jó tanárok voltak, és Vajda Józsefben is volt egy különös, nemes tanári vonás, egyedül Szeliben találtam meg még azt a dimenziót, ami Vajdában megvolt. Ismered Vajda Józsefet?

Csak hallottam róla.

Szabadkán él, sajnálom meg csodálkozok, hogy nem nőtt ki egy nagyobb, fontosabb tényezővé. Nekik köszönve a nagy irodalomnak, az úgynevezett világirodalomnak a szele megcsapott, természetes elememmé vált, és a reakciót talán az váltotta ki, hogy a vidékiesség programja, vagy az a valami, ami itt volt, amiről én nem tudtam, és ami borzasztóan irritált. Amikor John Dos Passos meg Gide meg Rilke meg Camus és a jugoszláv új irodalom, a szerb szürrealisták, Matic és Ristić esszéi, Davičo meg Popa versei kezdtek megjelenni, akkor itt meg egy valami másfajta magatartásprogram volt, ami borzasztóan irritált, és amire természetesen reagáltam, mint olyanra, amit nem tudok elfogadni. Ezzel magyarázom...

Koncz idősebb, mint te...

Igen, három évvel.

Ő akkor valószínűleg már egy társadalmi kontextusba is elhelyezte mindezt. Te akkor már tájékozódttál a társadalmi folyamatokban, politikában 1950 és 55 között?

Nem nagyon. Bár Koncz Pista a gimnázium ifjúsági vezetője lett, és hazajárt előadásokat tartani, és utána én örököltem, én lettem az ifjúsági elnök a zentai gimnáziumban, aktív társadalmi-politikai tevékenységbe kezdtem, az egész gimnáziumnak én voltam az ifjúsági elnöke, munkaakciók...

■■■

Mondjuk a sztálinizmus problémája, a Tájékoztató Iroda, Kominform, ezek a dolgok nagyjából világosak voltak?

Abszolút világosak, igen. Aztán jött 56, amikor egy évet velünk jártak a menekült diákok, úgyhogy ott nagyon jó barátaim voltak, akik irodalommal foglalkoztak, akik menekültek, együtt ültünk egy padban velük. Ők táborban laktak, de hogy ne szakadjon meg a tanítás, velünk jártak, úgyhogy ilyenformán – tudtam. És tudtam Sinkónak köszönve. Valahogy megéreztem, hirtelen odakaptam, megfogtam a kezét, mert úgy éreztem, hogy idevalósi, de neki mégsem az a programja van. De nem program volt az, hanem egyszerűen természetes reflex. Nagyon tetszett, hogy Zágórában él, és ott van Krleža mellett, és valahogy mégis ide tartozik. Herceg többször is írt meg beszélt arról, hogy bizonyos írók lenézték a vajdasági írókat, szóval, volt egy ilyen komplexusuk az itteni íróknak. Az én nemzedékem és én is az első olyanok közé tartoztam, akiknek nem volt ilyen komplexusuk. De ehhez úgy látszik megvolt a feltétel, olyan pillanat volt, amikor úgy fejlődhetett, úgy léphetett színre.

Aztán már én is sok mindent megtanultam, és sok nyomorításon esem át, és lassan, ha még sokáig élek, lehet, hogy oda kerülök én is, egy vidéki pozícióra préseltetek.

A gimnáziumi évek során volt egy elképzelésed az írói pályáról. Aztán tiszta filozófiára akartál iratkozni. Ezt is az írói pálya részének tekintetted?

Igen. Nem létezett más számomra, magától, természetesen jött, hogy csak az irodalom létezik, csak valahogy másképp képzeltem el az egészet, mint ahogy történt. Nagy Belgrád-kultusz volt köztünk, ahol én laktam, az egyik legjobb barátom édesapja diplomata szabó volt Belgrádban, aztán ő is az lett. Koncz Pista lent tanult, nyaranta lejártam hozzá, bátyámmal együtt laktam. Akkor kezdődött az abszurd dráma, a Beckett *Godot*-ja, Ionesco, úgy képzeltem el, hogy lemegyek Belgrádba, filozófiát fogok tanulni, és ott fogjuk majd beindítani az új magyar irodalmat, szellemi életet. Ez nem negálása volt igazán az újvidéki, a vajdasági magyar szellemi életnek, hanem ez is olyan természetes, hogy mást, máshol, újrakezdeni az egészet, és olyan banánhéjon csúszott el az egész, hogy pótvizsgára buktam matematikából, és lekéstem a főlvetelit. Akkor eljöttem a barátaimhoz Újvidékre, és itt tébláboltam, hogy ezt az évet itt fogom letölteni, és akkor jövőre megyek Belgrádba. Sokat üldögéltem a klubban a gyerekek között, és B. Szabó rávett, hogy iratkozzak be. Így

valahogy történt, hogy beiratkoztam a Magyar Tanszékre. És ez az egész belgrádi dolog esedett, amit lehet, hogy nem lett volna rossz megpróbálni. Bukarestben volt egy magyar szellemi élet, magyar újságok, folyóiratok, könyvkiadás, de lehet, hogy nálunk sem ártott volna, ha beindul egy valami, bár így is szét van húzva a dolog, már Újvidék is egy kicsit légüres térben van, ami a magyar szellemi életet illeti, lehet, hogy Szabadkán kellett volna koncentrálni mindent. Viszont ha több központ van, ha szét van húzva, akkor amikor a hatalom túlságosan koncentráلódik, akkor nem borítja le a szellemi életet, akkor jobb, ha szét van húzva, legalábbis ez a tapasztalatom.

Persze akkor nem ezért gondoltam Belgrádra, hanem azért, hogy ott együtt, közösen működjünk. Tulajdonképpen Végel valamit meg is csinált ebből a modellből. Nekem is normális, természetes kapcsolatom van a jugoszláv lapokkal, tehát nem úgy, hogy ha valamit ők értékesnek látnak, akkor azt lefordítják, hanem közös akció része vagy, odatartozol, az akciókban te is részt veszel, függetlenül attól, hogy milyen nyelven írsz, tehát a szellemi áramlatnak vagy a része. Aztán később inkább Zágrábbal volt jó kapcsolatom. A *Symposion* indulásánál egy időben párhuzamosan köztünk bizonyos dolgokat a *Krugoviból* lett *Književnik* című lapban. Mihalić, Šoljan, Ladan, Slamnig, Slaviček nemzedékével jól megértettük egymást, de igazán az sem emelkedett magasabb szintre, illetve a mai napig van egy bizonyos kapcsolatunk ezekkel az írókkal.

A nemzetiségi lét akkor jelentett valamit neked? Milyen kategóriákban gondolkodtál, amikor irodalomról volt szó, mennyit jelentett a nyelvi kötődés?

Nem jelentett semmilyen problémát, mert egyrészt nagyon jó barátaim voltak Kanizsán szerbek, akik inkább magyarul beszéltek. Azok az úgynevezett őslakos szerbek Kanizsán tudtak magyarul. Azok voltak igazán a barátaim, és nem volt ilyen probléma köztünk. Ma is nagyon jó barátaim, és magyarul beszélgetünk. Aztán Zentán is nagyon jó barátaim voltak a gimnáziumban. Legnagyobb hatással rám egy idősebb szerb nő volt, akibe szerelmes lettem, akit a város félig-meddig könnyű nőnek tartott, mert nagyon mutató volt, és nagyon szabadon élt. Pontosán nem tudom, hogy az volt-e, nem tudom megítélni, nem hiszem. Borzasztóan megtetszett az a nő, összekerültem vele, vele éltem szinte, emiatt ki is akartak dobni a gimnáziumból. Nagyon foglalkoztatta az irodalom, és ő ismertetett meg a modern szerb költőkkel, a retikülje tele volt szerb költők versesköteteivel. A szerelemmel együtt jött a modern költészet, a

modern szerb szürrealizmus, és a szerelem valahogy nálam együtt volt, és nem hogy problémát jelentett, hanem egy eufórikus pozitívumot. Úgyhogy én ezen keresztül láttam. El tudok képzelni mást, még az én nemzedékemből is, akinek a nemzetiségi lét nagy problémát jelenthetett objektíve, de nekem nem.

Nem voltak sérelmeid?

Abszolút nem. És később, amikor Újvidékre kerültem, akkor is csak öröm volt más írókkal találkozni. A Danilo Kišsel való megismerkedés nekem szintén további eufórikus pozitívum.

Milyen volt az Újvidékre érkezés? Akkor tehát nem azzal a szándékkal jöttél, hogy itt fogsz majd egyetemre járni, és itt fogsz megtelepedni.

Elég nagy pénztelenség volt, de viszont már előbből, a gimnáziumból jól ismertem. Deákkal és pár fiatal íróval komoly mozgalmat indítottunk be már a gimnáziumban, nagyon intenzív kapcsolat volt a gimnáziumok között. Gyakran lejöttünk Újvidékre, és hatalmas megütközéseket, szinte tornákat tartottunk az önképzőkörökön. Jöttünk Zentáról, Fehér Kálmán meg nem tudom már kik, és itt is volt egy önképzőkör, az Erdélyi, Matuska, nekik egy hagyományos irodalomszemléletük volt, mi meg egy modernizmust képviseltünk, felolvastunk, ők is, és óriási, borzasztó véres vitákat rendeztünk. A közönségben az első sorban ott ült Major, Németh Pista, Burány Nandi. Fiatal újságírók voltak, néztek, hallgattak bennünket, úgy ahogy néznek, hallgatnak bennünket a mai napig egy kétértelmű mosollyal, ami valahogy azóta megmaradt. Épp valamelyik nap találkoztam Majorral, lekezeltünk, kérdezi, mit csinálok, mondom, utazok Dániába... Ugyanolyan mosoly volt az arcán, ugyanolyan viszony, mint akkor, fiatal koromban, amikor azt mondtam, hogy ez a fajta modern irodalom kell. Határozottan állítottam ezt.

Szóval, akkor Zentáról jött volna Újvidékre a modern szemléletiség, Újvidéken pedig lokalizálható egyfajta konzervatív beállítottság.

Igen, persze. Itt Borinak is volt szerepe Fehér Kálmánon keresztül, velem együtt laktam, és habár ő azt mesélte rólam, hogy az én első dolgozataim teljesen megzavarták a különösségükkel, ugyanúgy engem is meglepett

Kálmán első verseinek különös plebejusi töltése, erőssége. Ott volt a Körmendi is az osztályunkban, rendkívül művelt, több nyelven olvasott, és a modern irodalmakat kísérte, a mai napig kíséri minden nyelven, bár atomfizikával foglalkozik, biztos ír is verseket, nem tudom, de őt is megzavarta a mi fellépésünk, és kicsit visszavonult. Az osztályban minden második ember valahogy már felkészült volt, predesztinált, nem tudom a pontos kifejezést, és ez a találkozásunk egy különös energiát szabadított fel. Megérezted, hogy többen vagytok, örült magabiztosak voltunk abban, amit akarunk, örültünk egymásnak, és ez másokat megzavart. Ehhez kapcsolódott még Várady, aztán Szabadkán megrendezték a fiatal írók találkozóját, utána Horgoson, Újvidéken a József Attila Kultúregyesület, Tománék, és akkor mindenütt találtunk még embereket, akikkel hasonlóan gondolkodtunk. Az egyik első ilyen volt Bányai. Tehát legelőször Koncz, aztán Zentán Kálmán és Deák, aztán Bányai, akivel Szabadkán ismerkedtem meg. Ő a szabadkai gimnáziumnak volt az ifjúsági elnöke, én meg a zentainak, és amikor a két gimnázium találkozott, akkor mi tárgyaltunk, és ahogy Fehér Kálmán mesélte, ők sportoltak, verték egymást a sportpályákon, mi meg, azt mondja, az asztalnál tárgyaltunk. És a Jancsiban megéreztem egy modern szenzibilitást, a homo aestheticusnak azt a típusát, ideális típusát, ahogy én elképzeltem. És az is új frontokat jelentett mindjárt, új kapcsolatokat, úgyhogy pillanatok alatt megvolt már az a képlet a levegőben, ami aztán realizálódott a *Symposion*-melléklet indulásakor, a 60-as évek elején. Ez már rögtön megvolt az első évben Zentán, egyrészt nagyon intenzívek voltak ezek a kapcsolatok a gimnáziumok között, másrészt már Szabadkán is szervezték ezeket a találkozókat, Dévavári, Laták, nem tudom pontosan, kik voltak a szervezők, ilyen nagy találkozók voltak, ahol már ott voltak a Gulyásék, a Dóró és a Torok Csaba, rengeteg, majdnem minden fiatal író. Vigh Rudi, szóval, mindenki már ott volt Szabadkán.

Amikor Zentáról jöttetek Újvidékre a vitákra, azok hol zajlottak?

A gimnázium valamelyik nagytermében voltak ezek az önképzőköri viták, lehet, hogy egy nagyobb osztályteremben.

Gimnazista korodban nem jöttél le Újvidékre a Tribün vagy a Szép Szó műsoraira?

Nem, csak föllépni. A Szép Szón egyszer vagy kétszer felléptünk. Külön kezeltek bennünket prózaírókat, Várady tartozott oda, Jódal Rózsa, és aztán külön a költők, akikhez a bátyám [Tolnai Zoltán] tartozott még abban az időben. Itt a József Attila Kultúregyesületben volt ez a Dózsa György utcában, most ott valami helyi közösség van. Nagyon szép közönsége volt, és nagyon intenzív viták folytak ott, ahol én borzasztó szuverénül és magabiztosan hadakoztam egyfajta modern irodalomért. Most olyan kicsit ironikusan nézek vissza az akkori magamra, és én is csodálkozok azon a hihetetlen határozottságon és magabiztosságon. Bár ez nekem sose jelentett nagy problémát, egyfajta modern irodalom volt a közegem. A modern irodalom nem avantgárd irodalom, tehát egy modern szenzibilitással természetes viszonyban voltam, és ez a mai napig sem változott, ma sem jelent számomra izgalmat a szonettforma. Engem egy más vonulat érdekelt az irodalomban, és ebben magabiztos voltam.

Akkor hogyan, hol húztad meg a határvonalat a modern és a konvencionális irodalom között?

Ha most visszagondolok, úgy érzem, ha nem lett volna a fal, a fogadtatás vagy a környezet, vagy a más önképzőkörök, a más írók nem úgy reagáltak volna, akkor nem lett volna ekkora szakadás. Mert engem az egész irodalom érdekel, mindig borzasztó szenvedélyesen olvasom az egész irodalmat, és akkor sem csak a modern irodalmat olvastam. Emlékszem, Burány Nandi magyartanár volt az alsó osztályokban Zentán, egyik legjobb barátja volt Koncz Pistának, és rajtam keresztül küldtek egymásnak dolgokat. Amikor mi feltűntünk Zentán, akkor Burány Nandi elhívott bennünket Fehér Kálmánnal beszélgetésre, kávéházba, különben nem volt szabad bemenni a kávéházba. Tőle kaptam Illyés Gyula összes verseinek két kötetét, és emlékszem, milyen nagy élmény volt az a költészet, de nem a népszerűsége és a formája, hanem egyfajta anyagszerűsége, amit a mai napig is szeretek Illyés költészetében. Az érdes felületet, a tárgyakat érezni a verseiben. Sinkát is akkor olvastam, Kosztolányi prózája volt az egyik legnagyobb élményem, úgyhogy nem volt ilyenfajta különbség, hanem ez a szabadabb hozzáállás, mihelyt találkozott mással, akkor másokat irritált. Az összeütközésnél ez fokozódott, a mellékletnél, az első reakcióinknál falba ütközött, és borzasztó explózióhoz vezetett. De ha nem ütközik falba... Mert emlékszek Fehér Ferenc kötetére és fellépésére Zentán. Még leveleztünk is, teljes hódolattal, felnéztem rá, és amikor borzasztóan összecikkantunk, az inkább az ő reakciójuk miatt volt, azt hiszem. Ha természetesebben fogadnak bennünket, akkor másképp

alakulhatott volna a dolog. Ahogy később ki is alakult egy ilyen viszony Herceggel is meg Fehérrel is.

Mondod, B. Szabó beszélt rá, hogy iratkozz be az egyetemre. Milyen volt B. Szabó magatartása? Milyennek ismerted meg, miről tudtál vele beszélgetni?

Nagyon hosszan kellene erről beszélni. Először is az a Vajda József, Szeli típusú tanár, az úgynevezett Horváth János-tanítványok, a Babits-típusú magyar irodalomszemléletnek a továbbvivője. Egy klasszikus magyarirodalom-tanár, aki abszolút tekintély és mérce. Fantasztikus ízlésesen és szépen öltözködött, finom, jó szabású, divatos öltönyökben járt: szürke, drapp, barna öltönyökben, és szép nyakkendői voltak, hosszú gallérú finom ingek, kiborotvált különös arca, különös orra és különös grimaszokkal, gyönyörűen adott elő. Szigorú volt, vizsgákon is nagyon szigorú volt, próbálta, ahogy Szeli is, az igazi magyar irodalomtanítás tekintélyét képviselni. Egyrészt ezt éreztem náluk, amire szükség van, függetlenül attól, hogy te ezzel opponálsz vagy aláveted magad, de ez egy mércét jelentett, egy biztos pontot. Aztán a másik dolog az volt, hogy amikor mi megkezdtük a mellékletet, akkor borzasztó negatívan reagált rá a környezet, mindenki ellenünk fordult, és mivel az egyik első írásban Borit is megtámadtuk, ő is. Akkor még Sinkó nem reagált, aztán adták oda neki az összegyűjtött számokat, addig mindenki ellenünk volt.

Második rész, 1988. szeptember 14.

Rettegve ültünk otthon, hogy elvisz bennünket a rendőrség, annyira feszült volt a légkör. Én nem foglalkoztam ezeknek a kutatásával, mert nem érdekel, mert ha az ember nagyon kutatná ma is, hogy mi történik, hogy vadásznak a bőrére, akkor nem bírna dolgozni, hanem otthon ülne és vacogna, valahogy nagyon korán kialakult bennem egy védekező mechanizmus. Akkor nagyon szenvedtem, aztán még párszor, de aztán többé nem. Tudtam dolgozni, bár éreztem, hogy valami történik.

Hallottam, hogy összejöttek tán az idős írók a Park Hotelban, Majtényi, Bogdánfi, nem tudom, Herceg ott volt-e, Németh Pista is ott volt, mert róla is írtunk egy negatív kritikát, azt hiszem éppen én, és kérték a tartományi kormányt, hogy likvidáljon bennünket. Ezt az értekezletet tán a Bogdánfi vagy valaki kisiklatta, vagy én sem tudom pontosan, mi történt ott, vannak biztos, akik ezt jobban tudják. Négyszemközt, vagyis titokban valaki még szimpatizált is velünk, de nyilvánosan senki. Meg-

támadott bennünket Rehá, még Dési is, írtak is ellenünk és rengeteg ilyen kis tollnok, akire már nem is emlékszek, és tényleg félttem. Mentem valamelyik barátommal az utcán, és jött B. Szabó meg Penavin szembe. Penavin is azok közé tartozott, akik nagyon ellenünk voltak, és végig, amíg az egyetemre jártunk állandóan kihívott a táblához, és felíratott egy mondatot, amit én föl sem ismertem, annyira ideges voltam a táblánál, és elemeztette velem. Utána mondták csak, hogy mindig egy írásomból kivett egy mondatot, azt elemeztette.

Penavinné?

Igen. Ő végig megmaradt *Symposion*-ellenesnek, noha a nemzedékből bizonyos embereket nagyon szeretett, Bányait, Utasit, a jó tanulókat, de mi, akik össze-vissza írtunk, és rossz tanulók is voltunk, bennünket borzasztóan nem szimpatizált. Szóval, jöttek szembe velünk, és én csak épp köszönni akartam, de B. Szabó leállított és gratulált. Akkor jelent meg az első egy-két száma a mellékletnek. Ő volt az első, aki határozottan letette mellettünk a voksot.

Borit is nagyon durván és minden bizonnyal tényleg jogtalanul megbántottam az egyik írásban, de nem tudta, hogy ki írta az írást. Nem tudom, részeg volt-e, de az egyik órára nagyon furá állapotban várt bennünket. Tele volt már az osztály, és amikor mi Bányáival megérkeztünk, akkor levett kalappal hajlongva előtünk kísért be a padba bennünket, és mondta, hogy ki fogja szedni a belünket, kirakja az asztalra. Úgyhogy ilyen volt a hangulat. Most nem mennék bele, hogy kiről hogy írtunk, azt egyszer majd... Majd később, hogy most ezt hogy látom, de akkor így volt objektíve.

Akkor kezdődtek a B. Szabó-órák, amiről már meséltem. Nagyon érdekes volt, valamit megsejthettünk abból a pesti, a Horváth János-féle és más magasszintű klasszikus irodalomtanításból, bár akkori Lukács-szövegek, realizmuselméletek is érződtek, de a magasszintű igény sugárzott az egészről, az jelentett élményt. Régi magyar irodalmat tanultunk, Janus Pannoniusból vizsgáztam nála, és azt a kis *Mandulafa* című versét – azt szeretem is – Van Gogh kis fáival hoztam össze. Az szép volt, nekem az a vizsga jól sikerült, de emlékszem, hogy milyen éles volt bizonyos emberekkel. Emlékszek egy szabadkai tanárra, most is biztos valami fontos ember, aki vizsgázott nála, én valamiért még bent ültem, vagy vártam a soromra, és nagy megdöbbenéssel láttam, hogy nem tudott semmit az égvilágon az az alak, és B. Szabó csak azt mondta finoman, majd őszre. Akkor ez az alak mondta mindig, hogy ő annyira szeret olvasni, de B. Szabó csak tette ki a szűrület.

Mindannyiunknak nagy élménye volt, hogy rendezett képbemutatósi szeánszokat. Ott lakott Majtényihoz közel a Duna park fölött, nagy, szép szobában, erről valahol írtam, ahol a falon egy nagy íj volt, fehér falak, nagyon jó hangulata volt a szobának. Utasira emlékszek, Bosnyákra, Bányaira, lehet hogy Domonkos, nem tudom, ki volt még ott, leültünk, kaptunk kávé, valamit, ő kitett egy absztrakt lapot, emlékszem is pontosan a lapra, egyikre például, és akkor végigelemezte, mesélt róla, hogy hogy csinálta, és mindnyájunknak nagy élmény volt. Észrevettem az írásokban, hogy másoknak is nagy élménye volt. Közel laktam hozzá, a Sonja Marinković utcában Domonkossal, szemben egy gyerekotthon volt, többször üzent, hogy menjek át hozzá, és megkért, hogy amikor megy terepre, menjek vele, hogy beszéljünk az úton. Megmondta, hányra menjek, odamentem mondjuk hétkor vagy hatkor, megismertem a kanizsai sofőrt, aki jött érte, beültem a kocsiba és vártuk. A sofőr csöngetett, de nem jött le legalább két óra hosszáig, nem tudott észhez térni, vagy felébredni a nevezetes éjszakázásai után. Akkor beültünk a kocsiba hátra, és egész úton oda-vissza beszélgettünk. Ez körülbelül arra hasonlított, amikor az írásaiban ilyen nagy terveket vázol, a Hungarológiai Intézet, a könyvtárak, a padlások átkutatása Vajdaságban, ilyen akciók, nagy kultúrációk víziója, ezekre emlékszek főleg.

Azt hiszem képviselő volt, vagy valami köze volt Kanizsához is, egy ilyen esetre emlékszek konkrétan, a kanizsaiaknak írta a stafétaszöveget vagy ilyesvalamit az ő kalligráfiai felkészültségével, valamilyen összegöngyölt papír volt, tokban, feltételezem, hogy azt vitte a kanizsaiaknak.

Aztán nagyon aktívan részt vett a munkánkban, támogatott bennünket, részt vett a Tribün előadássorozatában, *A jugoszláviai magyar értelmiség* című sorozatban is, és ott tartotta meg azt a nevezetes előadását. Utána sokáig sétáltunk a parkban vele és Keck Zsigmonddal.

Keck szimpatizálta az egészet, de sosem nyilatkozott, érezte, hogy fontos valami változás, de magába fojtotta az igazi véleményét. Örültünk egymásnak, ha találkoztunk, de igazán nem tudtunk... Nagyon sajnálom, hogy nem beszéltek vele végig, amit végig lehetett volna.

B. Szabónak a *Dolgozókkal* volt egy különös viszonya. Emlékszem, amikor a szerkesztőségben elkészítették a kék borítékot, amiben a pénz volt, akkor jött érte a fia, kis szeplős, érdekes kisfiú. Bogdánfi mögött, nem tudom, hogy név szerint milyen státusban volt, de ő volt a kultúrokrat meg az *Élet és írás* riportoldal mögött, az nagyon jó volt. És többször kezdeményezett a *Dolgozóknak*. Persze később épp a *Dolgozóknak* kezdeményezett ellenünk is bizonyos dolgokat: Girizd, Bogdánfi, Szermerédi. Zágrábból hoztak különböző erőket, kerestek, toboroztak, hogy

ellenakciót csináljanak. Biztos sokat írtak is ellenünk, én nem kísértem, meg nem nagyon emlékszek mindegyikre. De például az *Élet és írás* az egyik legszebb fejezete a jugoszláviai magyar irodalomnak, azok a nagy riportok, a B. Szabó illusztrálásával, Németh István, Petkovics, Major, nem emlékszem már, hogy kik írták. B. Szabó illusztrációi adtak neki még valamit, és az nagyon fontos volt.

Igen, körleveleket is szétküldött, hogy a Dolgozók kultúrrovatát erősítse.

Igen, mi nem dolgoztunk oda...

... és e körleveleknek eléggé demagóg szóhasználata volt.

Igen, nála ez a változás elég gyorsan játszódott le. Érdekes, hogy a képzőművészetben előbb jutott egy ilyen modern... Szóval, egyrészt a hagyományos magyar irodalomfelfogás, másrészt ez a szocrealizmus, vagy a lukácsi realizmus...

B. Szabó benneteket támogattott?

Ez hirtelen, gyorsan történt. Mert ő olvashatta Pesten Weöres Sándort, a képzőművészetben eljutott oda, és mi hirtelen kihoztuk belőle, a mi jelentkezésünk hirtelen felgyorsította nála ezt a folyamatot, különben tudom én, hogy nála is ez szinte napok alatt történt meg.

Például amikor megírta az Ady-kötethez az előszót, amit elküldött Sinkónak véleményezésre, és Sinkónak eléggé lesújtó véleménye volt a szövegről, ugyanis B. Szabó ott csak az „osztályszempontot” tartotta szem előtt.¹²⁴ Gondolkozok, mi is ösztönözhetette arra, hogy veletek kapcsolatot keressen. Ez már 1960-ban, 61-ben volt, B. Szabó 1963-ban meghalt, tudjuk, milyen állapotban, tudjuk, hogy rengeteget megbántották, megsértették. Ez benne egyfajta dac, tiltakozás is lehetett.

■

¹²⁴ Sinkó Ervin 1953. szeptember 28-ai levelét és B. Szabó György 1953. október 6-ai választ lásd Vékás János *Magyarok a Vajdaságban. 1944–1954 c. könyvének* (Zenta, 2011, VMMI) 297–298. oldalán. Az Ady-kötet végül előszó nélkül jelent meg.

■■■

Ő aktivista volt, nagyon közel állt a mozgalomhoz, normális, hogy ez a szociális dimenzió, a szocrealizmus és ezek az irodalompolitikai hivatalos dolgok köthették. De mégis, ha jobban megnézzük... Erre az Ady-bevezetőre épp nem emlékszek, de József Attilától vagy Máraitól kezdve minden írásában van valami, ami erre utal, amit mondasz, ugyanakkor valami már nagyon különbözik is a magyarországi József Attila-értelmezéstől. Szinte a mai, a legújabb József Attila-értelmezésekkel érintkezik, de kísért benne az a hivatalos irodalomfelfogás. Úgyhogy ez egy ilyen különös kettősség volt. Elképzelhető egy olvasata, ahol teljesen bírálni lehetne ilyen szempontból, másrészt elképzelhető egy olyan olvasata, ahol emezeket a szálakat lehetne kifejteni, amelyek másfelé mutatnak, tehát ilyen értelemben benne tényleg kettétört valami, vagy két dolog is mozgott. És ha tovább élt volna, akkor érdekes lett volna, hogy hova fejlődik, akkor írhatta volna meg mint tudós is az igazi szövegeit. Most ebben a két új kötetben újraolvastam a Márai-írást és fantasztikus, egyik legszebb írása a Márai-irodalomnak, jó lenne felhívni rá a magyarországi Márai-kutatók figyelmét, annál is inkább, mivel Herceg is írt egyszer biztos, de lehet hogy többször is Márairól, tehát van egy kis vajdasági Márai-irodalom is, és ez a B. Szabó-esszé fantasztikusan jó, abszolút megállja ma is a helyét, de abban is van egy ilyen kicsit „osztályszempontú” alávágás a végén, és ott egy kicsit eltolja az írást, de különben nagyon jó Márai-kritika.

Mondod, hogy egyrészt ültetek otthon és vacogtatok, hogy mikor jön értetek a rendőrség, másrészt pedig, úgy tűnik, kölcsönös szimpátiával viseltettetek B. Szabóval egymás iránt. B. Szabó pedig akkor az egyetem párttitkára volt.

Erről fogalmunk sem volt. Bár, mondom, valamit sejtettem. Ez a stafétaszöveg meg a kanizsai pártbizottsághoz való viszony alapján éreztem. Mi a pártról nem tudtunk semmit, párttagok voltunk, én akkor léptem ki a pártból, Zentán fiatal koromban párttag voltam, de nem hoztam át a dokumentumaimat Újvidékre...

Kiléptél vagy töröltek?

„Kihúnyt” a párttagságom. Domonkos párttag volt, de nem járt a pártértekezletekre, és megtalálták az antikváriumban az eladott könyvek között a pártprogramját. Volt egy reflexe, hogy minden könyvbe beleírta a nevét, abba is, aztán a többi könyveivel együtt azt is eladta, és megtalálta valame-lyik buzgó mócsing, a Vlaovics és a Sátai voltak főleg ezek a komisszárok,

■■■

és állandóan minket bíráltak a Domonkossal. Egyszer utaztunk vissza Újvidékre, reggel 8-tól volt óránk, de mi megérkeztünk 6-kor vonattal, fáradtak voltunk, fáztunk, minden zárva volt, és beültünk a templomba. Nyolc órakor kijöttünk, akkor jöttek a diákok az egyetemre, és megláttak bennünket. Nem szóltak semmit, hanem a következő pártértekezleten örült nagy cirkuszt csináltak, hogy a templomban alszunk, mi párttagok. Bányai szaladt hozzánk, mint mindig, szegény, hogy mit csinálunk. Ő védett is bennünket. Mi nem értettük az egészet. Mondtuk, hogy mi nem alszunk ott, csak beültünk, mert nem volt nyitva egy kávéház sem, és fáztunk. Szóval, ennyi viszonyunk volt a párthoz, ennyit tudtunk, mi inkább egy bohém szférában mozogtunk, és nem tudtuk ezt a párthierarchiát. Bányai, Bosnyák ezt komolyan csinálták, nekünk fogalmunk sem volt erről.

Objektíve másként festhetett a dolog, biztos úgy, hogy olyan idő jött, hogy létrejöhetett a *Symposion*-melléklet. Olyan szelek fújtak az országban. Varga László Bányainak akarta odaadni, hogy csinálja, Bányai meg Deák egyszer már szerkesztették azelőtt az *Ifjúságot* és nem volt rossz, de nem történt semmi. Akkor most egyedül Bányainak akarták adni nagy ambícióval, de Bányai az *Indeks* főszerkesztője volt, nem vállalhatta. Nagyon jó egyetemista lap volt akkor az *Indeks*, Beljanski volt az irodalmi rovat szerkesztője, Bányai meg a főszerkesztő, Draško [Redep] volt előtte a főszerkesztő. Beljanski nagyon jó kritikus volt, nagyon szép szövegeket írt, ők ketten tényleg ideális szerkesztők voltak. Tehát Bányai nem vállalhatta, és akkor én voltam ott, Jancsi is engem ajánlott, úgyhogy kicsit kényszerből is én kaptam meg, és akkor rögtön az én elképzelésemet csináltam. Nekem már szinte a nyolcosztályos iskolától kialakult egy viszonyom egyrészt a Konczal, másrészt Dobó Tihaméron keresztül megismertem Deákot, aki egy időben tanítóképzőbe járt, aztán átment iparművészetire. Leveleztünk meg találkoztunk, és aztán már kezdődtek a fiatal írók találkozói Szabadkán, Horgoson. Lassan már ez a nemzedék elég népes volt, különböző áramlatok voltak, Dóróék, szabadkaiak, zentaiak, Várady Zrenjaninban. Tudtam, hogy jobban meg lehet ezt csinálni, föl lehet pörgetni, magam mellé vettem a szerkesztőbizottságba Konczot és Domonkost, Fehér Kálmánt, aki Belgrádban volt, úgyhogy mindjárt egy akciót csináltunk. Azt akarom mondani, hogy megvolt az objektív föltétel Jugoszláviában, hogy ilyen megtörténhetett, de mi arról nem tudtunk, én csak a veszélyeket éreztem. Mi arról tudtunk, hogy minden írásért behívtak az igazgatóhoz, a Farkashoz, a nyomdában elolvasták titokban az írást, kivették, előbb Bányait behívták és meggyőzték, az finomabban beszélt, akkor engem behívtak, én valamit földhöz vágtam, kimentem, akkor benthagyták. Primitív voltam. Jancsi finomabb volt, meggyőzték, jólneveltségből nem tudott ellenkezni velük. Bennem volt valami

egy-egy pillanatban, amikor elszakítottam a fonalat. Ez volt a legfontosabb momentum, hogy voltam annyira primitív vagy annyira impulzív, hogy ennek a nyomásnak ellenálltam, ők pedig valami miatt nem akartak konfrontálódni, és itt született meg a *Symposion*. Mert a háznak, a főnököknek mindig van egy mechanizmusa, ami elkeni a konfliktusokat, minékünk pedig pontosan ebből volt elégünk. Egyrészt éreztem mögöttem a barátaimat, másrészt éreztem az irodalmi folyamatokat az országban, harmadrészt tisztán alkati kérdés, hogy nem tudtam velük tárgyalni. A barátaimmal nagyon tudtam, azokat meg tudtam győzni, ezekkel a hivatalos főnökökkel nem tudtam beszélni, mindig felrobbantak ezek a beszélgetések. Aztán ők hallották mástól, hogy jó, amit csinálunk, de igazán arról volt szó, hogy ők egyértelműen likvidálni akarták ezt az egészet. Szó sem volt arról, hogy minket valaki valahonnan forszírozott, bár feltételezem, hogy Nagy József, aki egyik legbefolyásosabb politikus volt, nagyon szimpatizált velünk, mert egyrészt érezte, valamiért szükségesnek tartotta, másrészt ismertük is, mert nagy topolyai, a művészteleppel kapcsolatban volt, és én is kapcsolatban voltam a művészteleppel, Déviccsel és Áccsal. Többször jókat iszogattunk Áccsal, Domonkossal és Nagy Jóskával a Halász-szigeten vagy valahol, és volt köztünk egy szimpátia. Ilyen jellegű támogatás lehetett. De viszont tudom, hogy a *Magyar Szó* borzasztóan ellenünk volt, és leírhatatlan, hogy mennyire utáltak bennünket, és készültek is a fölszámolásra, összeszedték a megjelent mellékleteket, egy párat, és az utolsó ilyen próba volt, hogy odaadják Sinkónak, aki addig utazott Újvidék és Zágráb között, és nem érezte, hogy mi történik a városban.

Ez egy Híd-díj átadásán volt, ugye?

A magyarszósok, Vébelék adták oda neki, hogy milyen indíttatással, azt pontosan nem tudom, de úgy éreztük, ha ő azt mondja, hogy ez tényleg borzalom, akkor abban a pillanatban rögtön talán a rendőrség elvitt volna bennünket. Az öreg elolvasta, és jött a *Híd*-díj átadására. Bejött, kitárta az ajtót, mint egy nagy elefántbébi, és azt mondta: fantasztikus, uraim, levegő, végre valami történt Vajdaságban. És akkor ez teljesen megváltoztatta a helyzetünket. Sinkóra és B. Szabóra együtt éppen a *Híd*-díj átadása kapcsán emlékszem, amikor Sinkó *Egy regény regénye* kapta a *Híd*-díjat, B. Szabó adta át neki, biztos egész éjszaka írta a bevezetőjét, sokat kávézott, reggel kiült az elnöki asztalhoz, felolvasta a bevezetőjét, leült, Sinkó átvette a díjat, hátat fordított nekik, és a közönségnek mondta a köszönő beszédét. Óriás volt, ott ült a háta mögött a kis ember, B. Szabó és mi, a közönség láttuk Sinkót és a háta mögött B. Szabót is, aki egyszer csak elzöldült és eldőlt.

A közönség látta, de Sinkó nem, és nem értette, hogy mi történik, amikor a közönség megindult, mindenki szaladgált. Akkor B. Szabót bevitték az igazgató irodájába, Sinkóné, Micike és Pap Jóska, orvosok, reanimálták. Ott ültünk sokáig a padlón körülötte. Ahogy észhez tért, beszélgettünk, jó hangulat volt. Körülbelül ez volna nekem B. Szabóról...

Még azt akarom elmondani, hogy katona voltam, amikor meghalt. Ahogy szétoztották a *Magyar Szót*, abban láttam, hogy meghalt. Akkor írtam egy kis írást, hogy a hegyekben, mint katona, állandóan viszem a kis hulláját. Nem nagyon tetszett az embereknek, hogy így írok róla, megszenteltetésnek vették, de tényleg nagyon sokat jelentett, ugyanúgy, mint Sinkó. Egy apai viszony. Szedett-vedett gyerekek voltunk, és ezek sokat jelentettek nekünk.

Még egyedül azt lenne érdekes elmondani, hogy az egyetemen volt egy irodalmi kör: Vlaovics, Bakos, de azt hiszem, Utasi, Gerold is csinálták és Domonkos. Ők borzasztóan opponáltak a *Symposion*-mellékletet, teljesen ellenünk voltak. Főleg humoreszkeket írtak a számlánkra. Egyszer elmentünk Bányáival és még egy páran egy ilyen rendezvényre, borzasztóan megütköztünk, és eléggé kinyírtuk a társaságot. Akkor csapódott Domonkos hozzánk. Aki legközelebb állt később hozzám, az indulásnál ő sem volt ott. És akik a legnagyobb symposionisták lettek, Utasi és Gerold, ők sem. Ez rögtön az elején volt, szinte az első napokban.

1961 legelején hozta a Magyar Szó a költészet érthetősége és érthetlensége körüli vita cikkeit. Deák András írt egy válasz-cikket az öt bíráló cikkekre. Akkor a Deák András által bírált modernek között volt Fehér Ferenc, Bori Imre. Néhány napra rá Sinkó „tett igazságot” az érthetőség kérdésében, mondván, hogy a vers érthetősége nemcsak a költőtől függ, hanem az olvasótól is, hogy annak milyenek a képességei. Akkor ti kísértétek ezt a konfliktust, volt róla véleményetek?

Nem emlékszem rá egyáltalán.

Mert a ti szempontotokból már Fehér és Bori voltak a konzervatívak.

Furcsa, a mai napig sem tudom, hogy Fehérék és Herceg is miért fordultak ellenünk. Egész más lett volna a kép, ha ez nem történik meg. Egyrészt, ahogy ők mondták, kócosak voltunk és túl... Ezek a nagy szavak, a ka-lapács meg a rút, ezek megijesztették őket.

De ez később is előfordult. 1972-ben voltunk egyszer a Tribün képviseletében az újvidéki községházán, osztották a pénzt a kultúrára, és Varga László képviselte akkor a hatóságot velünk, pénzigénylőkkel szemben. Azt mondta, piszkos, kócos társaság, telefüstöli a termeket, és még pénzt is adjunk nekik?

Most így visszaemlékezve nem tudom, mi irritálhatta ennyire őket. Az a hihetetlen – ami számomra is szinte meglepő –, az a hihetetlen magabiztosság, amivel felléptünk. Bányaira meg rám is az volt jellemző, hogy nagyon ismertük a jugoszláv és a magyar irodalmat, és volt egy egyéni ízlésünk, abszolút tudtuk, hogy mi mit csinálunk, mit akarunk, és ha nem konfrontálódunk, akkor nem zavartak volna bennünket bizonyos dolgok. Ez a magabiztosság aztán belőlem idővel eltűnt, de megmaradt az írásnál, áttevődött oda, abban sosincs dilemmám, hogy mit írok, és merre megyek. De az indulásnál volt egy meghökkentő magabiztosság, ami irritálta az embereket. Nagyképűség vagy flegmatikusság, nem tudom, ők minek vélték, holott... Valahol már beszéltem is erről, hogy egy csoda az, ahogy a *Symposion* megszületett, és titok is, még számomra is. Én is csak tűnődni tudok felette. Lehet, hogy komolyan újra kellene olvasni azokat a lapokat, és akkor jobban tudnám rekonstruálni is. Egyesek a kulissza mögötti dolgokat, politikai és más erővonalakat tartják lényegesnek, én nem abban látom a lényegét. Egyrészt ez a nemzedék népesen jelentkezett, és a Tanszék beindításával mind idesereglett. Különböző elképzelésű és különböző típusú emberek voltak, de bennem volt egy képesség az emberek összefogására, és ez a titka, ez a képesség, ez az adottság, ez a titka a *Symposionnak*.

Mennyire voltak őszinték az emberi kapcsolataitok?

Hihetetlenül eufórikus, gyönyörű barátsággá alakult az egész, tíz-húsz embernek a nagy barátsága, testvérek szinte. Hihetetlen. Nagyon nagy holdudvara is volt, egy boldog nagy barátság volt ez, ideális viszony. Már előtte is voltak a találkozók, meg a gimnáziumok közötti kapcsolatok, Bányáival, ő ott ifjúsági elnök volt vagy ifjúsági vezető, én voltam a zentai gimnázium ifjúsági elnöke egy időben, és akkor találkozott a két gimnázium. Fehér Kálmán mesélte aztán, hogy míg ők, sportolók ott lent vívtak, verték egymást, rohantak, mint az állatok, addig mi Bányáival fönt politizáltunk. Kálmán kosarazott, sportoló volt. Ezeregy ilyen kapcsolat alakult ki, aztán itt Újvidéken valahogy összeállt egészszé. A jugoszláv irodalomnak ez a 48–50-es évek utáni nagy nyitása inspirált bennünket.

Új könyvek, esszék, szépirodalom, fordításkötetek. Bori ismert és követt mindent, és érdekes, hogy vele is konfliktusba kerültünk, közben ő recenzálta a Konstantinović-regényeket, ami akkor újdonság volt, és Popa, szóval, ők is hasonlóan mozogtak, csak érdekes, hogy ezekben az irodalmakban, vidéki irodalmakban mindig minden újra kezdődik, úgyhogy tulajdonképpen mi sok mindent megismételtünk abból, amit Boriék nemzedéke csinált, itt mindig előről kell kezdeni. Minket bizonyos költészetfelfogás, a klasszikus forma, Fehér Ferenc tájköltészete, az a költészetkép zavart, gátnak éreztük. Az már egy kicsit túl is volt favorizálva, épp akkor dicsőült meg, és ez egy gátat jelentett. Közben abban sok fontos dolog volt, modernitás, szociális hang, a magyar költészetnek volt egy konzervatív hatása, de volt sok minden más is benne. Úgyszintén Ács költészete önmarcangoló mivoltában: csak a külsőségek, meg ahogy azt ez a kis közösség hirtelen elébünk emelte mint szentségeket. Valami ilyenben lehet a titok.

A magyar irodalomban erőteljes volt a polarizálódás a népies és urbánus irány között. Hogy látod te ezt?

Mi egyértelműen radikálisan urbánus, modernista platformon voltunk, azt képviseltük, Krleža, Marko Ristić, Rimbaud, Rilke, a modern esszé, Huxley, a babitsi magyar esszé, szóval, az urbánusok magyar esszéje.

Érdekes ez nekem is, mert nagyon nyitott voltam a kezdetektől a táj, a népi irodalom felé, de akkoriban ez borzasztóan irritált. A helyi színek és a konzervatív tájírának tűnő költészet. Emlékszem például, hogy egyik nagy élményem volt a gimnáziumban Sinka István könyve, *A fekete bojtár vallomása*, mert az én őseim épp egy ilyen, Kanizsa melletti nagy legelőről származtak, állattenyésztéssel foglalkoztak, tanyasi hentes volt a Kracsun nagyapám, és a Vitéz Kovács ág, az édesanyámé, az is lovakhoz, szóval, az állatokhoz kötődött, és nekem az a világom része volt. Édesapám kereskedő volt, és egy más világban éltünk, de nagyon erős volt a kötődésem. Kisgyerekkoromban kiadtak a nagy legelőre, az a Hortobágnak egy kisebb változata, egy szikes legelő, ahol most is van a tanyám, ott vettem később egy tanyát, tehát ez nagy kötődésem volt, és erre ráéreztem a népi írónál. Nagyon olvastam a népi irodalmat, de azért, mert mintha az ismerősökről olvastam volna onnan, abból a tanyasi világból. Kisgyerek koromban borzasztóan bántott, hogy 6-7 éves koromban kiadtak birkát őrízni édesapám testvéréhez, pár száz birkát rábíztak, hajnalban kihajtottam arra a borzasztó legelőre, dideregve, fázva, aztán feljött a nap, az meg megégetett. A barátaim meg közben a

Tiszában lubickoltak. Úgy éreztem, hogy meghalok, és másnap otthagytam a birkákat, megkerestem a vasútvonalat, és az mellett hazaszöktem. Borzasztó nagy tragédia volt. Attól kezdve utáltam az egészszet. Csak már amikor a gyerekeim megszülettek, akkor egyszer oda kimentünk egy tanyára. Kis rókákat fogtak a fateroméék, ketrecekben tartották őket, és azokat mentünk megnézni. Ott hirtelen megütött az a hangulat, és úgy éreztem, hogy hazataláltam. Rögtön vettem is egy tanyát. Szerencsére akkor olyan idő volt, hogy szinte ingyen adták a tanyát, menekültek, nyugaton dolgoztak, több tanyájuk volt, és örültek, ha megszabadulnak a tanyától. Pénzünk sem volt, csak azt mondták, az a fontos, hogy ne legyen a nevükön, úgyhogy pénz nélkül vettem egy tanyát földdel, aztán az árak megváltoztak.

Nem tudom pontosan, de leellenőrizhető, hogy mikor volt. Érdekes, hogy addig menekültem attól a kanizsai világtól, ahonnan elindultam, és a világba, az utazás, az urbánus felé, aztán meg mintha valamihez elértem volna, valami megfordított, és azóta ugyanúgy loholok visszafelé, mint azelőtt el.

Herceg mondja mindig, hogy az ember hazatalál, ha megöregszik, de ez túl egyszerű képlet így. Az 1950-es nemzedék szakított a szocrealizmussal, de inkább az ideológiával, nem pedig a kifejezőmódot illetően.

Igen, erről lehetne beszélni, érdemes lenne ezt jobban kutatni, mert a kifejezésforma hagyományos volt, mi azt konzervatívnak véltük, most hagyományosnak nevezném, sőt bizonyos gesztusértéke is lehetett egy primitívebb, vagy nem is tudom milyen irodalomnak, ahova tartozott a Deák, a Sulhóf és másfajta írók, azokkal szemben egy formaművészi és hagyományos magyar költészet. Illyés, Babits, a két név közötti magyar klasszikus költészethez való kötődése ennek a nemzedéknek, egy gesztus is volt, egy nívót jelentett, egy lépést, és egyfajta védekezés is volt ebben a formában, egy vállalást is látok, aminek ma megint van szerepe, mert ez a modern forma, formátlanság könnyebben morzszálódik és tűnik el, tehát jobban meg kell építeni itt a dolgokat, mert szétmorzszólódik, elporlad, és ebben lehet, hogy van valami. Igen, ők ideológiában a szocrealizmusból kiléptek, de ha megnézzük Ács költészetét, végig tele volt plakátverszerűségekkel. Ő, aki állandóan dacol és ellenkezik, ha megnézed, írt nagyon sok ilyen, a *Magyar Szó* első oldalára szánt, titkon május elsejére írt verset. Mostanában írtam az összes verseiről, és nézegettem, meglepődve láttam, és emlékszek is, hogy a *Magyar Szó* május elsejei számaiban a vezető költők

Fehér és Ács is tulajdonképpen. És szép is volt az, ha belegendolsz, hogy most mennyire nincs a *Magyar Szóban* irodalom.

Most az első oldalon Pap József ír arról, hogy ment külföldre a lánya.

Az még valami, de már az sincs nagyon. Valamikor Fehér is, Ács is írogatott, és kisült, hogy komoly verseik egy része így született, ahogy látom, és ha kicsit el is tüntették a nyomokat, az Ácsnál is érezni ezeket a hídépítési motívumokat, bár már Illyésnél is más szerepe is van ennek a motívumnak, de kicsit plakátversíze is van sok Ács-versnek. Úgyhogy ők még nagyon benne voltak ebben. És mi itt tényleg radikálisan szaktottunk, egyértelműen modern irodalmat és szabad verset, és itt teljesen más, szabad, anarchikus, nietzscheánus és mindenfajta ideológiával jöttünk, és egyfajta balossággal is, amiből az újbalosság jött.

Gyarló emberi szempontokat véve alapul, az embernek lehet az a gyanúja, hogy ennél a nemzedéknél volt egy adag féltékenység is talán. Egy nemzedék éppen hogy csak megvívta a maga csatáját, alig múlt el tíz év, jelentkezik egy sokkal tömegesebb, sokkal radikálisabb, sokkal erősebb nemzedék, amelyik egyszerűen kiszorítja a porondról.

Ők legalábbis úgy érezték.

Emberileg ez is lehetséges. Ők lényegében félútig jutottak el, vagy még odáig sem, és most jön egy nemzedék, amely egyszerűen átlépi az általuk akadálynak vélt apró kis árkot, és megy tovább valahova, ameddig ők el sem láttak.

Nagyon problematikus emlékezni, mert egyrészt nagyon fontos lenne, hogy szinte zárójelbe téve egy ilyen fenomenologista elemzéssel beszélni ezekről a dolgokról, mert jó lenne minél többet kielemezni, elmesélni azokról a dolgokról, másrészt nem lehet, már akármennyire emlékszük az ember, figyelmen kívül hagyni, hogy ma hogy látja, meg mivé lett ez az egész, meg mivé fejlődtek, azok a nemzedékek milyen nivót hoztak. A legnagyobb vád ellenünk az volt, mint mindig ilyenkor, hogy nincsenek művek, hogy csak egy vagdalózás, követelés, mérce, de nincs egyikünknek sem könyve. Ácsot említettem, és *Összes versek* címet adott a kötetének, tehát már lezárta az opust, tehát mérhető, hogy mit csinált, és nagyjából

sejlik, hogy mi is mit csináltunk, bár fiatalabbak vagyunk, úgy hogy nekem ez nagyon nagy élményem, nekem most pillanatnyilag nagyobb élményem, mint maga az indulás, ez, hogy mikor már kezd itt elválni, mérhetővé lesz, hogy valóban mit hoztak ezek az egyéni opusok. Mert egyrészt van ez a fiatalkori folyóiratcsinálás vagy akció, az egy különös dolog, a nemzedék, egy szinte spontán folyóiratcsinálás, és aztán van a folyóiratcsinálásnak több változata. Még az akadémikus folyóiratok csinálása is izgalmas, a mérték stb. Mi a mértéktelenség, a formátlan, engem legalábbis egy ilyen enformeles folyóirat izgatott, tehát egy teljes szabadság, mert még a párizsi *Magyar Műhely* is egy ultraakadémikus tördelés, minden vizuális kutatásuk is számomra ultraakadémikusnak tűnik, mivel a francia kristálytisza törvényszerűségnek engedelmessé válik, nálunk pedig a folt, a szabálytalan, a rendetlen, a kusza, a nagyformátumban ezeknek nagyon szép példáit lehet látni, egyedülálló ebben, és ezért semmi közünk nem volt Kassákhoz. Kassáknak van köze a *Magyar Műhely*hez, mert a konstruktivizmus találkozik a francia tisztasággal, de mi nem találkoztunk egyikkel sem. Csak ezekhez kötöttek bennünket, a Kassákhoz, a párizsi *Műhellyel* pedig párhuzamosan. De én teljesen mást akartam, ugyanis én a *Medialetől* indultam és a *Mediale* újságjától, a *Vidicitől*, amelyik egy figurális, rút, formátlan. Más világlátású, más formaérzékű társaságtól indultunk. Azt akarom mondani, hogy nagyon fontos kutatni, vizsgálni, hogy mi is volt a titka ennek a csodának, de mondom, hogy engem jobban izgat az, hogy akkor negatív bírálatot írtam az *Ispilángról*, az *Utazásról* és Fehér verseiről, és most olvasom őket. Nem rivalitásból, hogy most melyikünk a jobb költő, hanem így objektíve magamban, titkon próbálom lehallgatni, hogy mit hozott az a költészet, milyen világot, és az én verseimből vagy írásaimból mi sejlik. Persze nálam komplexebb, de hát Fehérnél is a cikkei meg Ácsnál is a fordításai, az is komplexebb dolog. Azt hiszem, hogy mi művekben meg is csináltuk, amit jeleztünk. Mondjuk a *Kormányeltörés* nemcsak több volt, mint az a költészet, hanem a magyar költészetben is több volt minden másnál. Beszélhetünk erről, prózában is meg esszében is, bár ezt fölösleges túlforszírozni, mert nem a mi dolgunk ez a méricskélés, de valahogy ez is okkupál mostanában, egy kis nosztalgiával.

Lezárhatnánk ezt a részt, ha még kitérnénk az indulás úgynevezett „politikai háttérére”. Bosnyák is foglalkozott vele egy cikkében, hogy Vébel Titóra hivatkozott, aki megmondta splíti beszédében 1963-ban, hogy ezek a modern művészeti irányzatok mögött egyes nyugati, a kapitalizmust restaurálni igyekvő

tendenciák rejlenek. Emlékszel ezekre a vádakra? Volt olyan ember, akivel erről beszélgethettetek?

Mindenféle vád ért bennünket, rengeteg ilyen volt, szinte naponta. Mindent ránk próbáltak, hogy pászol-e ránk, úgyhogy nagyon megéltük ezeket már a melléklet korszakában is. Én azonban az irodalom körüli dolgokat valahogy jobban szövegbe húzva vagy az anyagba húzva szemlélem, meg az emberi dimenzióit. Mert lényegében minden már a mellékletben lejátszódott, a nagy dolog a melléklet volt igazából, már a csoda ott megtörtént, nagy oldalak, szép, valami más világlátás, már az tükrözi, a folyóiratban az csak jó technológia, de szinte nagyobb forradalom volt, amit a lappal csináltunk. A legnagyobb ellenállás például az volt, hogy analfabéták vagyunk, nem ismerjük az újságcsinálás törvényszerűségeit, hogy képzelünk ilyen nagy oldalakat nagy szöveggel és fölszorított címmel, és szinte a fizikai veszekedés árán lehetett elérni másfajta tördelést, egyszerűen az elképzelhetetlen volt. Azért ment a legnagyobb harc, tehát ott történt meg, ami majd később a könyvek kinézésében is megmutatkozik. Magyarázták nekünk, hogy van egy törvény, amely szerint ennyi gépelt oldal megy egy oldalra, és hogy mit képzelünk, de mi azt képzeltük, hogy ahogy a versnél újítunk, úgy a tördelésnél is más elképzeléseink voltak. Nagy ellenállásba ütköztek a képzőművészeti mellékletek is. Ez párhuzamosan ment, itt nagyon fontos dolgok történtek, itt történt egy igazi változás a kultúrában. Én most ennek a megfelelőjét megtalálom az előző nemzedéknél is, de akkor másként néztem, bár a *Jobbágyok unokáját* [Fehér Ferenc] meg a *Kéz a kilincsen* [Ács Károly] kötetet még akkor láttam, nyolcosztályos iskola után Koncz Pistánál, és azok nagy élmények voltak számomra Sáfrány modern rajzaival. A fedőlapok nem néznek ki annyira annak, de azok nagyon modern könyvek, és olyanok is tűnt, amikor először olvastam, de aztán, amikor elkezdtem a *Symposium*-mozgalmat, akkor már nem tűnt annak. Tehát itt egy forradalmat akartunk, bár ennek is egy része megtörtént már, éppen a Sáfráynak köszönve, nekik is nagyon jó viszonyuk volt, Sáfrány, Vinkler, akik nagyon sokat bírkóztak, és mindenképpen ez az első és mindenképpen legnagyobb modern figurája ennek a művészetnek, a Sáfrány. Ő nagy fordulatot csinált, és fölszámolta a klasszikus és realista, szocrealista ábrázolásmódot, jugoszláv szinten csinálta ezt meg, és őhöz valóban kötődtek a maguk módján. Ács és Sáfrány osztálytársak voltak, Ács is Belgrádban volt, Sáfrány is sokat mozgott ott, kapcsolódott csoportokhoz, úgyhogy ott már sok minden megtörtént. A másik, ami legnagyobb energiánkat elvitte, hogy állandóan éreztük, a szó szoros értelmében a

fejükre vadásznak, vagyis a fejemre, ez furcsán hangzik, de amikor az ember ilyesvalamit csinál, ez sajnos így van. Állandóan jöttek a hírek hozzám, hogy pillanatok kérdése, és lekapnak, börtönbe zárnak. Ezen most az ember mosolyog, de akkor ez nagyon komoly volt, és mind több bizalmas információ érkezett főleg Szabadkáról, Zentáról, annyi, hogy végül már mondtam Varga László főszerkesztőnek, menjen el Szabadkára, és nézze meg, mi ez. Például akármi történt vidéken, Bácskában, azt mind hozzám akarták kötni, vagy a *Symposion* melléklethez. Zentán a katonai előképzőnek volt egy nyitott terme, ott fegyverek is voltak, sportolni lehetett, pingpongozni, sakkozni. Onnan elloptak egy géppisztolyt, és rögtön felénk nyomoztak, hogy mi akarunk fegyverekhez jutni, hogy visszakapcsoljuk Vajdaságot Magyarországhoz. Nem volt gyerekjáték hallani bizalmas információkból, hogy ilyen ügyben nyomoznak nálam. Utána kisült, hogy egy zentai szerb rendőrnek a fia lopta el, de nem kértek tőlem bocsánatot. Amikor Moholon betörték a bútorüzletbe, akkor megint azt gyanították, hogy én voltam, mert én jártam abban az időben egy moholi barátomnál. Ezek eléggé megterheltek. Vagy amikor barátom, Dobó Tihámér részegen leszakította a zászlót, épp a mi házuk előtt (szerencsére nem voltam otthon Kanizsán), akkor bezárták, és a börtönben állandóan a *Symposion* mellékletről kellett neki írni minden nap. Pedig neki tényleg nem volt semmi köze hozzá. Nagyon jó barátok voltunk, rajzokat is közöltem tőle, nélküle szinte nem is jött volna létre a *Symposion*, de ő akkor már Nišben volt, iparművészetire járt, ott fejezte be, és teljesen el volt szakadva ezektől a dolgoktól. Nem is szerette a modernizmusunkat. Mindent utált, ami dogma, mozgalom, szekta, aminek ilyen szaga van, és ezt érezte bennünk is egy kicsit. Más mindenben egyetértettünk, de ezért nem vett részt a folyóiratban igazán, nem is tudott, egyszerűen más típus volt, de állandóan erről írtak vele a börtönben. Šoljanról írtak vele, aki akkor először került konfliktusba a hivatalos politikával. Akkor a viszonyunk az előző nemzedékhez, arról írtak vele, nagyon különös, meg még más dolgokat is. Ő írta szegény, és amikor kijött, utána elmesélte. Kérdeztem, miért írtál, amikor nem tudod? Csak hívelt-hámolt. Utána megint a technikai szerkesztőinkkel volt baj. Elmentek a művésztelepre, Zentára. Mondtam nekik, ne igyatok sokat, mert ott nagyon sok alkoholt fogyasztanak, hanem dolgozzatok, jó alkalmatok lesz. Első éjszaka berúgtak a Royalban, be sem mentek a művésztelepre. Szép cigánylányok voltak Zentán. Berúgtak, éjszaka mentek haza az egyik barátjukhoz, nem volt cigarettájuk, nem tudták elviselni, és föltörték egy trafikot. Összeszedte őket a rendőrség, és próbálta megint fölgöngyölíteni az egészet. Borzalmas volt, engem is kihallgattak, épp

az a fiatal belügyes hallgatott ki, aki később a Gavrilovićot halálra ítélte, illetve annak volt a közvádolója, aztán meghalt ő is fiatalon. Borzalmas volt, akkor voltam először a belügyön. De lehet, hogy voltam már előbb is, az egyik barátom ellopott egy biciklit, és azért is mindjárt behívtak, és végig kellett csinálnom, kis tyúkpörökbe is mindig próbáltak bevonni. A gyerekek kivittek írógépet a Forumból, meg tán még valami volt, és én erről tényleg nem tudtam. Vallattak, hogy mit tudok, és mondtam, hogy nem tudok semmit. Akkor elébem dobták a jegyzőkönyvet és ott volt ezeknek a gyerekeknek a nyilatkozata arról, hogy ki tudott róla: Tolnai. Miután kiengedtek, kérdeztem tőlük, mi volt ez, mért mondtátok ezt? Azt mondták, azért, mert tudták, hogy ismerem a Nagy Jóskát meg a politikusokat, hogy azok majd akkor kihúzzák őket, ha belekevernek engem is. Ilyen dolgok voltak a levegőben.

Merre tapogatóztak?

Magyarország felé. Ez a Ranković-korszak volt. Magyarország felé kuttattak, miközben sokan azzal vádoltak bennünket, hogy elárultuk a magyarság ügyét. Ezt kerek perec ki is mondták többször, a modernizmusunkkal és a helyi színek elleni akciónkat úgy könyvelték el, mint a magyarság elárulását. Érdekes, hogy a belügy erővel oda akart kötni bennünket egy ilyen ügyhöz. Ez annyira fokozódott, hogy már nem tudtam dolgozni. Akkor összehívtunk egy félig titkos szerkesztőségi értekezletet, és átadtam Bosnyáknak a melléklet szerkesztését. Senki nem tudta. Domonkos meg a barátnőm, Schmidt Julia kísérték ki az álmásra, és én a könyveket nagy utazóládába rakva elmentem Zágrábba, és beiratkoztam az egyetemre. Elszöktem a szó legszorosabb értelmében. Úgy éreztem, hogy mint egy mágnes, akire a negatív dolgok mindig rárakódnak, magammal viszem azt a hipotékát, és akkor a melléklet tovább tud dolgozni.

Az a koponyaügy még a melléklet idejében volt?

Igen, az akkor volt, amikor a trafikfeltörés. Izgalmas volt. Ezek a szép cigánylányok, ez egy família volt, nem jut eszembe a neve, de fontos, mert a nagyapjuk könyvügynök volt. Kanizsára is járt, apámhoz is, és az egyik első könyvet épp ő hozta, az aradi vértanúkról egy díszkiadást, amit én kértem, hogy vegyenek meg. Az egyik első könyv volt, amire emlékszek, és így megmaradt az öreg az emlékezetemben. Azon tűnődök, hogy honnan volt az a fizikai vonzalom a könyvhöz nálam... Más azt akarja, hogy

vegyen valami bicikliagyat vagy féket, én meg azt, hogy ez a cigány behozta azt a könyvet, és a legszebb élmény, ami létezik, egy szép könyv. És utána ennek volt egy fia, aki festett, és könyvvügnök volt. Még a melléklet előtt, két barátom, egy zenész és egy másik fiú, szenvedélyesen loptak, de én ezt nem tudtam. Templomokat raboltak ki, éjszaka nagyon komolyan raboltak. Ez a gimnáziumban volt. A rabolt holmit, zsilettek stb. ezzel a cigány fiúval árultatták a piacon. Azt a rendőrség elkapta, megverte, és beköpte őket, és ez a két barátom a Goli otokra került, akkor már a Goli otokra nem a politikai elítélteket vitték. Tehát ő ezeknek a cigányoknak a második nemzedéke, és a harmadik nemzedéke voltak ezek a szép lányok. Volt sok szép lány, engem is mindig nagyon foglalkoztattak ezek a cigánylányok, és ez a mi három technikai szerkesztőnk, Maurits, Baráth és a Papp Miki, amikor elmentek Zentára, és a Royalban megjelentek ezek a nők, csapdába estek. A Baráth úgy úszta meg, hogy elment az egyik nővel, emez a kettő csak ott udvarolt, és amikor baktattak haza, feltörték a trafikot, hazamentek Miki édesanyjához (én egy időben laktam ott a gimiben, és a Miki bátyja volt nekem a legjobb barátom akkor, Papp Tibi, aki aztán Párizsban élt meg Németországban, meghalt pár éve). Mikinek az anyja kimosta a nadrágját, lefeküdtek, de még éjszaka a rendőrség kiszedte, és úgy, vizes nadrágban elvitte őket. A részletekről őket kellene megkérdezni, hogy tovább hogy volt.

No, azt akarom mondani, akkor kezdődtek ezek a borzasztó kutatások. A szerkesztőség a Forumban volt, nem szerettek bennünket ott, utáltak, és volt egy szekrényünk kint a folyosón. Mi elég érdekes életet éltünk a magunk módján, nagy barátkozások... Több áramlat volt. Egy rész élte az egyetemista otthonok életét, a másik a nagyvilágít, nem tudom, minek nevezzem... Szóval, Utasiék, Gionék, Bosnyákék csinálták az egyetemet, Bányai már más, magasabb szférákban járt, mi pedig Domonkossal kicsit mindet érintve, de tipikus bohém, kávéházi életet éltünk, zenészek, festők között, jártunk vadászni Karavukovóra [Bácsordas] Horváth Benőnek a bátyjával. Egy nagyon érdekes család volt, tíz gyerek, gyógyszerész volt az apjuk, és természetközelsben nevelte a gyerekeket. Oda szerettem járni lányokkal. Kijártunk egy erdőbe, gémfészkek voltak, nagy madarak, és könnyű volt lőni madarakat. Ott lőttünk valami érdekes madarat, és Papp Miki letisztította a csontvázát, akart belőle szobrot csinálni, engem meg a koponya izgatott mindig, szerettem volna szerezni egy koponyát (ide beiktathatnánk, van egy versem az emberi koponyáról), de sosem sikerült. Karavukovó egy telepes város, ahol valamikor németek laktak, akkor már csak egy-két sváb öregasszony volt, aki kapcsolatban is volt ezzel a Horváth családdal. Nyagon különös ősi módon, primitíven éltek ezek, őriztek

valami hagyományt ott. (Aztán később, amikor spárgát szedtem Németországban, akkor megéreztem ezt a szagot, mert a németeket mindig valami civilizált, valami nagyon modern ügyekhez kötöttem és meglepve láttam, hogy van az a falusi szegény németiség.) Ez különben nagyon izgalmas família volt. Ott egy tábor volt, a németeket táborba rakták, és borzasztó körülmények között éltek, betegek voltak a gyerekek, haltak meg. Mivel a faluban ez a barátom édesapja volt a patikus, megszervezték, hogy az orvosságot bejuttassák. Ez kitudódott, és egész életében emiatt üldözték, verték, vallatták, nyírták az öreget, míg meg nem halt. Ez miatt, hogy egy csecsemőt kiadtak, vagy orvosságot beadtak, nem tudom a részleteket.

Ebben a faluban volt egy elhagyatott német temető, nyitott, félig föl-tört kriptákkal, és mi is lementünk a kriptákba, hogy én szerezzek koponyát. Ott volt az a nagy élményem, ahol láttam egy idős parasztházaspárt, szépen feküdtek a ravatalon, a csontok megvoltak, a copf az asszonyon nagyon szépen megvolt a helyén, mint egy kalács, a haj rá volt tapadva, meg az embernek az a szép nagy fekete bőrpapucs, ez a két dolog nem porladt el, a többi mind csont volt. Elvittünk egy koponyát vagy kettőt, és mivel valamilyen táskában volt, bekerült a szerkesztőségbe, a technikai szerkesztőnek a szekrényébe kerültek a csontok. De ott volt minden szar. Amikor ezek a trafikügyben lebuhtak, jött a rendőrség, kinyitották a szekrényt, és emberkoponyák hullottak ki a folyosóra. Akkor elterjedt a hír, hogy sírgyalázás miatt is megyünk... Komplet a *Symposion* azzal fog lebukni velem az élen, borzasztó pogromhangulat volt. Állandóan volt, de ez meg egy olyan lila, ultraviola dimenziót kapott, hogy az ember csak sikítani tudott. Érezted, hogy szépen is fejlődik, van egy szép dimenziója a dolognak, és valahol mennek mindig a dolgok egy borzasztó irányba is. Ez rám úgy látszik jellemző, hogy így összegubancolódnak a dolgok, és ezért kellett lelépnem.

Harmadik rész, 1988. szeptember 15.

Ott fejeztük be a múltkor, hogy úgy érezted, rád tapad minden baj, összecsomagoltad a könyveidet, és elmentél Zágrábba. Doreen 2 című versedet 1963. január 5-én már Zágrábban keltezted. Ki volt Doreen?

Zágrábban beiratkoztam a filozófiára, nagyon érdekes, a legjobb egyetem volt akkor, ez az úgynevezett praxisos nemzedéke a filozófusoknak: Gajo Petrović, Branko Bošnjak, az ő tanárai, Filipović, Supek, Vranicki tanítottak. Nekem a legnagyobb élményem a keleti filozófia tanára,

Veljačić volt, életemben annál szebb órákat nem éltem meg. Fantasztikusak voltak az öreg Filipović órái Hegelről és Branko Bošnjak előadásai a görög filozófia kezdeteiről. De mivel a szüleimnek nem tetszett, hogy itthagytam az újvidéki egyetemet, nem segítettek anyagilag, én meg írásból nem tudtam magam eltartani, tulajdonképpen éheztem. Volt, amikor napokig, három-négy napig nem volt mit ennem.

Az Ilica végén, Podsuseden túl egy különálló kis házban, ahol már véget értek a házak, ott laktam. Francia filmekben lehet olyan házat látni, valami furcsa kis egyemeletes ház volt a világ végén, egy boszniai ortopéd cipésszel laktam, akivel elég jóban voltam, de a karórámtól kezdve mindenemet ellopott. Nem fűtöttünk, nagykabátban feküdtünk az ágyba. Látszott, hogy nem fogom tudni csinálni az egyetemet, ugyanis nagyon komoly nyelvi nehézségek voltak, nehéz volt egy másik nyelven csinálni a filozófiát, úgyhogy nagyon sokat kellett volna még hozzádolgozni. Rögtön komoly beszámolókat kellett írni, és nyelvi problémáim voltak, aztán az anyagi ügyek.

Ezen kívül elég szép korszak is volt az. Egyrészt el-eljártam ebédre Sinkóékhoz, kapcsolatba kerültem Krležával, ugyanis ő mindig is érdeklődött a *Symposion*, illetve az újvidéki dolgok iránt, és így volt valami kapcsolatunk.

Aztán az egyik legjobb barátom, Papp Tibi Ljubljánába került, rendezői szakon volt Dušan Jovanović nemzedékével, és el-elugrottam hozzá, ő is gyakran jött Zágrábba, mivel a felesége és feleségének a barátnője ott tanult Zágrábban. Én ebben a körben mozogtam, udvarolgattam a barátnőjének, ők segítettek, valahogy így tudtam egzisztálni.

Egy alkalommal, amikor ezzel az ortopéd cipésszel feküdtünk, megérkezett a barátom, és mondta, hogy valami akciót akarnak kivitelezni. Találtak egy eredeti Braque-festményt, azt akarják ellopni, de szeretnék, ha előbb én megnézném, hogy eredeti-e. Így szálltam ki Ljubljánába, elmentem megnézni a képet, érdekelt. Egy fantasztikus lakásba mentünk, ahol egy isteni szép nő fogadott bennünket, akivel különben ők nagyon jóban voltak. Az indonéz nagykövetnek volt a lánya. Amikor az apja visszament Indonéziába, ő itt maradt Jugoszláviában. Első pillantásra beleszerettem a nőbe, és meghiúsítottam a képlöpás akcióját. De a barátom olyan nagyvonalú volt, hogy neki az is tetszett, hogy nekem tetszik a nő, és azt is támogatta ugyanúgy, mint a képlöpást. A nő tudott egy kicsit szerbül, szlovénul, tudta, hogy írok, de a verseimet nem ismerte. Aztán később lefordította neki a barátom angolra, ezt is megírtam egy versemben, a *Rekapituláció* című kötetemben van, aztán nem láttam többet a nőt, ez egy-két évig tartott.

Ezek a zágrábi évek főleg éhezéssel teltek, inkább regényhőssé váltam, mint regényíróvá. Szemeteskosarakból kerestük az ennivalót, többször elájultam az utcán, olyan éhes voltam, kurva egy korszak volt. Keveset írtam, egy-egy novellát, verset, de amikor megírtam ezt a *Doreen*-verset, a másodikat (írtam többet, kettő jelent meg, de a másodiktól származtatják ezt az új, más típusú költszetet), elküldtem Zágrábba és nagyon nagy visszhangja volt. Főleg Domonkos barátom lelkesedett érte, és ez egy fontos momentum lett. Valahol van egy fényképem Doreenről, majd előkeresem.

Ő volt az az indonéz nő?

Igen. Valami filmben játszott, egy munkafotó nálam maradt, és azt megőriztem.

Valamilyen zágrábi vonatkozását említed az egyik versedben, a zágrábi könyvtár, ahol a Doreen...

A verset ott írtam, az egész dolog Ljubljanához kötődik, de én utaztam oda-vissza. A zágrábi olvasóterem, a városi könyvtár olvasóterme régi, nagyon szép olvasóterem volt, és ott szerettem dolgozni, tulajdonképpen ott tanultam, ott vettem ki azokat a könyveket, amelyek érdekeltek. Templomi hangulat volt. Ott írtam a *Doreen*-verset, és azért kötődik Zágrábhoz is.

Tulajdonképpen azt kellene még elmondani az eljövettel kapcsolatban, hogy az egész *Symposion*-mozgalom, amit nem muszáj mozgalomként kezelni, de mondjuk a jugoszláviai magyar irodalom új nagy hullámának a sorsa nagyon fontos dolog, lényegesebb dolog rejtőzik ez mögött, mint csak egy mozgalom, vagy a *Symposion*-ügy. Arról van szó, hogy ez az első népes, nagy nemzedék, amely természetesen lép porondra, és természetesen kezd fejlődni. És először történt volna meg, hogy egy nemzedék megteszi azokat a lépcsőfokokat, amelyeket természetes, szabad körülmények között megtehet. Rögtön a kezdetben már ott voltak azok a problémák, amelyekről mondtam, hogy nekem is szinte el kellett szöknöm, utána jöttek a folyóiratkorszakban is a betiltások. Akkor mi ugyanazzal a taktikával éltünk, mint a mellékletnél, hogy cseréltük a posztokat, én is átrofáltam főszerkesztőből szerkesztővé, és valahogy megmentődtem. Aztán elmentem a laptól, el kellett mennem, de ez még is kicsit amortizálódott, de meg tudtuk csinálni, hogy azoknak adtuk át, akinek akartuk. Utána ez sem volt elég, hanem teljesen lefejezték a

Sziveriék nemzedékét. Tehát az új irodalmat, ezt a természetes fejlődést tulajdonképpen megsemmisítették. Nem hagyták, hogy ez az új irodalom kifejlődjön. Megosztották. Tulajdonképpen ha kicsit túlozni akarnék, azt is mondhatnám, hogy az egész irodalomnak elvágta a fejlődésvonalát, tehát megsemmisítették ezt az irodalmat. Nem fejlődhetett ki természetesen, úgyhogy itt egy nagyobb tragédiáról is beszélhetnénk, csak azért nem beszélünk sosem, mert mindig ilyen *Symposion*-ügyet csinálunk belőle, de egy nagyobb, fontos ügy van. Egyszerűen csoda történt volna, egy fantasztikus irodalom nőtt volna ki, de ezt érdekes, hogy nem egy politikai garnitúra, vagy nem egy áramlat végezte el, az egyiket egyik, a másikat másik, de mégis van valami kontinuitás, most pedig oda jutott, hogy teljesen megszűnt minden. Van formálisan folyóirat, vannak folyóiratok, van kiadó, minden megvan, de tulajdonképpen kultúrpolitika nincs. A kulissza mögött egy kis pontra, két emberre redukálódott, ez a két ember láthatatlan, két-három ember. Áll az egész irodalom, ami megmaradt belőle, és forog, mint a kerge birka, senki nem érti, hogy mi történik, senki nem tudja elképzelni, és nincs egy szava sem, lehetősége, hogy beleszóljon abba, hogy hogy áll össze egy új szerkesztő bizottság akármelyik folyóiratnál, a *Hídnál*, *Létünknel*, az *Üzenetnel* vagy a *Symposionnal*. Nem jöhet létre semmiféle tömörülés sem, jóllehet a *Hídnál* van egy kis koncentráció, Utsi és Gerold valamit felvállalt ott, már az is valami, de ennél több nincs, egyelőre lehetetlen, bár egy abszolút demokratikus kirakat van, Alkotók Gyűlése stb. Persze itt valaminek muszáj történni, és én sem vagyok most már hajlandó tovább így csinálni, valamit kell mozdulni, mert teljesen lebénítja az irodalmat. Szóval, közlési lehetőségek vannak, én is közlök intenzíven, főleg azért, hogy nyitva maradjanak számunkra ezek a fórumok, és a változásra való lehetőség nyitva maradjon, kész legyen minden pillanatban, ha netán megtörténhet ez a változás, de nem látom azt, hogy hol, hogy. A Kiadói Tanácson, az Alkotók Gyűlésén muszáj lesz intenzívebben fellépni, át kell ott törni a hangfalat, mert mindinkább úgy látom, hogy az egész irodalomnak ki lett tekerve a nyaka. Persze ez hosszabb probléma.

Elég az hozzá, hogy mivel így alakult a sorsom Zágrábban, beszöktem a kaszárnyába, mint egy idegenlégióba. Ott legalább volt ennivaló, és meg volt oldva egy időre a problémám, úgyhogy önkéntesen jelentkeztem, hogy el akarok menni katonának, és mivel Kanizsáról soroztak, el tudtam intézni, hogy ugyancsak Zágrába kerüljek, ugyanabban az utcában volt egy régi kaszárnya, ahol laktam, ugyanoda „átköltöztem”, bevonultam...

Ez a Tito marsall kaszárnya volt...

Igen, óriási, az udvarában számtalan nagy kaszárnyaépület van, úgyhogy a fiatal kiskatonák eltévednek; az első napokban lehet síró katonákkal találkozni, nem tudják, hol vannak, mint egy város, akkora kaszárnya. Régi osztrák–magyar kaszárnya, Krleža is ott szolgált körülbelül abban az időben, amikor Tito is. Egyszer elszóltam magam Sinkónak, hogy olvastam a *Davni dani* című naplójában, hogy Jakuševacon gyakorlatoztak ők is, mint mi, és hogy most is ugyanolyan méretű a futóárok és a különböző árkok, amiket ástunk, mint amit ő leír a *Davni daniban*, és ez nagyon fölpiszkálta a fantáziáját, mindig faggatott, és Sinkót is mindig efelől kérdezte, hogy mit mesélek a kaszárnyáról. Őt izgatta ez, nem tudott már bejutni a kaszárnyába.

Miért döntöttél úgy, hogy Zágrábba mész? Magad is mondtad, hogy mindig Belgrád felé orientálódtál, másrészt pedig létezett egy képlet, hogy Belgrád volt a liberálisabb, szabadabb szellemű város, egyetem.

Azért, mert közben feljött ez a filozófusnemzedék, amelyből később a Praxis lett, másrészt Sinkó, Krleža városa volt, Krleža mind fontosabb lett a számomra, a harmadik pedig, ami a legfontosabb volt, hogy a *Symposion*-mellékletet csinálva nagyon az új horvát irodalom, a *Krugovi* nemzedékének hatása alá kerültünk: Šoljan, Mihalić, Slamnig, Novak, Gotovac. A modern prózából először Šoljan regényéből éreztünk meg valamit. Az ő regénye, az *Izdajice*, ha az egész jugoszláv irodalomtörténetet nézem, talán nem olyan nagy jelentőségű, mint amennyit nekünk jelentett. Egyrészt a Kerouac-féle prózát, az amerikai prózát közvetítette, de az Adria sós levegőjével, úgyhogy az nagyon nagy hatással volt ránk, és Mihalić is, akit ma is a világ egyik legnagyobb költőjének tartok, ha nem a legnagyobb, és itt nem tévedtünk, és Slamnig is nagyon komoly, izgalmas, játékos költő, nagyon lényeges. Nem lehet tudni, hogy Domonkos *Kormányeltörése* hatott-e rá, vagy ő hatott a *Kormányeltörésre*, ugyanis később ő is Svédországban tanároskodott. A *Krugovi* után a *Književnost* című folyóiratot adták ki. Itt még Ladant is meg kell említeni, mint kritikust, nagyon fontos volt számunkra. Egy szobában, egy közös asztalnál dolgozott Danko Grlić filozófussal, és gyakran feljártunk hozzájuk a Krleža-féle Leksikografski zavodba. Közös akciókat csináltunk, szinkronban közöltünk, amikor a *Književnostban* megjelent, akkor jelent meg nálunk is magyarul bizonyos szöveg, és úgy nézett ki, hogy ez egy fantasztikus együttműködés lesz. Ők életkor szerint inkább Ácsék, Fehérék nemzedékéhez álltak közelebb, de jól megértettük egymást. Ez is

közrejátszott, hogy Zágrábba mentem. Fiatal koromban jobban izgatott a belgrádi irodalmi kör, aztán meg áttevődött ez Zágrábba, sőt kicsit Ljubljánába is, akkor hirtelen jött egy ilyen vonzás, és Zágrábnak az európaibb vonásai és a tenger közelsége hirtelen jobban vonzott.

Milyen elképzelésed volt akkor magadról? Miután egy rendkívül intenzív életet éltél, ahogy mondod, „primitív”, szilaj ember voltál, akkor egyszer csak úgy gondoltad, hogy majd beülsz az egyetemre, és filozófiával foglalkozol?

Állandóan volt bennem egy nosztalgia, tulajdonképpen még most is van gyakran, jönnek ilyen periódusok, hogy elkezdek egy-egy filozófussal foglalkozni, vagy egy-egy területtel. Nem is filozófia, hanem kritikusai, a tudományos munkának a vonzása létezik. Ha végigcsináltam volna az egyetemet, lehet hogy azt csináltam volna, mert tulajdonképpen van bennem egy hajlam az aprómunkára valahol, noha az életvitelem eléggé rendezetlen.

Szóval, akkor komolyan képzelted az egyetemet. Vizsgáztál?

Persze. Valahol megvan az indexem, jó lenne előkeríteni. Sok probléma volt a latinnal, a némettel is, nagyon komoly szinten csinálják, a mi iskoláinkhoz viszonyítva nagy problémák voltak. Sokat kellett pótolni, és sokkal többet kellett volna dolgozni, mint egy normális egyetemistának, és itt gyorsan veszítettem a lépéseket.

Amikor Zágrábba kerültél, az említett költőkkel, Sinkóval, Krležával intenzív napi kapcsolatban voltál?

Nem mondhatnám. Jártam rendezvényekre, Ladannal, Sinkóval találkoztam, egy-kétszer Krležával, Šoljannal, nem kerestem különösebben a kapcsolatot.

Ők nem érdeklődtek, hogy milyenek az anyagi körülményeid, miből élsz, esetleg valamilyen munkát nem kínáltak? Nem is került ez szóba?

Nem. Érdekes, hogy amikor a mellékletet csináltuk, és az egyik első nagy falba ütköztünk, illetve először megéreztek, hogy valami nagyon nem tetszik a hivatalos politikának, az akkor volt, amikor a fiatal Krleža egy drámarészletét közöltük. Behívtak és mondták, hogy ez dogmatikus

viszonyulás Krležához, hogy trockista. Különös volt, mert egyáltalán nem számítottunk rá. Nagyon megdöbentett, és amikor találkoztam vele, akkor ezt elmeséltem neki. Még Újvidéken laktam, de látogatóban voltunk Zágrábban, és Sinkó összehozott bennünket. Mondta, hogy a napokban találkozik Veselinovval, és majd tárgyal erről a problémáról. Hogy mi lett ebből az egészből, nem tudom, lassan az egész jugoszláv irodalom jobban abszolválta a fiatal Krležát, bár Krleža trockizmusa a mai napig nyitott kérdés. Akkor mondta Krleža, „különben meg jöjjenek ide Zágrábba, és legyenek horvát írók. Kicsi, szűk maguknak Újvidék.” De amikor odakerültem, akkor nem történt semmi, mint ahogy lenni is szokott.

Hogy képzelte Krleža ezt? Hogy horvát nyelven írjatok?

Igen, az egész nemzedék. Ahogy ő akart fiatal korában magyar író lenni. Állítólag magyarul írt, Kosztolányinak bemutatta a magyar szövegeit, és Kosztolányi eltanácsolta.¹²⁵

Ez annyira megsértette volna Krležát, hogy még a tehetséges embereket is irigyelte volna a magyaroktól? Állítólag Krležában volt magyarellenesség.

Ez egy nagy probléma. Én nem így látom. Például egy román filozófus, Cioran ugyanúgy reagált a magyarokra, mint Krleža, tehát azok a népek, amelyek Magyarországhoz tartoztak, akik a magyar elnyomás alatt voltak, azok egyféleképpen reagáltak. De nem így, ahogy Krležát interpretálják, hanem úgy, hogy egyrészt harcol ellene, és utálatot érez, másrészt pedig csodálja és fölnezi rá, és a legnagyobbnak tekinti. Ez mindig egy kettősség, és száz százalékban ugyanazt figyeltem meg Cioranban is. Krležának van egy szövege, egy fantazmagória a magyar nyelvről, a magyarságról, egy elég brutális szöveg, és utána lábjegyzetben írja, hogy ennek nincs semmi tudományos alapja, ez csak álmodozás, képzelgés. De viszont vannak naplórészletei, meg regényei, ahol arról ír, hogy Zágrábban sárral, tyúkketrecel van tele a központ, Pest pedig csillog, Pest a világ. Ciorannál is ez van. Már Párizsban él, amikor megkérdezi egyik barátja, hogy most mit gondol a magyarokról. Azt mondja, hogy ő gyerekkorában a magyarságot mindig a csendőrökkel azonosította, mindig félt a lovascsendőröktől, rettegett, de végül úgy fejezi be ezt az

¹²⁵ Krleža és Kosztolányi konfliktusáról Dudás Kálmán interpretációját lásd Vékás János *Utak* c. könyvében (Zenta, 2010, VMMI, 59–60.)

eszmefuttatást, hogy olyan csodálatos nyelv a magyar, mintha a pokolból jött volna, és halálán az embernek az utolsó szavakat magyarul kellene mondani, szóval átmegy egy csodálatba, Ady költészetét olvashatta. Most nemrég járt nála egy belgrádi újságíró, olvastam a beszámolóját, hogy amíg Cioran kiment kávéfőzni, megnézte, hogy mit olvas, és egy Kosztolányi-kötet volt az asztalán Párizsban. Vas István mondta nekem egyszer, meg is írtam az egyik versemben, hogy nagyon szereti Krležát, mert az egyetlen író, akinél nagy nemzet a magyar. Érted? Mert elnyom, és csak az nyomhat el, aki nagy. És az utálat egyúttal csodálat is, ez egy különös lelkiállapot.

*Domonkos írta egyik levelében, hogy Bori tanácsolta neki, írjon szerbül.*¹²⁶

Nem tudom, honnan eredt ez. Hirtelen túl nagy potenciált képviseltünk, túl népes volt ez a nemzedék, és borzasztó energia koncentráldott. És ezt mások is mondták, hogy politikai veszélyt jelentünk, nem a hivatalos politikának, hanem különböző emberek ellen, akik a politikával manipulálnak, mondjuk így. Minden mesterkedésük arra ment, és meg is csinálták végül, hogy megosszák ezt a nemzedéket, tudták hogy egyetlen mód van: pár embert kiemelni, beemelni a hatalomba és akkor kész. És ezt mesterien csinálták. Próbálkoztak szövetséggel, az nem ment, akkor ez a megosztás sikerült. Így sikerült kettéhasítani a nemzedéket, illetve megosztani és szétrobbantani.

Erről talán később még részletesebben is beszélni kellene, de az jut eszembe, hogy áprilisban Kikindán a pártprogram meghozatalának harmincadik évfordulója alkalmából szervezett tanácskozáson az egyik felszólaló arról beszélt, hogy a két háború között a nem szláv etnikumok közül a magyar elsősorban intellektuális potenciáljával, az albán pedig a nagy népszaporulattal vált jelentős tényezővé. Lehetséges, hogy valaki abban is veszélyt látott volna, hogy ennyire kifejedik, emancipálódik, szinte szuverén magyar kultúra alakul ki itt, amelynek kedvezőbb fejlődési feltételei vannak, mint Magyarországon?

¹²⁶ „A gyűlés előtt Bori érdeklődött utánad, kérdezte szándékomban van-e nekem is elmenni Noviszádról, azt tanácsolta, félig tréfálva, hogy kezdjek el szerbül írni.” Domonkos István levele Tolnai Ottóhoz. Kézirat. Keltezés nélkül (valószínűleg 1962. december 21.).

Én így gondolkoztam, ezt tartottam a lényegnek, mert az 1948 utáni korszak tulajdonképpen épp akkor, az 50-es évek végén bontakozott ki igazán, amikor mi kezdtünk. Megérettünk egy maximális szabadságglehetőséget, és az én programom pontosan ez volt, hogy maximálisan élni a szabadsággal, és megcsinálni ezt a maximális programot. Ezzel teszel legtöbbet a magyarságnak, nem pedig azzal, hogy specifikus magyar kérdéseken vagy lokális kérdéseken inszisztálsz, vagy azt őrzöd, hanem úgy képzeltem el, ma is kicsit így képezem...

Hogy intellektuálisan, kulturálisan felnősz...

Felnősz maximálisan, és azzal méred, hogy maximális-e ez a szabadság, hogy lehetséges-e ez a maximális röpte. Itt nagyon sokat meg is tettünk, és aztán még most is tulajdonképpen így gondolkodok, hogy ezt így kell élni végig, így kell csinálni maximális igényvel, ma nem folyóiratban sajnós, hanem csak magába a szépirodalomba visszahúzódva. De ott is még mindig nem úgy viselkedek, mint aki valamilyen pozíciót véd, hanem még mindig a teljesség igényével. Látok bizonyos hiányosságokat, amelyeket nem sikerült elvégezni, és ha kicsit is van alkalmam, akkor olyan irányban is mozdulok. Bizonyos szociográfiai jellegű dolgokat forszírozok, de most inkább azt látom, hogy ez egy nagy kaland lesz, hogy ez a maximális szabadság hogy szűnik meg, vagy mivé lesz. Ha tragikus ív lesz, akkor is mutatni fog valamit...

Ez az egyik vetület, az országon belüli erőviszonyok. Folytak a politikai belháborúk az országban, és ez mindig legyengíti a politika pozícióit, és itt nyílik egy tér, egy kicsit mindig fellazul a politika ellenőrzése. A másik viszont egy világméretű folyamat. A 60-as évek végén jelentkeztek ezek az intellektuális folyamatok Amerikában is, Franciaországban is, Jugoszláviában is...

Igen, ez a lényeg, tulajdonképpen ezért volt ez egy bizonyos szempontból szerencsés nemzedék, mert ezek a fő áramlatok, az antisztálinizmus 1948-tól, ezek a folyamatok, amelyek 68-ban fokozódtak...

Igen, de nemcsak antisztálinizmus, hanem általában a hatalomhoz való viszonyulás. Például ti mikor találkoztatok először Marcuse gondolataival?

Ilyen szempontból abszolút szinkronban voltunk. Ahogy Jugoszláviában fölmerült a neve, mi is tudtuk, sőt elsők közt közöltük állandóan, és az egyik áramlat a folyóiratban Lukács, Marcuse, Walter Benjamin, amely állandóan jelen volt. Jóval 1968 előtt ezeket a dolgokat megérettük és forszíroztuk. Amikor 68 bekövetkezett, mi már e szövegek nagy részét leközlöttük a folyóiratban, borzasztó intenzíven közöltünk, érdemes lenne megnézni, nagyon sok érdekes szöveget közöltünk, egyrészt szerbről, másrészt jó magyarországi fordítók által. Itt nem volt dilemma, teljesen szinkronba kerültünk mindennel mind a művészetben, mind a feljövő társadalmi folyamatok tekintetében. A jugoszláv filozófusokkal szinte személyes kapcsolat volt később is, jöttek az Ifjúsági Tribünre előadásokat tartani, Tadić, Marković, Pejović, a Korčulai Iskola, a magyar filozófusoknál is az újabb áramlatok, Tőkeit meghívtuk előadásra, nem volt ez olyan egyszerű, de amennyire volt lehetőségünk. De nemcsak ez volt a lényeg, hanem az, hogy rengeteg radikális szöveget közöltünk a diákmozgalmak kezdetén, a hippy mozgalommal feljövő elméleti szövegeket. Az volt az érdekes a folyóiratnál, hogy hihetetlenül komplex, összetett volt a kép. Volt például egy irodalomközpontú, aztán volt egy ilyen... nemcsak az aktuálfilozófia, hanem például én nagyon inszisztáltam a Heideggeren. Nem tudom, hogy a szakma mennyire jelzi ezt, de biztos eljön az idő, amikor egyértelművé válik, hogy Heidegger kapcsán mi csináltuk meg az első nagy lépést magyar nyelvterületen, külön Heidegger-számot csináltam, úgyhogy az nagyon nagy jelentőségű. Fiatal magyar filozófusoknál vettem észre, hogy nekik ez fontos volt. Emellett még a szépirodalom is elég autonóm volt, nem függött ezektől az áramlatoktól, ez hihetetlen komplexitás, nagyon összetett képlet a folyóirat maga. Nekem tulajdonképpen az volt a feladatomban, ebben is láttam, hogy ezeket az áramlatokat, mondjuk a McLuhan volt az egyik áramlat, a másik a Marcuse, a harmadik a strukturalizmussal feljövő, ezeknek az amortizálása meg együttfuttatása volt az én tulajdonképpeni fő munkám.

Tulajdonképpen ma is ezt csinálod, amikor látszatra egymással ellentétes dolgokat is támogatsz, csak hogy valami legyen.

Igen, ez akkor fantasztikusan ment, bár nem volt olyan egyszerű. Fantasztikus gyűlések voltak, nagyon komoly harcok, és mindig hajszálon múltott, hogy össze nem dől az egész. Olykor volt is, hogy kivonult egy-egy frakció, mi is Véggel és Domonkossal egyszer vagy többször is kivonultunk, és ez állandóan történt, de valahogy nagyon jó baráti viszonyban voltam mindezeknek az áramlatoknak a fő képviselőivel. Az egyik Végel volt, a másik Bányai, a harmadik Várady, és ezekkel mind

olyan személyes kapcsolat volt, hogy ők egymás közt veszekedtek, de bennem valahogy találkozott mindez.

Érdekes a személynek a szerepe, ezt tudjuk más területen is, hogy egy ideig milyen fontos, aztán megszűnik, aztán egy istenért nem jön létre, és más dolgok nem nagyon tudják helyettesíteni. Illetve akkor részekben megy jól vagy rosszul, de újra az a nagy képlet nem áll össze, az csak illúzió, bár keressük.

És amikor szétrobbant a *Symposion*, akkor nagyon komolyan hozzájárult az egyetem, a Hungarológiai Intézet és főleg a Forum munkájához. Meg hát a Rádiót is ide sorolhatnánk, meg sok mindent. Ezek is fontos dolgok, de nekem nincs ezekről nagyon jó véleményem annak alapján, amit látok. De biztos történnek fontos dolgok is egy vállalaton belül, és nagy lap- és könyvkiadó munkájában. Biztos sok pozitív energiát is befektettek a nemzedék egyes tagjai a munkaszervezésbe, a könyvek gondozásába. Itt sok pozitívum is van, bár én inkább a negatívumokról beszéltem. Az irodalomnak tulajdonképpen az ellehetetlenedése is megtörtént, de kiépültek ezek az intézmények, amelyek egy nap talán újra feltelítődhetnek, vagy nem tudom pontosan.

Amikor arról beszélsz, hogy a Symposion-mozgalmat nem egy politikai garnitúra vagy politikai irány gáncsolta el, vagy akadályozta meg a továbbfejlődését, akkor az jut eszembe, hogy a 60-évek végén világszerte jelentkező mozgalmakkal való leszámolás során is a legkülönbözőbb hatalmi struktúrák teljesen egyetértettek abban, hogy ellenük kell fordulni. Eszembe jut Krleža megjegyzése, hogy ha Kropotkin a maga anarchizmusával valamiben is győzött, akkor csak abban, hogy egyetlen hivatalos hatalom sem tűzte a nevét a zászlajára. A Symposion-mozgalom, amilyennek te elképzelted, az institutionális hatalom számára egy alkalmatlankodó dolog volt. Valószínűleg meg is szűnt a Symposion-mozgalom lényege, amikor institucionalizálódott.

Igen, és én is valahogy úgy látom, hogy mikor megszűntem csinálni, szerkeszteni, akkor nem úgy viselkedtem, mint egy trónfosztott uralkodó, hanem átváltottam, örültem, hogy irodalmárként csinálhatom, vihetem tovább a sorsom. Most is szeretnék folyóiratot csinálni, de a *Symposiont* egy időszaknak tekintem. Jó lenne megpróbálni más típusút, kipróbálni, hogy mit tudnánk csinálni. Lehet, hogy még lesz alkalom. Kassák esetében sem az volt, hogy ha egyik folyóirata megszűnt, hogy sírt, mint a *Ma* főszerkesztője, hanem csinálta a következőt. Zseniálisan egy folyó-

■■■

mattá tudta tenni a folyóiratokat. Persze mi is elég sokat beépítettünk a nemzedékből a *Híd*ba, és tulajdonképpen a *Híd* is a folyóiratunk volt. Fantasztikus lenne csinálni megint egy folyóiratot...

Nagy vonalakban 1963-ig jutottunk: kérted, hogy menj el katonának.

És erre Domonkos is ezt csinálta, és ő is elment katonának, azt hiszem, aztán hamarosan Végel is, nem emlékszek pontosan. Domonkos Szlovéniában volt, én meg Zágrábban, ez egy különös korszak volt.

Nehezen viselted el?

Nem. Gyalogos voltam egy olyan egységben, amelyik borzasztó fizikai próbának volt kitéve, napokig gyalogoltunk, és ájuldoztak az emberek a sorokban. De az első időszak után bekerültem a könyvtárba. Egy szlovén és egy szerb fiúval együtt vezettük nemcsak a kaszárnyának, hanem az egész katonai körzetnek a kultúráját. Csináltunk például élőújságot, ahol bemutattuk, hogy kell élőújságot csinálni a mi koncepciónk szerint. Izgalmas dolgokat csináltunk, dadaista ügyeket, de nagyon érdekes volt. Például a kultúrával foglalkozó katonatiszteknek be kellett mutatnunk, hogy kell a drvari támadást megoldani. Csináltam egy koncepciót, a szlovén barátom értett nagyon a technikához, a szerb meg elvetélt színész volt, és ezekkel fantasztikusan tudtam együttműködni. A kis szlovént elküldtem a zágrábi rádióba, és kértem bombázási meg egyéb háborús hangeffektusokat, fantasztikus erősítőket szereltünk föl a teremben, csináltunk egy kis színpadot, szereztünk egy harcost, aki részt vett a drvari eseményekben, kiültettük a színpadra ezzel a színészhajlamú barátommal, aki interjút készített vele. Aztán beöltöztettünk egy osztag katonát német sisakokba, és mindegyiknek adtunk a kezébe egy fehér kartont, másrészt a falak körül, a padláson meg minden oldalról körbeültettünk géppuskásokat vaktölténnyel. Amikor a tisztiek bejöttek és leültek a sötét teremben, abban a pillanatban elkezdődött a bombázás és a falak elkezdtek mozogni, ahogy lőttek a falba. Akkor berontottak a katonák, és elkezdtek üvölni, „gde je Tito?” [hol van Tito?], torkon ragadták a tiszteket, akik különben is mind idegbajosak voltak, mert kiszolgált határőröket tettek oda, fölugráltak, és kezdték az idegeik felmondani a szolgálatot. Abban a pillanatban, amikor már úgy volt, hogy botrány lesz, egy reflektor megvilágította a színpadot és elkezdődött az interjú. Olyan jól sikerült, hogy jutalomszabadságot kaptunk, úgyhogy ez egy ilyen meyerholdos rendezés volt, az ő színházában volt olyasmi, hogy

■■■

a közönség feje fölött lóttek. Szóval, ilyesmivel foglalkoztunk, ami már érdekes volt. A katonatiszt, aki a kultúrával volt megbízva, fiaiként kezelt bennünket, olykor még föl is pofozott, de viszont úgy éltünk, szakállasan és a magunk módján, és rengeteg kimenővel. Persze én még azon kívül is szöktem, és gyakran kerültem börtönbe. A barátnőm és a barátaim is mind kint voltak; nagyon rossz olyan helyen katonáskodni, ahol kint vannak az ismerőseid, jobb egy idegen helyen lenni, ahol nem izgat, hogy mi van kint. Mindig ki akartam menni, átugrottam a falat, izgalmas szökéseim voltak. Egyszer a barátnőmnél elaludtam, mert ittunk is, és nem mentem vissza. Hajnalban elindultam, kint táboroztunk Jakuševacon, elég messze volt, a Száva túlsó partján. Amikor átértem a hídon, ott volt a nagy tábor, és legalább egy órát hason csúszva beosontam, mint egy indián a sátramba. És amikor megkönnyebbülve fölálltam, bent a sarokban látok egy piros pontot, az ügyeletes tiszt beült, és várt egész éjszaka. Sejtette, hogy be fogok szökni, hogy túljárok az őrség eszén, de az övén nem. Egyszer meg átugrottam a falat, és már ott állt a katonai rendőrség, és egy precíz mozdulattal berántottak a dzsipbe, és röpültünk is a börtönbe, ott tértem észhez, olyan gyorsan hajtottak, hogy ide-oda gurultam. Utána azt írták a könyvembe, hogy nagyon jó katona vagyok, de a városba való kimenetelt illetően szinte nem normális a viselkedésem. Tulajdonképpen szerettem ezt a rengeteg táborozást meg terepjárást, mert gyönyörű szép lankás hegyvidék ez, a Kupa völgye. Öreg cserkész, felderítő voltam fiatal koromban, ez egy kicsit annak a folytatása. Nagyon sok felderítő tapasztalatom volt, kisgyerekkorom óta nagyon komolyan részt vettem a cserkészmozgalomban. Mi Kanizsán cserkészeknek hívtuk, nem vettük át a felderítő elnevezést, komoly tapasztalatom volt a táborozásokról, a katonaságban annak hasznát vettem. Nem buzgólkodtam, de jól éreztem magam egy-két barátommal. Nem szenvedtem annyira.

Nem estél depresszióba, nem zárkóztál be magadba?

Úgy, normálisan. Sok fura barátom volt, nagyon szerettem azokat az elesett kis bosnyákokat, albánokat, nagyon jó barátaim voltak. A kaszárnyákban ezt a nagyon heterogén népet nagyon élveztem. Bár a csoportok között voltak ellentétek, én mindig szerettem az ilyen heterogén összetételű közösséget. Mindegyik jött a maga újságjáért, a magyarok a *Magyar Szóért* fősúrolták a könyvtárat, emezek a másik újságért, a szakácsok hoztak ezt-azt, úgyhogy tulajdonképpen jól éltünk. Oláh Józsi nevű szlovén fordító, költő velem volt katona, őt mindig bezártam egy terembe, és egész nap fordított. Akkor fordította le Fejes Endre könyvét, a *Rozs-*

datemetőt, segítettem is neki. Nagyon régi kaszárnya; egy labirintus volt alatta, a régi fűtési rendszer, és a fűtőknek állandóan ellenőrizni kellett. Lent voltak kis tusolófülkék, tejet kaptak nagy mennyiségben, és volt lent egy-két ágy, úgyhogy mi később, mint a patkányok lehúzódtunk, teljesen eltűntünk a kaszárnya alatt, lent éltünk elpiszkolódva, elszakállasodva. Nagyon különös ezeknek a nagy kaszárnyáknak az élete.

1963-ban jelent meg az első könyved. Zágrábban nyomorogtál, éhezteél, katona voltál; Újvidékről elüldöztek, el akartak taposni, és közben készítették a könyved.

Nem is tudom, hol voltam, amikor megjelent... Katona lehettem, mert tudom, hogy volt a könyvnek egy nagy promóciója Szenttamáson, egy nagy irodalmi est, *Zengő tombolás* volt a címe. Papp Mikiék kulisszákat festettek, és hatalmas nagy festa volt, és azon nem voltam ott. Ez egy ikerkönyv volt, a *Symposion*-sorozat első két könyve, nem volt első és második, hanem az első kettő.¹²⁷ Egy erős ragaszkodás volt, a baráti szálak nem szakadtak meg, olyan erős volt a kapcsolat. Voltak feszült pillanatok, de a baráti kör bizonyos áramlatai állandóan nagyon ragaszkodtak hozzám, én is hozzájuk, úgyhogy nem szakadt meg semmi. Domonkossal annyira jó barátságban voltam, hogy nem szakadt meg semmi.

Tomán szerkesztette a könyvet.

Nem volt olyan fontos esemény ez a könyv, sem anyagilag, sem semmilyen tekintetben. Egyedül az, hogy egy másfajta költészet volt, és hogy ezzel beindult egy sorozat, az szinte lényegesebb. A fiatal költőknek jelentek meg előbb is kötetei, Dórónak, Gulyásnak, Deáknak, nem is emlékszek már a nevére annak a horgosi fiúnak.

Akkor is így élted ezt meg?

Jobban izgatott a folyóirat. Az hányban indult?

1961-től 1964-ig volt a rovat, illetve melléklet, és 1965-ben indult meg a folyóirat.

¹²⁷ Domonkos István: *Rátka* (Novi Sad, 1963, Forum); Tolnai Ottó: *Homorú versek* (Novi Sad, 1963, Forum).

Nem volt olyan nagy élmény számomra az első kötet, nem tudom, miért. A többi köteteim nagyobb eseményt jelentettek a számomra, talán azért, mert ebben nem vehettem annyira részt. Később mindig alkotóibb módon viszonyultam a kötetemhez, talán azért.

Elkészítetted a kéziratát, te válogattad a verseket? Ilyen formában, ahogy megjelent?

Nem emlékszem, hogy lett volna valami komolyabb probléma, vagy olyan típusú vers, amit kihagytak. A második kötettel sokkal több probléma volt, azt egyből vissza is utasították. Úgy volt, hogy nem jelenik meg, aztán mégis, és megkapta a *Híd*-díjat, ilyen fura sorsa volt.

Kérték tőled ennek az első kötetnek a kéziratát, vagy magad kínáltad?

Valahogy nem emlékszek ezekre a részletekre, azért feltételezem, hogy egyszerűen ment.

Korábban nem foglalkoztatott a gondolat, hogy könyvben megjelentessd a verseidet?

Nem, mert elég fura viszonyban voltam a verseimmel, még birkóztam nagyon az anyaggal, heterogén volt, ehhez a kötethez még ma is elég furcsa a viszonyom. Igaz, nem olvastam régen, a *Doreen 2*-t antológiákba felvették, meg sokszor hallok szavalni, antológikusnak meg korszakmeghatározónak tartják, többször találkozok vele. De a másodikkal is így vagyok. Tulajdonképpen nagyon egyszerű kis naiv verseket írtam, azzal kezdtem. Én prózát írtam, és nem költőként kezdtem, nem is gondoltam arra, hogy valaha verset fogok írni. Aztán, azt hiszem 1959 nyarán, 1958–59-ben hirtelen költővé lettem. Elkezdtem írni egy nagyon érdekes típusú verset, amit szeretek, és fontosnak tartok, sajnos a kötetbe csak keveset vettem be belőle. A *Giacomo Leopardi emlékének*, *A parkőr*, a *Lolám zsebe*,¹²⁸ ezek az egyszerű kis naiv valamik, amik valahol semmisek. Nem tartottam én ezeket valami különös dolgoknak, de borzasztóan azonos voltam vele, tiszta megnyilatkozásom volt. Egy költészeti iskola vagy egy költészeti forma sem dominált, ez nekem ilyen különös találmányom, maximálisan egyszerű, naiv, de mint valami modern költészet visszhangzott másoknál, az olvasóknál meg a szerkesz-

¹²⁸ In Tolnai Ottó: *Homorú versek*, 1963.

tóknél, és ez meglepett. Nem mint a szabad vers, a szabad forma gesztusa miatt csináltam, hanem egy szerelmes fiatalembernek a megnyilatkozásai. Spontán és nagyon természetes valami volt, és ezt szeretem. Aztán Eliot-, Ezra Pound-hatás alapján és a zágrábi költői iskola hatása alapján bonyolultabb verseket kezdtem írni, amilyeneket még ma is csinállok. Sok kulturális anyagot kombináló, a naiv világlátást és sok kulturális és mindenféle dolgokat összeötvöző verstípust. Így pedig nagyon nehéz olyan verset írni, hogy tiszta legyen és adekvát, és a heterogén anyag ne robbantsa szét, ne semmisítse meg. És akkor ezeket a verseket egy-egy sor, egy zavaró rész miatt nem szeretem. Nemrég újraolvastam az *Orfeusz a cseppkőbarlangban* címűt, egy újságban megtaláltam Danilo Kiš fordításában és felfedeztem, hogy milyen jó, milyen érdekes, azt például most fölvenném kötetbe. Egy időben izgatott a *Mozart biliárdasztalára*, egy komplexebb valami, de nem tanulmányoztam. Nem ismerem ezt a kötetet. Domonkos kötetét sokkal jobbnak tartom. Fontos, erős első kötet. Az enyém ilyen fura... Nekem tulajdonképpen a *Világgorral* és a *Gyökérrágóval* sikerült igazán jó verseskötetet csinálni, a többi köteteimre később is jellemző volt a felemáság. Sok minden volt bennük, de nem igazán jól megkomponált erős könyvek, bár én nem is törekedtem arra, hogy Ady-szerű értelemben jól megszerkesztett könyvet csináljak. Inkább úgy tekintettem a kötetekre, hogy az elmúlt időszakot dokumentálják szinte naplószerűen. Ezt a naiv hangot vittem aztán tovább a *Gerilladalok* egy részében, az is egy nagy ciklus, amelyik szerbül külön kis könyvben is megjelent, magyarul nem, nagy részük gyöngé, de van egy magja, tíz-húsz vers, amivel tovább sikerült vinni ezt a naiv hangot, és egész a mai napig gyakran írok ilyen egyszerű, tiszta kis verseket. Nagyon fontos, hogy leellenőrizsem magamnak, hogy megvan-e még az a tiszta világlátásom. Gyakran szoktam írni telepi kis öregasszonyokról. Most a telepi galambászokról van kéziratban egy kis versem, hogy a telepi galambászok beszélgetnek, és mintha vérpiros cirokmagot öntenének egyik zsákból a másikba, valahogy így indul a vers. Akkor van a *Gyökérrágóban* is egy fiákeros, szóval, ezek a maximálisan leegyszerűsített kis zsánerképek tulajdonképpen a *Homorú verseknek* az első vonulatát viszik végig. Aztán az történt a költészetemben, hogy több út ágazott el. Mindegyiket építem, viszem következetesen végig, ez egy polifonikus nagy szerkezet, és ha mindegyiket meghagyva valahogy össze tudom komponálni a kötetbe, akkor a kötet jó. Azért is csinállok a kötetben belül is több könyvet, mindig így dolgozok, hogy egy-egy vonulatot viszek, sőt szinte már az életművet is megosztottam, úgyhogy megcsináltam egy költészeti életművet, de megcsináltam egy másikat a *Wilhelm-dalokban*, úgy éreztem, hogy ha nem sikerült az egyik, akkor csináltam egy másikat. Sőt, szeretnék most egy

harmadikat, az *Árva Csáth* vonulatot kinöveszteti, tehát ez heterogénabb anyag, összetettebb, komplexebb a költői világom, és ezért olykor a kötetek is felemásabbak, mint annak a költőnek, aki egy típusú verset ír, egy tömbből faragottat, és annak a kötete azt tükrözi. Nálam összetettebb dologról van szó, a publicisztikus verstől a politikai, a naiv kis zsánerképektől a bonyolult intellektuális vagy a képzőművészeti, városvers vagy útleíró vers, esszévers, sok típusa izgat a versnek, de ez valahol összeáll egészszé, csak nem biztos, hogy mindig jól sikerül a kötet komponálása.

Amikor gimnazista éveidben Loláról, és most Doreenről beszéltél, elgondolkodtam, mennyire különös, hogy ilyen sok energia felszabadul az emberben, nehéz pillanatokban átsegíti, elég megfejthetetlen dolog számomra, hogy vannak emberek, akikben van egy ilyen képesség.

A mai napig is így vagyok, hogy ez egy nagy energia, és tényleg külön érdekes lenne végigtekinteni ezeket a nőket. Én sokat kaptam, volt egy fellobbanás, és azt az energiát mindig át tudtam vezetni, felhasználni az irodalomban. Nagyon szépen induló dolgok ezek, de amilyen sok szép viszony volt, ugyanúgy legtöbbet el is ügyetlenkedtem, el is rontottam. Nem nőttek ki, nem is nőhet ki mind, úgyhogy normális, nem nőhet mindegyik fa az égig, bár ha rajtam múlt volna és anyagilag is, meg valahogy úgy képezem el, hogy mindegyiket meg kellett volna tartani, és az égig növesztetni. Mert valahogy bennem mindegyikhez a viszonyom olyan tisztán megmaradt, bár mondom, a valós életben eléggé elpackáztam a dolgokat. Naiv voltam, elügyetlenkedtem. De valahol bennem mindegyik olyan fa, amit sajnálok, hogy mindegyik nem maradt meg, és nem nőtt az égig. Most is így van, és közben elég tragikus is az egész, fene tudja. Egy-egy ciklus, egy-egy név maradt meg. Végül is a versekben nyoma van, lehet hogy egyszer meg kellene írni. Különben most van kéziratban egy hosszú versem, egy Zágrárból és Pestről írt levél Domonkosnak, ahol a fiatalságunkra kérdezek rá, és ott a zentai szerb barátnőmről írok meg az örömlányokról, a kurvák himnusza is tulajdonképpen ez a vers, a francia típusú kis kurvákra gondolok, akiket szinte az angyalokkal azonosítok. Lehet hogy egyszer... Nem is hogy lehet, hanem éppen ezért, mert ilyen szépen induló viszonyok voltak, és mind így elpackáztam, meg kellene írni ezt az egészet egy egységes szövegbe, és megváltani, égig növesztetni mindet. Jó, hogy rákérdeztél, mert ez valahogy szöveget ütött a fejemben, hogy meg kellene váltani ezeket a nőket.

Negyedik rész, 1988. szeptember 16.

Mennyit változtatott rajtad a katonaság?

Tulajdonképpen az egész újvidéki, zágrábi, és utána ismét újvidéki időszakom elég zavart és félig földönfutó állapot volt. Lakásgondok, egyik albérletből a másikba, nem voltak sem anyagi, sem más tekintetben olyan feltételeim, ahogy az ember azt egy irodalmi rovat szerkesztőjének esetében elképzei. Ez egy nagy káosz, konfúzió, így visszanézve elég nagy nyomor volt. Például amikor megszületett a *Symposion* melléklet, és a nevét is kitaláltam, akkor egy átalakított fürdőszobában laktam, egy durván ácsolt pamlag volt bent és egy lépcső, ami levezetett egy előszobaszerűségbe, az átvezető ajtó közé volt valami beszorítva, az volt az asztal. Amikor visszajöttem a katonaságtól, egy ideig otthon voltam a szüleimnél állás nélkül, kicsit dolgoztam, valami prózát írtam, nemrég még kezembe akadt a kézirat. Újra bekapcsolódtam, már akkor megvolt a folyóirat... A folyóiratnál én szerkesztő voltam, amikor indult, ugye? Nem emlékszek, annyi minden voltam a folyóiratnál... Bosnyák volt az első főszerkesztő, én pedig szerkesztő.

1965 januárjában indult az Új Symposion, Bosnyák volt az első fő- és felelős szerkesztő, a negyedik számtól Fehér Kálmán, a 29–30. számtól Bányai, az 54. számtól te voltál a főszerkesztő és Várady a felelős szerkesztő, de ő csak a 71–72. számig.

Okos volt, hogy ne ő menjen a bíróságra... Ezt is ki kell majd írunk, mert ez annyira bonyolult volt, akkor is, amikor Utasi Csaba volt a főszerkesztő, akkor én azt hiszem, szerkesztőnek visszamentem, állandó belső rotáció volt, ami érdekes is.

Én tulajdonképpen nem vettem részt a folyóirat adminisztratív megalkításában, ott Bosnyáknak és Bányainak volt legnagyobb szerepe. Nem is volt egyszerű végigcsinálni a folyóiratalapítás adminisztratív részét, úgyhogy ilyen értelemben mindig másnak volt fontos szerepe, állandóan váltakozott, hol az egyikünk volt főszerkesztő, hol a másik, ezt állandóan kombináltuk, és elég gyorsan változott, ami nem volt olyan nagy probléma, mert még egységet képezett ez a társaság, akkor belül lehetett cserélni különböző okokból kifolyólag. Persze itt rengeteg probléma is volt, de ezeket magam elintéztam, nem maradtak meg mint komoly problémák számomra. Megtörtént, hogy mondjuk a szerkesztőbizottság engem ajánlott főszerkesztőnek. Végelt meg engem küldtek el az alapító-

hoz, illetve a politikusokhoz, nem tudom, milyen fórum volt, emlékszem a Mindára, többek között ő volt ott. Mondtuk, hogy a szerkesztőbizottság engem javasol, mire közölték, hogy én nem lehetek, hanem Fehér Kálmánt ajánlják. Mi Végellel összenéztünk, és ha azt mondom, hogy nem, akkor konfliktusra került volna sor, és valami fölrobbant volna. De én beleegyeztem, rendben van, legyen a Kálmán. Benne nagyobb bizalmuk volt, bennünk nem volt, mi addigra már itt jócskán besároztuk magunkat, mindenkire úgy néztek, mint megbízhatatlanra. Kálmán jogot végzett, nem egy literátor, egy ilyen mítosza lett ezzel, hogy Belgrádból jött. Mivel nekem Kálmán barátom volt, együtt laktunk Zentán, bár éreztem a problémát, hogy itt már kezdődik valamiféle megosztásunk, de beleegyeztem, szinte visszafogtam Végelt a fotelban, mert éreztem, ha ezt nem teszem, akkor már ott is korán kezdődött volna valami komolyabb megosztás magunk közt, illetve törés a folyóiratban. Annyiból igazam lett, hogy később megint teljesen az én kezembe került a folyóirat, de ez a megosztás végig megmaradt, a mai napig. Kálmán és Bányai elment Forum-főnököknek, mi meg megmaradtunk felemás szépíróknak, komoly tekintély nélkül, kitéve minden oldalról nemcsak a mendemondáknak, de el is használódva ebben a munkában, küzdelemben. Ez az állapot a mai napig tart, és nem is hiszem, hogy valaha is megváltozik. Nagyon szeretnék folyóiratot csinálni, és egy más koncepcióban csinálnám ma, de számomra az intézmény ma sem olyasmi, ami felé tartok. Sose tudnék annyira beépülni, és nem az a célom, inkább egy szabadabb, félig kívülálló pozíció. Újra csak az lenne a sorsom végül, nem pedig az, hogy egy intézménynek az igazgatója lennék, mert az egyszerűen nem a profilom, nem az a típus vagyok. Azért mondom ezt, mert ez ott kezdődött. Volt egy közösségünk, valami olyan, mint később az Alkotók Gyűlése, nekünk volt egy Munkatársak Gyűlése, ott megválasztottak főszerkesztőnek. Elmentünk, a politikusok már várták, és mondták, hogy nem. Véletlen volt, hogy én is ott vagyok. Ha nem vagyok ott, akkor nagyobb lesz az összeütközés.

Elég az hozzá, hogy onnan is követhetők ezek az elágazások. Persze követhetők már korábról is, egyszerűen ezek alkati kérdések is. Persze mint elvi, világnézeti és művészeti kérdések is ugyanígy kielemezhetők. Nagyon érdekes probléma, hogy mi az a különös kohézió és átütő erő, amikor létrejön, aztán pedig mi az, ami megoszt, megszüntet és sokszor ellentétivé lesz, sok tekintetben ellenkező pozícióra kerül legalábbis a nemzedék nagy része.

*A legkorábbi éveken eszmei, művészetszemléleti szempontból
hogyan festett ez a megosztottság?*

Erről már beszéltem, hogy voltak emberek közöttünk, akik tudtak beszélni az establishment embereivel, és voltak akik nem. Én ez utóbbiak közé tartoztam, akiknek nehezebben ment ez, egyszerűen alkati kérdés is volt. Amit én képviseltem a művészetben, ahhoz nem volt erre szükség. Másoknak viszont kevésbé anarchikus művészetfelfogásuk és egyáltalán világnézetük volt. Mind a két pozíció fontos, mert egyiket sem lehet abszolutizálni, ezek inkább egymást korigálják, azért tudtuk olyan szépen egymást kiegészíteni Bányáival is meg másokkal is, amíg ez így funkcionált. Kiegészítettük egymást, nem pedig egység volt. De akkor normális volt, hogy ezek a nézetek egybetartoznak, hogy mi írtuk a kócos verseinket, a kritikusok pedig próbálták tisztába tenni, elemezni, és mi hatottunk rájuk, ők hatottak ránk, úgyhogy ez csak később ment jobban szét. Kezdetben ez normális volt, úgyhogy nem egység volt belül, hanem valahogy ez a különbözőség egy nagyobb formában megtalálta a helyét, ez volt az érdekes, hogy nagyon éreztük mi, hogy Bosnyák más típus, mint Bányai, én megint más típus vagyok, de épp ez volt az izgalmas, hogy mindig mint egy gömb, mindig más jött előtérbe. Ha társadalmi-ideológiai ügyek, akkor Bosnyák, Végel, ha esztétikai, széptani dolgok, akkor Bányai, ha irodalmi-etikai, akkor Utasi stb.

Várady hogy illeszkedett bele ebbe a képbe? Valahogy úgy mondtad, hogy „elesett gyerekek” voltatok, akiknek sokat jelentett Sinkó meg B. Szabó. Várady nem volt elesett...

Nem volt Bányai sem. Váradyt már nagyon korán ismertem, együtt kezdtünk mint prózaírók. Azt hiszem egy évvel idősebb, mint én, de Fehér Ferencék, Majorék, akik egyengették a fiatal tollforgatók útját, külön rendeztek esteket hol a költőknek, hol a prózaíróknak, és mi, prózaírók ebben a csoportban többször együtt voltunk Váradyval. Ismertük egymást, de mivel ő Belgrádban járt egyetemre, a melléklet idején nem volt kapcsolatunk, hanem amikor a folyóirat megindult, akkor én kerestem felé az utat, mert szerettem volna kicsit aláúcolni, vagy egy emeletet húzni ebből a típusú értelmiségből, aki nem költőbohém. Úgy éreztem, hogy szüksége van a mozgalmunknak egy ilyen típusra, és azt hiszem, hogy sokat jelentett. Ő politikailag hihetetlenül kiegyensúlyozott és egyensúlyozó alkat, másrészt a művészetben egy különös típusa a homo ludensnek, egy gondolati játékos művész. Amerikába kikerülve elsőnek fedezte fel az ott

divatba jövő McLuhant, és amikor visszajött, akkor abszolút szinkronban a világgal bedobtuk, és szinte eluralkodott a folyóiraton. Az a nagy, pirosfödélű *Symposion*, egy vonat van rajta és Domonkosnak a kis verse, attól a számtól meghirdettünk egy McLuhanos programot. Belül nagy volt az ellenállás, játékos, felelőtlen dolognak tartották. Én ehhez húztam egyik oldalammal, viszont erősen próbálták ellensúlyozni más áramlatok, és ez így nagyon érdekes számokat eredményezett. Voltak pillanatok, amikor szinte lehetne mondani, hogy egy-egy ilyen áramlat dominált. Később, amikor a kis formátummal indultunk, azt egyértelműen a modern francia kritikai irányzatok, a Tel-quel hatására csináltuk. Mindig szerettem, hogy így megfürdjünk egy-egy új, friss áramlatban, de akkor mindig jött más-más irányzat, Utasi meg Bosnyák, és tudtuk ellensúlyozni. Nem is kellett ellensúlyozni, nem ellensúlyozás volt az, hanem együttműködés.

A két baranyainál, Utasinál és Bosnyáknál alkatilag mintha valamilyen keménységet, nyersséget tapasztalnék, és kérdés, hogy illeszkedtek bele ebbe a képletbe. Érzek náluk valami dogmaszagot, apologétaságot.

Nem apologetizmus, hanem, hogy Csaba egyik korai írására utaljak, a hit. Számukra mindig fontos volt, hogy valamiben higgyenek, de nem hiszem, hogy annyira közel álltak egymáshoz, mint most, nem tudom, most is mennyire. Csaba kifejezetten irodalomközpontú, és az irodalom finomfülű értője és értelmezője, Bosnyák meg kifejezetten egyfajta irodalomnak az ismerője, és inkább ideológiai és társadalmi dimenziókban otthonos, de annak is csak egy típusában. Bár Pistában is valahol a szépíró is működik. Mindketten írtak verseket. Csaba is írt, bár nem nagyon tudtuk, de azt hiszem az egyik *Versek évébe* adott verset, ami azt jelenti, hogy írt vagy ír, Bosnyák is csinál egy kis kötetet, és most ismét adott valamit a *Versek évébe*, úgyhogy egyfajta szépíró is munkál bennük.

Igen, egy kicsit kemények voltak, de az nagyon fontos volt, mert volt egy-egy hősi pillanatuk, amikor rányomták a bélyegüket a lapra. Mind a kettő nagyon nagy munkás. Csaba volt egész nemzedékünk számára a nyelvi mérték.

Hogy kerültek ők a Symposionhoz?

Utasi a mellékletnél még nem annyira támogatott bennünket, de aztán valahogy megnyertük őket. Bosnyák pedig Domonkossal járt tanítóképzőbe, és adott egy filmkritikát Domonkosnak, hogy adja ide. Nekem nagyon

tetszett, Domonkosnak nem annyira. Gondolkodás nélkül közöltem és tudtam, hogy egy kritikus született. Hogy Csaba első írása hogy került hozzánk, arra nem emlékszek. Mind a kettővel nagyon szerettem együtt dolgozni. Csaba az egész számot tisztába tette, határozott véleménye volt, és azt jó volt tudni. Másrészt Bosnyák meg hatalmas munkás volt, az ő idejében jelent meg legrendszerezesebben a *Symposion*, mert képes volt lemenni a nyomdába, és ott a nyomdászokkal együtt csinálni.

Végel hogy kapcsolódott be?

Végel nagyon érdekes volt. Érdekes, hogy arra jobban emlékszem. Amikor idekerültem Újvidékre, akkor föl-fölléptem az Ifjúsági Tribünön. A régi épületben volt még, a balettiskola épületében. Végel kis gimnazista volt, és valahogy odacsapódott hozzám egyszer. Azt hiszem, a gimnazisták fölolvastak verseket, akkor beszélgettem vele, és észrevettem, hogy gyorsan mozog az agya, klikkeres figura, valahogy odacsapódott mellém, és többször föltűnt ezek a rendezvények körül. Lehet hogy neki volt ezzel párhuzamosan egy ifjúsági aktivista ügye, és én azt nem tudom, mert én azzal nem foglalkoztam, Újvidéken már nem is érdekelt. Ő, azt hiszem, elég sokáig ifjúsági vezető is volt. Arra figyeltem föl, hogy borzasztóan jól olvasott. Ha könyveket adtam neki, vagy cseréltünk, akkor láttam, hogy nagyon vonzódott az elméleti és nehezebb könyvek iránt. Aztán, amikor beindult a melléklet, és barátkoztunk, akkor kis gimnazista lányoknak udvaroltunk, az osztálytársainak, ilyen ügyek is voltak a dologban, akkor házibulit rendeztettünk vele, és ő elhívott egy-két kislányt, akik tetszettek nekünk. Aladicsnál lakott szintén egy átalakított fürdőszobában ő is, mint én, mert Aladics is szenttamási volt. Amikor az Ifjúsági Tribünön beindult a magyar műsor, már a Katolikus portán, akkor Bányaival őt ajánlottuk, ő lett az Ifjúsági Tribün vezetője. Azt a magyar értelmiségi sorozatot már ő nyitotta meg.¹²⁹ Mondtuk, hogy kössön nyakkendőt... Utána, amikor már a melléklet ment, akkor megkértem, írjon egy kis programszöveget arról, hogy a Tribün programját hogy képzele el. Megcsinálta, és megdöbentem, hogy milyen jó. Volt egy intuícióm, nagyon meg tudtam ítélni. Lehet, hogy a szöveg, ha most elolvasnám, nem olyan, de akkor biztos volt, szinte akkor láttam, hogy ki a Végel. Attól a pillanattól kezdve állandóan maszíroztam, illetve normálisnak vettem, hogy írnia kell. Írt finom kis prózákat, érdekes esszéket a folyóirat kezdetén

¹²⁹ 1962. március 8-án. Lásd Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960-1964.* 169. (Zenta, 2013, VMMI).

is. Borzasztóan rohamosan fejlődött, gyorsan átlépte a fejlődési fokokat, mert tulajdonképpen már egész fiatal korában borzasztóan sokat olvasott, Lukács Györgyöt már gimnazista korában. Aztán már elég fontos Tribün-rendezvényeket csinált. Úgy számítottuk, hogy egyik fontos korai esemény a Tribün Ady-estje,¹³⁰ amit ő szervezett és Koncz István tartotta a bevezetőt. Egy időben megvolt a szöveg is, az az egyik legfontosabb esemény volt. Úgyhogy aztán az Ifjúsági Tribünbe és a Katolikus portai ügyekbe teljesen beépült, és egyik motorja volt a dolgoknak.

Érdekes, hogy volt két szenttamási: Gion és Végel, véletlen párhuzamok. Gion, amikor Újvidékre került, a telepi művelődési egyesületben kezdett színészkedni, Végel pedig a Rádió színi-együttesében. Aztán ennyire szétvált az útjuk. Gion, Gobby Fehér Gyula, talán Gerold jelenléte is eléggé disszonáns a Symposiumban.

Gionnak nagyon érdekes a korai fejlődése. Mi az esszén és a kritikán inzisztáltunk, az volt a központi műfajunk, úgyhogy vele is azt írtunk, elég jó kritikákat, esszéket írt, egy-két esszéjére emlékszem. Aztán kezdett egyfajta prózát írni, amiből nem következett az, hogy egy pillanatban teljesen érett, és szinte egy darab világ esik ki belőle. Az első könyve után megszületett a gioni világ és világlátás. Nagyon különös, hogy hirtelen teljesen kész lett. Nem az érdekes történetekre gondolok, hanem arra, hogy milyen emberek között élt, sokat mozgott emberek között, nem a gyerekszobában élt, hanem kőművesekkel dolgozott, az emberek között ért meg. Más típusú iskolába járt, és ahogy hozzáolvasta az irodalmat, fölfedezte a saját világát, abban a pillanatban megszületett ez a Gion.

Az első írásai csupa orientális nevekkal vannak tele, utána pedig csak Szenttamás.

Igen, az első keresés.

Gobby eléggé jelen volt, konfliktusaink voltak. Nem is konfliktusaink. Ő is fiatalabb volt, és kicsit később kapcsolódott be. Nagyon sok dilemma volt köztünk a minőséget és az értéket illetően vele kapcsolatban. Nem sok emberrel voltak ilyen dilemmáink, vele igen. Ebből eredt, hogy leállítottunk egy regényét.

■

¹³⁰ 1961. március 3-án. Lásd Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1960-1964.* 80. (Zenta, 2013, VMMI).

*A noviszádi kenyérről...*¹³¹

Igen, és Végel *Makrójával*¹³² folytattuk, de ezt egyszer már kinyomoztuk, hogy hogy is volt pontosan. Egy-két embernek a szerkesztőségben nem tetszett, összehívtunk egy szerkesztőbizottsági ülést, és ott úgy szavaztak, hogy szüntessük meg, azt hiszem leegyszerűsítve így volt. Én vezettem a gyűlést, de nem én inosztáltam a dolgon, ha jól emlékszem.

Még Végellel kapcsolatban: nagyon szerettem a korai esszéit, ilyen naplószerű a *Metlika*,¹³³ nem tudom a címét pontosan, volt egy-két érdekes írása. Együtt laktunk a Ćirpanov utcában, ott valahol Bori és Draško Redep körül, ott mutatott nekem egy novellaszerű szöveget. Az nagyon tetszett, megláttam benne a regény lehetőségét, és inosztáltam, hogy írja tovább, és csináljon belőle egy regényt, és közöljük folytatásokban. Még a címénél is azt hiszem besegítettem, együtt jutottunk el a címhez. Az szintén egyik nagy momentuma a *Symposion* történetének, ahogy mondjuk a *Kormányeltörésben*, vagy van még egy pár ilyen. Valahogy a Gion megszületése nem kötődik annyira a laphoz, hogy mondjuk egy jó regénye, bár a *Testvérem*, *Joáb* nem ment folytatásokban, ugye?

Nem, az a regénypályázatra íródott.

Tulajdonképpen ő ott született meg, az 1968-as regénypályázaton. Gerold, érdekes hogy mindig valami specialista volt, kezdte a humor specialistájaként, aztán a fordítás specialistája volt nálunk, aztán volt a színháznak a specialistája.

Előtte a szociográfia...

Igen, tehát négy. Mindig. Érdekes, akkor valahol mégiscsak egy szélesebb dolog ez, mint gondolná az ember, mert mindig azt hiszi, hogy csak egy specialista, de közben ha így áttekinti az ember, ez azt jelenti, hogy mégis egy komplexebb világa van, ismeretei, mint gondolnánk, de mondom, mindig ügyeletes volt egy-egy szektorra, és ezt nagyon szerette, nagyon

¹³¹ Gobby Fehér Gyula: Néhány szó a Novi Sad-i kenyérről III. *Új Symposion*, 3. sz. (1965. március), 25–27.

¹³² Végel László: Egy makró emlékiratai. *Új Symposion*, 4. sz. (1965. április), 4–5.

¹³³ Végel László: Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt. *Új Symposion*, 8. sz. (1965. augusztus), 5–6.

lelkesen csinálta, és akkor egyszercsak észrevette az ember, hogy már a következőt csinálja. De akkor újra egy specialista.

Amikor megcsinálta a Rólunk is vallanak című könyvet a magyartanárokról, utána már nem foglalkozott tovább ezekkel a dolgokkal.

Valahol biztos átalakult, vagy valahol munkálkodik ez benne. Most tulajdonképpen ő aktív szerkesztő közülünk a Hídnál, ő most az igazi szerkesztő közülünk. Őbenne, úgy látszik, sok minden munkált, sokkal több, mint az ember föltételezte.

Mondtad, hogy a hatvanas évek elején a magyarság ügye számotokra mint probléma nem létezett. Geroldnak ez a könyve viszont tisztán ilyen jellegű kutatás.

Igen, felmérni, a szociográfia területén is dolgozni. És normálisnak vetjük, hogy a magyarság számára az a maximum, ha itt egy komoly, nagy nemzedék működik magyar nyelven, az a legnagyobb magyarságvédő és a legnagyobb misszió, és ez eleve benne volt, hogy eszünkbe sem jutott, hogy azt még külön kell csinálni, tépni a mellünket vagy hasonló. Ha egy nemzedék ki tud futni magyarul, az a legtöbb, ezt még mindig így gondolom. Mert ha nem tud kifutni, és amennyire nem tud kifutni, az már jelez rengeteg problémát egy-egy nemzeten belül. Ha egy nemzeti-ség vagy egy kisebbség olyan luxust megengedhet magának, hogy egy nemzedék így dolgozzon, ilyen irodalmat csináljon, mint mi, akkor ott tényleg vannak feltételek és szabadság és minden. És ahogy falba ütközik, és konfliktusba kerül, és betiltatik vagy leváltatik, vagy börtönbe kerül, az jelzi a magyarság helyzetét is. Az a szociográfia.

Amikor visszatértél a katonaságból, kivel kerültél először kapcsolatba, kitől értesültél a Symposion helyzetéről?

Nekem legjobb barátom Domonkos volt, de nagyon kötődtem Végelhez is, és állandó kapcsolatban voltam vele. Régi gimnazista szálak kötöttek Fehér Kálmánhoz. Bizonyos esztétikai dolgokban Bányáival értettem meg legjobban magam. Ezekkel az emberekkel mind kapcsolatban voltam.

Domonkos, Végel és te.

■■■

Igen. És tulajdonképpen most is mi vagyunk kívül. Akármennyire más típusok vagyunk, más művészeti modell az ideálunk, mégis mi vagyunk kívül ezen az úgynevezett Forum- és egyetemi hierarchián. Kiszakadás és komoly konfliktusok voltak, aztán ez valahogy mindig áthidalódott. Akkor aztán megkezdődött a folyóiratcsinálásnak a hihetetlenül nagy munkája. Nem volt egyszerű, mert bele kellett tanulni egy mesterségbe. Mert mi nem úgy csináltuk a folyóiratot, hogy volt egy *Híd*, amely állandóan transzformálódott, hanem mindent előlről kezdtünk új elképzelésekkel. Az nagyon izgalmas volt, hősi korszak és gyönyörű. Ez volt a legszebb. Én erre emlékszek, és nekem ez a központja a dolognak, nem pedig azok a különböző külső dolgok, ideológiai és más kultúrpolitikai problémák, hanem belülről a folyóiratcsinálás, a rengeteg kínlás, de mégis szép volt, mert tulajdonképpen nekünk kellett bevezetnünk a technikai szerkesztőket is, szóval, valahogy ez csoda, hogy meg tudtuk ezt csinálni.

Nem mondtad még el, hogy miért lett Új Symposion a neve a folyóiratnak.

Abban az időben a gimnáziummal szemben laktam egy kis utcában, a csirkeketetőn keresztül kellett kijönni a Futaki útra, ott volt közel egy Balkán nevű kávéház. Mi csöbútorosnak hívtuk, mert csöbútorok voltak benne, két szintből állt, az egyik kicsit emelt volt, ott szerettünk összejönni. Különben is nagyon szerettünk együtt lenni tíz-húszan. Az együttlétnek, a beszélgetésnek, az intellektuális csevegésnek a hangulatát kerestem, azt akartam kifejezni, hogy a folyóiratot is úgy kellene csinálni, hogy ne kivonalazott, rubrikákkal konstruált valami legyen, hanem gomolygó, boldog együttlét. Ezt keresve jutottam el oda, hogy ez legyen a címe.

Tehát Symposion volt a melléklet...

Az *Új Symposion*ot a folyóirat címének azt hiszem Sinkó ajánlotta, mivel a nyugati irodalmakban meg Magyarországon is van ilyen gyakorlat...

Ötödik rész, 1988. szeptember 20.

Kicsit túl gyorsan átfutottunk azon a mozzanaton, hogy egy szerkesztőbizottsági ülésen Bosnyák benyújtotta lemondását, és a szerkesztőbizottság téged javasolt új főszerkesztőnek. Emlékszel ezekre a körülményekre? Én csak halványan emlék-

■■■

szek egy régi apró kis utalásra, hogy amikor közöltétek Fehér Kálmánnal a későbbi fejleményeket, éppen piszkálta a tüzet a kályhába, és kijelentette, mindegy, hogy ki a főszerkesztő, hisz úgylis csak egy a Symposion-mozgalom.

Azt hiszem, amit erről tudok, nagyjából elmondtam. Nem vettem részt, és nem tudtam a kulissza mögötti dolgokról, a politikai fórumok hozzáállásáról nem volt információ, csak azt tudom, hogy kettőnket küldött el a szerkesztőség Végellel egy értekezletre, ahol nekünk az volt a feladatunk, hogy közöljük ezt a határozatot, illetve Végel közölte, és akkor tudatták velünk, hogy az ő álláspontjuk más, és nem tudják ezt elfogadni, hanem Fehér Kálmán személyében tudnánk megegyezni. Mondom, én ebbe beleegyeztem, mert egy kicsit volt ez, amit mondasz, hogy egy volt a mozgalom, és tényleg látszott, hogy sokan csináltuk a szerkesztői-főszerkesztői munkát, sőt később be is vezettük, hogy teljesen függetlenítettük a rovatokat autonóm szerkesztőkkel, legalábbis ez volt az elképzelésünk, tehát még több embert bevonni, hogy mindenki feladatot kapjon, az egyik a prózát, a másik a kritikarovatot stb. Itt tényleg nem volt féltékenységek, nem indultak még meg egymás között a szakadások, még nagyon sokáig meg tudtuk tartani az egységet. Még mindig érzem ennek a nemzedéknek az egységét, mint fantomfájdalmat. Ez a generáció természetrajzához tartozik. Vagy fantomfájdalom, vagy nosztalgia, de valóságosan is valahol a legnagyobb ellentétek és ellentétes pozíciókra kerülés ellenére is bizonyos dolgokra egyformán reagálunk. Az is az igazsághoz tartozik, hogy azért tudok így nézni a dologra, mert nagyon kevés dolgot tudok, ami negatív rólam mondtak a hátam mögött. Én nem kutattam ezeket, és igyekeztem az ilyen dolgok fölött átsiklani, úgy-hogy nem sok tüske maradt bennem. Nem hogy nem sok, hanem nagyon kevés. Tulajdonképpen semmilyen tüske nem maradt bennem ezekből a konfliktusokból, egyedül az, amit elmondtam, hogy sajnálom, és nagy bűnnek tartom a *Symposion*-mozgalom szétszakítását és a folyóiratnak a kisiklását, a semmire siklását. Ezt nagy problémának tartom, és itt biztos vannak objektív bűnök, felelőségek, amiből biztos rám is hárul sok minden, és másokra is, de ezeket nem személyes kis rivalitásokban, ellentétekben, emberi konfliktusokban látom. Domonkosnak is végig az a legnagyobb problémája, hogy a baráti szálak, a baráti viszonyok megmaradjanak közöttünk, ezért retteg, és ezt relatíve nekem is sikerült megőrizni. Mindenkiel jó barátságban vagyok, noha tudom, hogy különböző hibákat követtünk el, amelyekért felelősség terhel bennünket, illetve valahogy megoszlik ez a dolog. Bár lehet normális is, hogy ide futott ki a

dolog, mert nem mehet végtelenségig valami. Ahogy a *Nyugat*nál is már a Babits–Ady viszony, vagy aztán később Ady, Kosztolányi, vagy Móricz és Babits viszonya, ha közelebb hajolsz, nagyon nagy szakadékokról meg borzasztó ellentétekről van szó, de kívülről mégis ők a *Nyugat*-nemzedék. Van egy pillanatban egy mozgalom és egy ideális barátság, nagyszámú emberről van szó, és normális, hogy az utána ide fejlődik, úgyhogy ezt nem is muszáj emberileg mint katasztrófát felfogni, egyedül a folyóirat és a jugoszláviai magyar kultúra szempontjából nagy probléma ez, mert egy csodálatos laboratórium volt, ahol ezekkel a folyóiratokkal, az *Üzenettel*, a *Hiddal* és a *Symposionnal*, sőt a *Létünket* is ide kell sorolni, egy csodálatos szellemi élet történhetett volna meg, ha egy pillanatban a politika nem teszi rá könyörtelenül a kezét. Most is megvannak ezek a folyóiratok, és sok érdekes dolog történik, de egy pillanatban azt hiszem, a szellemi életünket kioltotta a politika. És itt nagy problémákat látok. De azzal, hogy én most azzal baszkódjak, hogy közttem meg Bosnyák között, vagy közttem meg Bányai vagy Végel között milyen volt a viszony, ez is érdekes dolog, de én nem ezzel foglalkozok. Ha foglalkozok ezzel a korszakkal, inkább valami szépirodalmat szeretnék róla írni, az anekdoták szintjén foglalkoztat a dolog és nem másképpen.

Igen, de ha valaminek a struktúráját vagy fejlődési ívét az ember ki akarja nyomozni, akkor az emberi momentumokat, egyéniségeket is számba kell venni.

Itt még azt akarom mondani, ha már ezt a témát érintettük, sokszor a legjobb barátokból és nemzedéktársakból lesznek a legnagyobb ellenségek, ugyanis nagyon ismerik egymást, egy pillanatban nagyon közel kerülnek, és nagyon lényeges, intim szférákban kerülnek konfliktusba, és akkor sokkal jobban tudják egymást bántani. Valahogy úgy, mint a házastársak, hogy ismerve egymást, sokkal könyörtelenebb ez a harc. Igazi, ideális barátságok inkább kettős barátságok vannak, ahogy a Domonkossal való barátságom elég sokáig, majdnem a mai napig megmaradt egy ilyen ideális szférában. De hát általában ha nézed, akkor a Bartók–Kodály, ezek a párok a magyar és más kultúrában, ez jobban funkcionál, ez az, ami megőrizhető ideális nukleusként, de a mozgalom és a folyóirat nem lehet egy ilyen ideális forma. Kérdés, hogy ez hogy váltható át valamivé, ami a szellemi életet, a kultúrát tovább viszi. Mi többször besegítettünk, hogy természetes legyen a nemzedékváltás. Ez kétszer szépen megtörtént, harmadszor már nem történhetett meg, és ha most megtörténhetne, hogy egy fiatal nemzedék megkapja, és a saját

ízlése, elképzelése szerint csinálja, mindegy, hogy az milyen, akkor... De most ez megszokadt, egy köztes állapot van, és ez nem az.

A konfrontálódásnál két mozzanat van: egyrészt az elvi, szemléletbeli, esztétikai különbségek, másrészt pedig, hogy ki mennyire akar érvényesülni, és hogy egyenleti saját útját. Nézzük először az elsőt! Meglepődtem, amikor láttam Bosnyáknak a Sinkóhoz írt levelét 1964-ből, arról, hogy elkészítette a diplomadolgozatát, és az a „vajdasági” irodalomról szól. Bosnyák szinte hivalkodó megvetéssel beszél a vajdasági irodalomról. A hangjából érezhető ez, és állandóan idézőjelbe teszi a „vajdasági” megjelölést. Próbáljuk meg röviden tisztázni azt, hogy hogyan viszonyultatok a Vajdaság, a regionalizmus, magyarság, jugoszlávság kérdéséhez. Voltak-e konfliktusok, nézeteltérések ekörül köztetek?

Ennek az egésznek a lényege az, hogy tényleg nagyon nagy konfliktusban voltunk az úgynevezett vajdasági újságírás egy részével, vagy a vajdasági újságírással volt ez a konfliktusunk. Negatív véleményünk volt a helyi színek elméletéhez kötődő és ahhoz köthető bizonyos tünetekhez a vajdasági irodalomban, ezt nagyon radikálisan bíráltuk, és egyértelműen egy jugoszláv szellemiség, egy krležai horizont, egy krležai–babitsi szemlélet alapjáról ítéltünk, megálmódtunk egy européer szellemiséget, és könyörtelenül nyilatkoztunk az aktuális könyvtermésről és a vajdasági irodalom nagy részéről. Ha belegondolunk, tényleg sok harmadrendű íróról és könyvről van szó, de valójában bizonyos lapokkal, a *7 Nap* kultúrrovatával, a *Dolgozók* kultúrrovatával volt igazi konfliktusunk. Azt lehet mondani, hogy tényleg nagyon lesújtó véleményünk volt a vajdasági irodalomról, a vajdaságiságról, a poros, sáros kisváros valamiféle metaforájának tekintettük, és nagyon komoly háborúkat vívtunk ellene.

Arra gondolok, hogy ez az az időszak, amikor kezdett konstituálódni, hogy egészen aktuálpolitikai szóhasználatot éljek, „Vajdaság államisége”. Olyan értelemben, amit azután alkotmányosan is rendeztek. En úgy néztem erre, hogy Bori munkássága ennek az államiségre törekvésnek az alátámasztását szolgálta, amikor arról beszélt, hogy önállóodik a vajdasági magyar kultúra. Viszonylag jó feltételeket kapott ahhoz, hogy ezt a munkát végezze, és nagyon céltudatos volt. A műveiben persze egyszer azt állította, hogy 1941 előtt nem volt itt iroda-

lom, utána kezdte nyomozni a gyökereket, szóval, sok útkeresés volt nála, de egy dolog mindig megmaradt: a regionalizmus és a törekvés, hogy Vajdaságnak önálló kultúrával is rendelkeznie kell. Ha tudjuk, milyen harc folyt ezért az önállóságért, akkor érthetjük meg, hogy mennyire irritálhatta a politikát és a politikán keresztül az újságírókat mint annak járulékát az, amit ti mondtatok. Ezt a problémát akkor ti tudtátok, éreztétek? Mert Sinkó akkor bizonyára nagyon jól tudta, hogy ez történik.

Ilyen értelemben nem hiszem, hogy létezett a probléma számunkra. Inkább valahogy úgy, hogy mi is akartunk bizonyos függetlenséget a magyarországi irodalomtól, tehát hogy mi függetlenül itt ezt a mi kis szellemi laboratóriumunkat, közel a jugoszláv szellemiséghez létrehozassuk. Valahogy úgy, hogy mi szeretjük a magyar irodalom bizonyos eredményeit, vagy a magyar irodalmat, de mi köze hozzá öneki. Tehát semmilyen szorosabb kapcsolatot nem tudtunk elképzelni. Nekünk abban a pillanatban megfelelt egy független pozíció, és itt párhuzamosan mozogtunk Borival. Mi is így voltunk, csak nem létezett számunkra a vajdasági irodalom hagyománya, aztán viszont különböző mértékben kezdett létezni. Nekünk a vajdasági irodalmat illetően az volt a nagy miszsiónk, hogy Sinkót visszaágyaztuk, hogy Sinkót tettük meg a vajdasági irodalom központjának. Ez egy borzasztó nagy miszió volt, lehet hogy ez a leglényegesebb. Addig ugyanis Sinkó teljesen idegen volt, nem volt része a vajdasági irodalomnak. Borzasztóan idegenkedtek tőle az írók. A kapcsolat addig abban volt, hogy néha lejött, előadást tartott, megjelent valamilyen alkalomból, és az íróknak úgy tűnhetett, mint valami komisszár, vagy valami próféta: eljön és kioktatja őket meg kinyilatkoztat. Közben nem erről volt szó. Egyszerűen a sorsa úgy alakult, hogy Zágrábba került és nem Újvidékre vagy Pestre. De különben sem volt semmilyen füle vagy érzéke a helyi színekhez, és itt teljes szakadás volt. Kiadták a könyveit, a *Híd*ban is rendszeresen jelen volt, de ezek inkább a zágrábi, a jugoszláv szellemi életben aktívan részt vállaló írásoknak a magyar változata volt. Bár itt is sokat jelentett, jelenthetett az embereknek, de valahogy nem volt szerves része. A mi koncepciónkban pedig ő volt a központ, a kiindulópont. Az volt a modell, hogy így is lehet létezni Jugoszláviában, magyar értelmiségiként így is lehet élni világpolgárként, ahogy Sinkónak az útja alakult. Emlékszem, amikor ideért Újvidékre, a Ćirpanov utcában a Tikvicki-féle házat kapta meg, amelyikben most Bori él, az első napokban még nem volt igazán belakva, üresek voltak a szobák, és elmentünk páran tanítványai, ott volt az utazóláda, amelyik-

kel végigutazta Párizst, Moszkvát, hajón vitték, egy vasalt, nem túl nagy könyvesláda volt. (Amikor Zágrábba indultam, én is csináltattam egy ládát, és mivel – ennek is van egy tudománya – túl nagyra méretezték, könyvvel megrakva olyan nehéz volt, hogy nem lehetett megmozdítani, sőt aztán amikor megemelték, két részre hasadt.) Benne volt egy része azoknak a könyveknek, amelyeket mindig is magával vitt örök életében. Az egyik központi könyv Lukács György *A lélek és a formák* című fiataalkori esszéjének egy német kiadása volt. Én minden Sinkó-esszében érzem a fiataalkori Lukács-esszék visszhangját, teljesen ez a könyv határozta meg. Aztán később, amikor elkerültem Zágrábba, első dolgom volt, hogy a könyvliften lekérjem *A lélek és a formák*nak ugyanazt a német kiadását.

Másrészt nem is volt nagyon alkalmunk... Például Herceget abban az időben nem ismertük, Zomborban élt, csak néha utazott le a Rádióba, én még csak nem is láttam egyszer sem. Nem is emlékszem, meddig, nagyon sokáig nem is láttam, semmilyen kapcsolatunk nem volt vele. Gállal borzasztó nagy konfliktusaink voltak, utána a halála előtt volt egy közeledés és egy kapcsolat, amiről lehet majd beszélni, úgyhogy tényleg egy erősen jugoszláv koncepció volt ez mindenféleképpen, semmi esetre sem vajdasági, bár azzal, hogy itt egy újság jelent meg, egy folyóirat, és az valahogy beépült ebbe a konstituálódó, épülő Vajdaságba is, ott biztos játszott valami szerepet. Minket egyértelműen a jugoszláv szellemi élet érdekelt, és a kritikája, rezegve vártunk minden új könyvet, Svetozar Petrović és Ristić irodalmi esszéit, kritikáit, aztán a különböző verseskönyveket és filozófiai műveket szinte naponta vártuk, és faltuk, és reagáltunk ezekre a könyvekre. Egy euforikus viszonyulás volt a jugoszláv szellemi élethez, amely nagyon izgalmas volt, bár ha most visszaneéz az ember, ott is hasonló dolgok történtek, hogy fantasztikus föllángolás, kezdeményezés, tehetségek, és borzasztó sokáig elhúzódtott ez a kiszakadás ebből a... nem is tudom, minek nevezzem, orosz modell... Tulajdonképpen mindig betiltattak ott is a folyóiratok, később is mind a szlovénoknál, mind a horvátoknál, úgyhogy, ha jobban megnézzük, a szellemi szféra nem tudott igazán egy demokratikus környezetben függetlenségre szert tenni egész Jugoszláviában. Kicsiben mi is mindig ugyanezt az utat jártuk. Az állandó retorziók. Függetlenül attól, hogy bizonyos dolgok beindultak, fejlődtek, és ezeknek a része voltál, a következő pillanatban már le voltál borítva.

1968 előtt mi volt a véleményed a vajdasági politikai vezetésről, politikusokról, fórumokról? Kire emlékszel a politikusok közül,

és hogy ítéled meg, kinek milyen szerepe, befolyása volt arra, amit ti csináltatok? Nagy József, Sóti Pál, Farkas Nándor...

Farkas Nándorral kezdem, ő volt a Forum igazgatója. Vele több apró konfliktusom volt, és nagyon rossz véleményem volt róla. Nagyon szűk látókörű embernek tűnt, igazán semmilyen lényeges kapcsolatunk nem alakult ki.

Sóti volt a kiadói tanács elnöke, de sosem láttuk, és nem tudtunk róla, semmilyen információnk nem volt, hogy a Könyvkiadó tanácsa hogy működik, és kik vannak benne. Csak azt tudtam, hogy ő a kiadói tanács elnöke. Már megjelent az első könyvem, amikor egyszer eljött az Ifjúsági Tribünre. Nem vett részt a vitában, hanem azt mondta, hogy majd meglátogat bennünket külön. Bejött az irodába, és sorban bemutatkoztunk neki, nem ismert bennünket, egyikünket sem. Nekem sosem hallotta a nevemet, a Végelet sem, Bányairól azt tudta, hogy Leskovac veje. Fehér Kálmánra mondta, hogy a Kelemen Matyinál dolgozik, Kálmán akkor ott dolgozott. Megdöbbsentő primitív emberrel találkoztam akkor ott ezen a megbeszélésen. Átnézte a plakátokat, mutogattuk neki, hogy miket csináltunk, és állandóan csak azt mondta, kurac, kurac,¹³⁴ és nevetett rajtunk, hogy ifjú Marx meg ilyen című előadások. Azt gondolhatta, hogy ez mind butaság, hogy egy-két konkrét dologról van szó, mint általában a politikában, amiről mi nem vettünk tudomást, hanem akkor még egy kicsit távolabbi dolgokat céloztunk meg, aztán mind közelebb kerültünk ahhoz...

... ami aztán elbánt veletek.

Igen, aztán egyszer csak a gerincünket elkezdte ropogtatni. Kelemen Mátyással nem találkoztunk, bár, mondom, Kálmán ott dolgozott, és ilyen értelemben többet tudhattunk volna róla, de még így sem, noha eljártunk Kálmánhoz kávézni. Ott dolgozott Mileta Radovanović, aki utána a Bratstvo főnöke volt, most meg a Sterija Játékok igazgatója. A Polja főszerkesztője is volt valamikor. Ő ott dolgozott Kálmánnal, hozzájuk eljártunk. Viszont nagyon jó kapcsolatban voltam, és sokat voltam együtt Nagy Jóskaival, de ő Belgrádban élt, vele inkább a művésztelepeken találkoztunk. Ács József barátja volt, aki topolyai kapcsolat volt, és Domonkossal együtt velük többször iszogattunk. Aztán, amikor az a borzasztó nagy cirkususz, ellenállás után hivatalosan egy pozitív állásfoglalás alakult ki Sinkó véleménye után, és volt az a nevezetes bankett, vagy minek ne-

¹³⁴ A hímvessző vulgáris megnevezése szerbül.

vezzem a Horgász-szigeten, amit Doronjski adott a *Symposion*nak, akkor azok voltak a szakácsok, akik addig a legnagyobb ellenségeink voltak.

Mucsi Józsefre gondolsz?

Igen, de arról van szó, hogy akkor már nem voltam itt, azon nem vettem részt, amikor így megváltozott a viszonyulás. Ez is csak egy pillanatnyi dolog lehetett, mert mind közelebb kerültünk a napi politikához. Čanadanović lett a párttitkár, illetve úgy volt, hogy ő lesz. Akkoriban volt egy vita az Ifjúsági Tribünön, amelyre eljöttek a vezető magyar politikusok is. Utána lementünk az Ifjúsági Tribün klubjába. Nagy Jóska mellett ültem, akkor láttam bele egy kicsit a politikába, és megdöbentem, hogy milyen óriási az ellentét közte és Čanadanović között. Nagy Jóska aztán meghalt, Čanadanović fölfutott, őt ismertük. Én személyesen nem annyira, köszönő viszonyban voltunk, de Bányai, Végel egészen jól, egyrészt az egyetemről, a pártszervezetben lehettek, és különböző ifjúsági szervezetten keresztül már előbb is ismerték egymást. Amikor Végel a *Kilátót* szerkesztette, akkor közölte is Čanadanovićot, ha jól emlékszem. Az sincs kizárva, hogy direkt kapott tőle szöveget. Ők közelebb álltak a politikához, én nem ismertem ezeket a dolgokat. Többször megtörtént, hogy behívtak bennünket valamilyen elemzésre, mondjuk Pero Zubac, aki részben közülünk került ki, de aztán már kezdett funkciókat betölteni, elkezdtek bennünket elemezni. Borzasztóan mosták a fejünket, de aztán a következő pillanatban rádöbentek, hogy nem jó elvek szerint dolgoznak, mert az a napilapokra vonatkozik. Nem nagyon éreztem ezeket a dimenziókat, úgyhogy legtöbbször ezekre az ülésekre mást küldtem. Várady vagy valaki más ment ezekre az ülésekre, én valahogy megmaradtam egy más közegben.

Később, amikor a Majorék bekerültek a politikába, akkor történt meg igazán a politikai fölvilágosulásom. Jobban, tőkéletesebben kezdtem érezni, és kezdett érdekelni, kezdtem kísérni ezt a politikai életet, politikai játékot, ami a mai napig folyik itt Vajdaságban, Jugoszláviában. Aztán teljesen rákapcsoltam, szinte napról napra. De azelőtt ezt ennyire nem követtem. Emlékszem, többször megvettem az újságokat, és Domonkos kérdezte, minek veszem ezeket. Mondom, izgat, hogy mivé fejlődnek bizonyos konfliktusok. Például egész a *Hrvatski tjednikig* tartott, arra is vonatkozik, hogy legtöbbször ezek a konfliktusok végén minket is nyakon vágta, úgyhogy mindig csak akkor értettem meg. Illetve nagyon sokáig nem is értettem, hanem azt gondoltam, hogy a mi írásainkból, a mi álláspontunkból következik valami. Közben nem arról volt szó, ha-

nem mindig a nagy politikának volt szüksége bizonyos illusztrációkra. Igazán nem volt lényeges egy-egy írás. Úgy látszik, a *Symposion* volt a legalkalmasabb erre a szerepre, áldozati báránynak minden alkalommal a legegyszerűbb volt a *Symposiont* feláldozni. Normális, hogy így nem lehetett hivatalos orgánummá, de facto a *Híd*, a *Létünk* lehetett az, a *Symposion* nem, és akkor mindig bedobták a közös áldozati oltárra, Jugoszláviában, ahol mindig is ezt csinálták. Ma is például a *Književne novine* az egyetlen dolog, amire rá merik mondani, hogy az. Érdekes, hogy ezek az irodalmi folyóiratok, orgánumok mágnesként működnek. Nem nagy intézmények, nem sok szállal kötődnek, és relatíve elég könnyű ezt így feláldozni, lecserélni a szerkesztőséget és így tovább, függetlenül attól, hogy hamarosan ugyanoda fejlődik. Megdöbbenő, hogy most, amikor annyira követelik a felelősséget az egész országban, és szinte minden politikus úgy érzi, könnyen megtörténhet, hogy ők megneveztetnek, akkor egy pillanatban azt mondják, hogy a *Književne novine* a bűnbak.

Hatodik rész, 1988. szeptember 22.

Újra szeretnék elmondani egy vonalat. Valahol a mellékletig vagy a folyóiratig egy dimenzióját a dolognak. Nem tudom, beszéltem-e már arról, hogy bátyám [Tolnai Zoltán] három évvel idősebb, mint én, és eléggé érdekelte fiatalkorában az irodalom. Zentán előttem járt gimnáziumba. A könyvei és főleg a dolgozatai nagy hatással voltak rám. Nagyon szépen írt, szépen fogalmazott. Persze nekem ez elérhetetlen maradt, de nagyon vonzott, meghúzott. Koncz Pistával járt, és egy ideig verseket is írt. Aztán amikor én intenzíven elkezdtem foglalkozni irodalommal, benne valahogy ez kioltódott. Többször is gondoltam arra, hogy érdekes lenne az egyik kötetem végén közölni a verseit. Nagyon tehetségesnek indult, egyszer együtt léptünk fel a József Attila kultúrkörben és Fehér Ferenc őt emelte ki a fiatalok közül, őt dicsérte meg legjobban, ahogy olvasta is a verset stb. Azóta nem tudtam összeszedni, az *Iffjúságból* ki kellene gyűjteni ezeket a verseket. Nem sok versről van szó, öt-hat, nem tudom, hány jelent meg. Tehát az ő hatása, másrészt Dobó Tihamér hatása, aki szintén idősebb volt nálam egy-két évvel. Csodagyerekként létezett Kanizsán, félig-meddig árva gyerek volt, az anyja élt, de mikor megszületett, beadta a lelencházba Szabadkára, a nagymama és az anyja nővérei, akik együtt éltek, azok vették ki a lelencházból, és visszahozták Kanizsára, bár a vonatban is, ahogy mesélte, többször kidobták mint pólyás kisgyereket. Egy szerbiai, šabaci szerb katona volt az apja, aki ott határőrsködött, Čokanovičnak hívták. Később, amikor iparművészetre járt Újvidéken,

nagyon kereste az apját. Meg is találta Šabacon, de az öreg megijedt tőle, azt hitte, hogy pénz kell neki, és elzavarta. De ott megismerkedett egy féltestvérével, egy lánnyal, akivel tartotta egy ideig a kapcsolatot. Mindenféleképpen próbált valahogy belekapaszkodni a világba, de igazán nem sikerült. Az anyja férjhez ment egy kanizsai emberhez, családot alapított, gyereke született, ő meg itt maradt ezeknél az asszonyoknál, akik később abból éltek, hogy ilyen nehézorsú gyerekeket neveltek föl, és azok voltak a testvérei a Tihamérnak.

De viszont szomszédjuk volt a zeneiskola igazgatója, Radács Misi bácsi, aki világot járt zenész volt, és nagyon hamar felfedezte a Tihamér tehetségét, és már kisgyerek korában elkezdte segíteni, és fölkarolta. Hegedűs lévén volt érzéke a művészetekhez, kapcsolatot keresett Újvidék felé, és már akkor a zeneiskola falai tele voltak a Tihamér zenekarikatúraival vagy hangszerrajzaival. Emlékszek, szép színes rajzok voltak, a papok is fölfedezték, ő írta az elsőáldozási és különböző nyomtatványokra a szöveget, és a tanítóknak is állandóan dolgozott, aztán ezek mind keresték a kapcsolatot Újvidék felé, az újságok felé. Aztán iparművészetire lekerült Újvidékre, és ez nagy hatással volt rám, ugyanis együtt futballoztunk, együtt leledztünk a kanizsai intenzív természetben. Manilán vezetett egy birkát, a hóna alatt volt állandóan egy hegedű tok nélkül, pont úgy nézet ki, mint a Tersánszky Józsi Jenő Kakuk Marcija. Nem engedték el a bárány nélkül, és sokszor az volt a kapufánk. Ki volt kötve, a hegedű volt az egyik kapufa, a birka a másik. Fantasztikus figura volt. Nem lett belőle nagy hegedűs, bár hihetetlen tehetség volt, de kisült, hogy az egyik ujjá el van törve. Állandóan verte a tanár egy nagy rózsafa vonóval, hogy egyenesítse ki, aztán rájöttek, hogy el van törve. Akkor áttették zongorára. Takarítónő volt az anyja a zeneiskolában, és ő állandóan ment, ott volt a hangszerek között, hallani lehetett, ahogy kalimpál a zongorán. Amikor elkerült Újvidékre, mindjárt befogadták Majorék, Borsos, Fehér az *Ifjúságba*, Kapitánnyal és Deákkal. Abban az időben indult *A modern irodalom útja*, az egyik legfantasztikusabb valami a szellemi életünkben, amin mindig inzisztálok, bár igazán nem kutattam ki, és nem vettem újra elő, hogy lajstromozzam, és a végére járjak, hogy mi is volt itt. Major, Bori, Fehér, többen csinálták, ez egy korszakalkotó dolog volt az ötvenes évek végén, és a legmodernebb irodalmat prezentálták, Gide, Huxley, Tutola, John Dos Passos, Camus. Hatalmas élmény volt Camus-nek az *Idegenje* Tihamér illusztrációjával, ezt meg is írtam a Tihamérról.

Mindezt csak azért emlitem, hogy ezek is közrejátszottak azokkal az említett Petőfi-élményekkel együtt abban, hogy elkezdtem írni. Akkor

már láttam Majtényi *Hídját* is, ugyanis nagyon izgatták Tihamért az illusztrációk. Sáfrány, Hangya, B. Szabó fantasztikus illusztrációi jelentek meg ott, én olvastam, és elkezdtem írni kis lírai prózákat. Egy ilyen prózát beküldtem az *Ifjúság*ba. Koncz Pista akkor már Zentán járt gimnáziumba, és nyaranta ő szerkesztette az irodalmat az *Ifjúság Szavá-*ban, amíg a többiek szabadságon voltak. Pont az ő kezébe jutott, kivette, hazahozta, elkapott egyszer az utcán, és leült velem beszélgetni. Attól kezdve valamiféleképpen ő a mesterem az irodalomban, és ezek azok a dolgok az indulásnál, amik fontosak voltak. Nagy hatással volt rám abban is, hogy ő volt előttem az ifjúsági elnök a zentai gimnáziumban, jóllehet már arról is írtam, hogy kisgyerek koromban ő volt a főministráns, és nála kellett latin szöveget felmondani, de amikor legközelebb láttam, már ifjúsági elnök volt, és előadást tartott a marxizmusról a kanizsai ifjúsági otthonban. Amikor a zentai gimnáziumba kerültem, hamarosan én is ifjúsági elnök lettem, és attól kezdve volt egy balos angazsált korszakom, ami valahogy elég sokáig végighúzódott, ez a szál valahol követhető.

Amikor Zentára kerültem, akkor bátyámmal egy óriási szobában laktam, amelynek a fala üvegből volt, vitrázszerű piros-zöld üveglakás. Nyári pavillonszerűség volt, ami nagyon szépen nézett ki tavasszal meg ősszel, de télen befagytunk. Óriási tél volt, embermagasságú hó, ez 1954 körül lehetett, ezt meg lehet állapítani majd, hogy mekkora tél volt akkor, de emlékszem, hogy hetente utaztunk haza, és hetente kaptam a pénzt. Ezer dinárt kaptam hetente, és alig vártam, hogy beérjek Zentára, és rögtön hétfőn berohanjak a könyvkereskedésbe, és mind az ezer dinárért vettem könyvet. Akkor jelent meg Joyce-nak az *Ulyssese*, Gorjan fordításában, bibliofil papíron, az pont ezer dinár volt, egy heti pénzem. Ezt is pontosan le kell persze ellenőrizni, hogy hányban jelent meg... Aztán később megszereztük a magyar fordítást, nem jut eszembe, hogy ki fordította, jóval később jött aztán Szentkuthy. Volt ez a horvát *Ulysses* és a magyar, ez nagyon fontos. Az a lényeg, hogy akkor minden héten vettem könyveket a könyvkereskedésben, és itt nagyon fontos volt a Rimbaud-kötet, Gide-nek a *Földi táplálékok* című kis könyve, aztán Sartre-nak *A falak* című novellája, Camus-nek a *Nyár* című esszékötetete, az még ma is egyik legkedvesebb könyvem, *Az idegen* című regénye. Davičót már említettem, itt kell még megemlíteni a magyar irodalomból, hogy a gimnázium könyvtárában először is Kosztolányinak a kék-fekete sorozatát olvastam, és nagy hatással volt rám, annál is inkább, mivel az öccse volt az orvosom, így félig-meddig kanizsainak tudtam, valami nagyon közelinek, szinte fizikailag hatott rám, úgyhogy az egy külön dolog, ahogy a Kosztolányi-Csáthot olvastam. Aztán érdekességként

meg kell említeni, hogy az egész *Látóhatár*, Szabó Dezsőnek a folyóirata akkor került a kezembe, és nagy hatással volt rám az a fajta esszé, pamflet, ami később Krleža, Oskar Wilde, Marko Ristić és Matic szürrealista esszéivel alakít egységet. Aztán a magyar esszéíró nemzedék, Babits és Halász Gáborék, ezekből alakult ki az az esszékonceptió később, amivel a *Symposion*-mellékletben rajtoltunk, vagy rajtoltam az *Első esszé*vel. Ez valahol onnan indult, úgyhogy a Szabó Dezső-esszé sokkal fontosabb, mint amilyen helye van ma, de pillanatok kérdése, hogy újra fel fogják fedezni, és a maga helyére kerül, akárcsak pamfletjei, levelei, levélesszéi.

Aztán Konstantinović prózája. A *Daj nam danas* című korai regénye az, amit még most is őrzök, a *Mišolovka*, ezek a regények igazán még ma is modern regények, és ezeknek is még el fog jönni az ideje, újra fel fogják fedezni. Mivel Koncz akkor már Belgrádba került, és nagyon szoros kapcsolatban voltam vele, gyakran küldözgetett velem szövegeket, az egész kéziratot verseskötetét Buráynak, aki egyik legjobb barátja volt. Burány Nandi ott tanított magyart a nyolcosztályos iskolában. Megkerestem, egyszer elhívott Fehér Kálmánnal bennünket az egyik kávéházba, ahol a színház volt. Szép régi kávéház, faburkolatú, ott leültünk, elbeszélgetett velünk, azt hiszem akkor voltunk először kávéházban Zentán, mert tilos volt. Utána persze jött egy nagy kávéházas és kocsmás korszak, de akkor még nem volt szabad, és később is, ha megfogtak bennünket, állandóan nagy probléma volt. Burány Nanditól kaptam el először a kétkötetes Illyést. Szóval, ő ilyen irányba ösztönzött bennünket.

Itt kell még megemlíteni a magyartanárnkat, Dancsó Jenőt, aki felismerte nemzedékünk jó oldalait, engedett kezdeményezni, és jó pár könyvet is kaptunk tőle. Kassák *Világnyám* című könyvét tőle kaptam el, azt meg is jegyeztem. Aztán Szeli és Bori. Bori Imre Csókán tanított, Kálmán minden hétvégén ment haza, mint én, úgyhogy valamiképpen Bori hatását is éreztük, átsugárzott. Aztán még Tőke is tanított, akit noha nem nagyon kedveltünk, de ő is hozzájárult ahhoz, hogy Zentán valamiféle szellemi élet kialakuljon. Úgyszintén Benes, nem tudom, beszéltem-e már róla. Benesnek nagyon nagy hatása volt rám, egyik legnagyobb, a Konczéhoz hasonló. Ő ugyanis az egyik legfontosabb jugoszláv nemzedékkel járt az akadémiaira, a Dadóval [Miodrag Đurić], aki most Párizsban él, és nagy festő, olyan, mint a magyarok között a Hantai, mondjuk. Ő Zentára érkezve már erről a csoportról, erről a festészetről beszélt, amelyik a 48-ra, a Zsdanov-féle szocreализmusra egy figuratív szürrealista festéssel felelt, nem az absztrakció útját választotta. Mert Jugoszláviában kétfajta út indult el, az egyiket leegyszerűsítve szürrealizmusnak nevezhetnénk, ez a Mediale csoportja volt, a másik pedig

egy absztrakció. Benes nagyon érdeklődött a film iránt is, és noha mi voltunk az első nemzedék, amelyet tanított, mindjárt a barátai lettünk. Abban az időben ő már utazott Párizsba is, mindig hozta a híreket. Nagy hatással volt ránk, és egyáltalán az életvitele. Fantasztikus nagyvilági, bohém figuraként élt Zentán, mint ahogy Belgrádban és később Párizsban, úgyhogy ebből rengeteg probléma adódott mind a gimnáziumban, mind a városban. Állandóan szálla volt a rendőrség szemében. Közben ártatlan ember volt, csak szabadabb volt a mozgása, szabadabban élt, és ez nagyon irritálta az embereket, annyira, hogy ez később komoly konfliktusokhoz vezetett, és el is hagyta Jugoszláviát.

Mondom, bátyámmal laktam ebben a pagodában, egy kanizsai félig-meddig rokon asszonyék háza volt ez, a férje egy Stroheim-szerű hivatalnok volt, nagy, erős, kövér, kopasz, a felesége hihetetlenül törekeny, hálni járt bele a lélek. Ebben a nagy lakásban úgy éltek, hogy valami világvárosi szürkeség, kopottság érződött, ami nekem kisvárosból jövet nagyon furcsa volt és idegen. Minden hónapra a pénz kovertákban volt, főkönyvelő volt, és terrorizálta a családot otthon ezekkel a szisztémáival. A lányok az anyjukra ütve szintén hihetetlenül törekeny lények voltak, nyelveket tanultak. A kanizsai család szintén egy különös család volt, szintén egy nagy házban és egy vak volt közöttük, a másik egy különös kis fiskális, aki nagyon precízen öltözött, törekeny figura volt, fehér öltönyben, lakkcipőben, és állandóan arról álmodozott, hogy nagy medencévé alakítja a szobáit, ami tele lesz savanyított uborkával, és abban úszkál, annyira szerette a savanyú uborkát. Épp Tihamérnak magyarázta mindig, mert reggel, amikor másnaposak voltak, mindig a savanyút kívánták. Ehhez a családhoz kerültem, az idősebb lány tragikus körülmények között meghalt, a fiatalabb is, az asszony is meghalt, sorban mindenki meghalt, és aztán az öreg is. Mi ott laktunk abban a szobában, és mivel nem tüzeltünk, borzasztóan éltünk. Legalábbis én, mert a bátyám már végzős volt, és mozgott a városban, én meg, mivel idegen volt a város, egész nap az ágyban ültem nagykabátban, és olvastam kesztyűben. Amikor éjszaka hazajött a bátyám, akkor nem volt gyufája, rá akart gyújtani, és kiszedte a kályhából az összes hamut. Mindig fölébredtem, láttam, rakja ki a hamut, hogy találjon benne parazsat, hogy rágyújtson. Aztán később nekem is lettek barátaim, Balassa János, akinek az apja diplomataszabó volt Belgrádban, a leghíresebb belgrádi szabó. Pecellóiak voltak különben, de volt még valami águk, magyarországi, pesti, nem tudom pontosan, most a fia, aki persze elvégzett egy egyetemet, gépészetet, azt hiszem, mégis tovább folytatta a diplomataszabóságot, egy minden szabó, akit nagyon érdekel az irodalom, néha a *Magyar Szóban* is láttam vele interjút, de a kapcsola-

tom megszűnt vele. Aztán a Finta, a Kolarik Vilmos nevű barátom, aztán a Fehér Kálmán, velük laktam aztán, akikkel hárman együtt éltünk, több lakásban furcsa gimnazista éveink voltak. Kolarikkal állandóan a nők után koslattunk, míg én össze nem kerültem azzal az idősebb szerb nővel, aki miatt borzasztó tortúráim voltak, ki akartak dobni a gimnáziumból miatta, és a lakáson is nagy cirkuszok voltak állandóan. Aztán ezzel a két figurával, Kálmánnal meg Vilmostal is állandó problémánk volt, mert ők rendszerető, precíz emberek voltak, és engem állandóan be akartak törni, hogy a házirendben vegyek részt, a vizet ki hozza, ki gyűjt be. Mivel ebben nem vettem részt, állandóan mindent megvontak tőlem, és késsel sétáltak egész nap a szobában, nehogy használhassak valamit, mert ha nem veszek részt a kollektív munkában, akkor nem is jár semmi. Emlékszem, elment az áram, Kálmánnak mániája volt a magas párna, és száradt tuskót, mindent behordott a feje alá, ült, trónolt abban a régi családi ágyban, én az enyémben, köztünk volt egy asztalka, azon volt a kancsó víz, amiből nekem nem volt szabad innom. Mind a ketten feküdtek késsel a kezükben, közben elment az áram, sötét volt, én elkezdtem valami izgalmas történetet mesélni és közben láthatatlanul kinyúltam a kancsóért és egyszer csak hallják, hogy kortyolok. Indián-üvöltéssel fölugrottak, rámrakták a dunnát és egész éjszaka izzasztottak, hogy egy kancsó vizet kiizzadjak.

Hihetetlenül intenzív önképzőkori meg gimnáziumi életünk volt, másrészt délután ráncszakadt az a kisváros, nem volt szabad kávéházba menni, nem is nagyon volt semmi, csak egy mozi, és az utcán kódorogtunk, mint a kutyák csoportokban, és szinte üvöltöttünk a holdra, amikor eljött az éjszaka. Jó, hogy még relatíve megúsztuk. Különböző lakásokban jöttünk össze, nagy ivászatokat rendeztünk, sokszor reggel a kutyák alig tudtak menni, mert a sok hányást fölették, arra emlékszek, hogy a nagy farkaskutya dülöng az udvaron, az is részeg volt.

Aztán már nagyon korán kapcsolatba léptünk az Újvidéki Rádióval, Aladics járt interjúkat készíteni. Aztán az *Ifjúsággal*, Major, Németh Pista, Fehér, kísérték a munkánkat, érdeklődtek, nagyon odafigyeltek. Emlékszem, én kisgyerek korom óta nagy földérintő voltam, cserkész, és cserkészvezető, és még a cserkész táborba is kijöttek, bejöttek a sátorba, emlékszem rájuk.

Tulajdonképpen az első strazilovói találkozóra érkeztem Újvidékre, mint meghívott. Ez talán a jugoszláviai szellemi élet legszebb manifesztációja volt. Koncz Istvánnal mentünk, és a jugoszláv szellemi élet legizgalmasabb figurái voltak ott, akik később mind fontos szerepet játszottak. Már ott megismertem őket, és ez nagyon sokat jelentett nekem.

Ott volt Marija Čudina, hogy vele kezdjem. Egy kis mókusszemű lény, hatalmas szemekkel, más nem is volt. Azért említtem őt, mert ő volt az egyik első, akit megismertem a jugoszláv írók közül személyesen. Később Šejka felesége lett, aki az egyik legnagyobb jugoszláv festő, Danilo Kiš barátja, a belgrádi szellemi élet egyik fókusza volt. Orosz származású, kartográfus volt az apja Belgrádban, és ő volt a szellemi tekintély a Mediale mögött. Nagyon eredeti festészeti elképzelései voltak, egy kis könyvet adott ki *Traktátus a festészetről* címmel, amelyben megfogalmazta a központi elképzeléseit. Nagyon jó barátok voltak Danilóval, később találkoztam velük, gitárral énekeltek orosz dalokat.

Čudina érdekes költő és prózaíró lett, bár nincs annyira jelen a jugoszláv szellemi életben. Danilo Kiš egy nagy tanulmányt írt a verseiről. Ő az egyik kis figura egy kis állatkával, amelynek nem jut most eszembe a neve, csíkos kis állatka, és maga Marija a szereplője a Šejka-képeknek, ezeknek a különös Šejka-kastélyoknak, ő is úgy élt ott Šejkával. Utána Šejka egy másik nővel élt, és Marija ott maradt ebben az elvarázsolt térben, és gyorsan elaggott, elfogyott, macskákkal élt, és meg is halt. Igaz, Šejka is korán meghalt.

Danilo Kiš fiatal volt akkor, fantasztikus jelenség. Magas, sovány, bohém, aki nagy porköpenyében egy különös hidalgóra hasonlított, de aki egy szuperérzékeny, szuperarisztokratikus értelmiségi is volt emellett. Ő volt az első egyetemista, aki a belgrádi világirodalmi tanszéken végzett, és kongeniális fordító volt. Nemcsak Adyt, József Attilát, Petőfit fordított és az oroszokat, hanem Lautréamont Maldororját kongeniálisan lefordította, és komoly kutatásokat is végzett, a feleségével csinálta. Énrám hihetetlen hatással volt egy párizsi naplója. Azt nem tette aztán közzé többé. Az nekem egyik alapszövegem. Ami engem meghatározott, az ez a napló, és azok a titkos szövegek közé tartoznak. *Párizsi napló* – a *Deloban* jelent meg több folytatásban, azt hiszem kettőben – Ady szellemével rója Párizs utcáit, és Krleža egy novellahősét említi. Nem jut eszembe a novella címe, egy egyiptomi név, és egy újságíróról szól, aki browningjából rálő az Eiffel-toronyra, ez egy fantasztikus gesztusnak tűnt nekem. Szóval, nagyon szeretem Danilónak ezt az írását, akkor még csak az a *Mansard* című korai kis novellája jelent meg, de a *Vidici* című egyetemista újságjukon keresztül nagyon nagy hatással volt rám már akkor is. Akkor még nem látszott, hogy az a Danilo Kiš lesz, akivé gyorsan lett. Újvidéken megismerkedtem vele, és egy éjszaka végigjártuk a Futaki utcát. Nem szerette azokat a kocsmákat, ahol le kell ülni, hanem talponállókban beszélgettünk. Akkor mesélt például Krležáról, felhívta a figyelmemet a *Detinjstvo u Agramu* című Krleža-szövegre, amiről azt

mondta, hogy azt szereti legjobban. Megszereztem a szöveget a *Republika* különkiadásaként, az egyik olyan szöveg volt, amelyik legnagyobb hatással lett a *Symposion* melléklet indulására. (Három szöveg indította be a *Symposion*-mozgalmat: az én *Első esszém*, Domonkos *Elsőáldozása* és Bányai *Pannon fűgája*. Domonkos első esszéje, amit nagyon szeretek, fantasztikus volt, azon érezni a *Detinjstvo u Agramu* hatását, azt hiszem idéz is belőle. Emlékszem, én valahogy megírtam az első esszémet, de úgy mint most is az ilyen felemás bevezető szövegeimet, amik valahogy szét is nyomják a saját határukat, de igazán nincsenek végigszerkesztve, strukturálva. Utána Domonkos a következőt, de sehogysem készült el, és minden nap mentünk Bányáival hozzá a szobájába, itt lakott a Dusan cár utca egyik sarki épületében, a dzsesszenészek évtizedek óta ott laktak, és ott ült, jajgatott, és úgy állt, hogy nem sikerül befejezni, de végül valahogy mégis befejezte, és az egyik nagyon kedves írás számomra, mint a korai egy-két Domonkos-novella, amelyek nagy részét szinte együtt írtuk.)

Kiś másnap vonult be katonának, és borzasztóan szenvedett, mert nagyon szerelmes volt. Félig-meddig a menyasszonya volt a későbbi felesége, akivel aztán szétmaradt, valahogy amikor Párizsba került. Kiś később is az egyik legfontosabb ember volt számomra a jugoszláv szellemi életben, többször találkoztunk Újvidéken. Egyszer voltam náluk is, amikor a kötetemet fordította. Láthattam a fantasztikus *Mediale* és a belgrádi festők, Reljić, Glavurtić, Šejka rajzainak, festményeinek gyűjteményét.

Aztán itt Stražilovón találkoztam először Šoljannal, aki a másik fontos, meghatározó személyiség volt számunkra. Ahogy Kiś a francia szellemi életet, modern irodalmat hozta és részben az orosz, úgy Šoljan az angolszász irodalmat. Ladannal Eliotot fordították, Eliot-kötetet adtak ki Slamniggal. Ladan aztán Ezra Pound-kötetet adott ki. És egyáltalán a modern angol irodalom hatása, a költészet- és esszé-felfogás, kristálytiszta, nem a szürreális, hanem az Eliot-féle esszé hatása. Másrészt az amerikai irodalom hatásáról már azt hiszem beszéltem: a beatirodalom, Kerouac hatása előrevetítette már az árnyékát, de mint mondtam, nála ezt autentikussá tette az Adriai-tenger terepe, terrénuma, annak a fénye, szaga, sós lehelete erősebb volt számunkra, mint az amerikai hatás, ami rajta keresztül ért bennünket. Šoljan fordította le különben Kerouac *Úton* című regényét nagyon-nagyon korán, sokkal a magyar jelentkezések előtt. Különben a beatnikirodalmat is mi a *Híd*ban Majorral korán megszereztük Vitéz Györgytől, New Yorkból, az *Üvöltés* szövegét, bár ezt a magyar bibliográfiák és a magyar irodalom nem tartja számon, ők külön kelteztek az *Üvöltés* felfedezését, de itt is mi jóval megelőztük őket.

Azt hiszem Amerikában már volt egy kiadása az *Üvöltésnek*, ezt is meg kell majd nézni pontosan.

Aztán Miljković. Személyesen nem kerültem közel hozzá, de annál inkább figyeltem, és ma egyik legfontosabb ember számomra. Később sokáig nem játszott szerepet, most mindinkább fontossá válik, és készülök is írni róla valami verset, szeretnék írni egy diptichont róla és Szilágyi Domokosról. Ő niši volt, Belgrádba került, Vasko Popa, Džadzić, Zoran Mišić körébe, a szürrealizmus és a modern francia költészet, Mallarmé, Valéry hatása érződött, egy nagyon nagy költői tehetség volt, azt hiszem Domonkosra még jobban hatott a költészete. Domonkos fordította is, utána konfliktusba került a belgrádi szellemi élettel, átment Zágrábba, de ott hamarosan az első napok után egy parkban felakasztotta magát.

Kék öltönyben, csokornyakkendővel, simára hátrakent frizurával, simicipőben járt, de ki volt szakadva, kilátszott a zoknijja, egy ilyen jelenség. Nagy, húsos arca volt, állandóan a bárpuhnál ült éjszakánként. Šoljan, amerikai–angol playboyszerűen mozgott, fantasztikusan táncolta a modern táncokat, és Miljković mondta, ha ő így tudna táncolni, akkor nem írna több verset.

Aztán Kermauner a szlovénoktól és Kos. Aztán Konstantinović, Pervić, Dragojević is föltűnt, bár ő azt hiszem nem az első találkozón. Ez a jugoszláv szellemi életnek, a jugoszláv új értelmiségnek egy fantasztikus szimpóziuma, találkozója volt, eufórikus, szép, és minket teljesen ez határozott meg, egy ilyen szellemiségben indultunk, és úgy gondoltuk, hogy ez a strażilovói találkozó a jugoszláv szellemi élet központja, hogy mind ide sugároznak, Újvidék, Vajdaság valamiféle szellemi Svájccá lehet, sokáig így is funkcionált. Én abban az időben valahogy így is képzeltem el, és ez volt a lényeg, és mi is boldogok voltunk, hogy ennek részei lehetünk. Hogy ez aztán ma egy kicsit illúziósnak, utópiának tűnik, az más, összetett, bonyolult kérdés, valahogy majd ezt is bogozgatjuk beszélgetésünk során.

A strażilovói találkozó részben a Tribünhöz, a Katolikus portához kötődött, az Ifjúsági Tribün volt az a központi hely Újvidéken, amihez az egész mozgalmunk, a *Symposion* kapcsolódott. Volt a Tribünnek egy előző épülete, a régi balettiskola, illetve most ismét balettiskola, ahol fantasztikus kiállítások voltak, a jugoszláv modern festészet nagyon nagy hatással volt rám. Emlékszek például Šimunović kiállítására, ez egy nagy zágrábi festő, Stupica osztálytársa, aki a karsztot festi, Oton Glihával együtt számomra ezek nagyon fontos festők voltak, mert mint mondtam, a tenger nagyon fontos volt számomra, és így automatikusan azok a festők, akik a tengerpartot festették modern, korszerű eszközökkel,

azok nagyon nagy hatással voltak rám. A mai napig is nagyon szeretem őket, írok róluk.

Aztán a Tribün átkerült a Katolikus portára, és maga a Katolikus porta egy arénájává vagy gyűjtőmedencéjévé vált a modern szellemiségnek. Stražilovótól direkt szál vezet 1968-ig, ez egy fantasztikus meredek felívelés volt, és ez a lényeg, ez a pálya a lényegünk nekünk, a *Symposion*nak, és nem más. Biztos más is kellett volna hogy legyen, de nekünk ez volt a központi, és mi ezzel voltunk elfoglalva, ez határozott meg bennünket. Kezdetben még részt vettem a galéria szervezésében, Kapitányra emlékszem, nem tudom már kik voltak a többiek, akik szerkesztették. Jártunk Belgrádba izgalmas festőkhöz, műtermekbe, szerveztük a kiállításokat. Nagy élményem volt egy pár műterem-látogatás Belgrádban az árumintavásár régi épületmaradványaiban, a hídnál, kiosztották művészeknek, és érdekes környezet volt. Aztán a Tribünön jelent meg a *Polja* című folyóirat szerbül, a *Symposion* ikerpárja, ami szintén nagyon fontos jugoszláv szellemi műhely volt. Azelőtt is, azt hiszem, már megjelent, Florika Štefanák csinálták, aztán amikor mi odakerültünk, már Dejan Poznanović szerkesztette, később Mileta Radovanović, majd Boško Ivkov, akikkel mi sok mindent párhuzamosan csináltunk. Nagy hatással voltak ránk a szövegek, mert nagyon jó kapcsolataik voltak szlovénokkal, macedónokkal, sok fontos jugoszláv alkotónak a *Polja* volt a lapja. Oda begyűrűzték a jugoszláv szellemi élet legfontosabb áramlatai, mint a képzőművészetben a konceptualizmus, a konkrét költészet, rögtön még géppel írt első konkrét verseit közöltük a szlovéneknek, bár mi tipografizálva megelőztük őket, és mi a *Symposion*t az első számtól ilyen elképzelésben csináltuk, úgyhogy sok áramlatot megelőztünk, és sorban mindegyiket, ahogy jelentkezett, fölkaroltuk. Mindegyiknél párhuzamosan csináltuk, vagy megéreztük előre ezeket a tendenciákat, és ezért nagyon problematikus egy-egy csoport favorizálása, mint a Bosch+Bosch, amikor a *Symposion*ban ez mind megvolt, annak csak egy kis része volt a Bosch+Bosch, amely jobban adminisztrálta magát az ilyen avantgárd trendek között. Mi a Bosch+Bosch is voltunk, mert én személyesen kerestem fel őket Szabadkán, és karoltuk fel őket és minden ilyen tendenciát. De ezek a törekvések utána magukat adminisztrálták, és a *Symposion*ról mindig megfeledkeztek, közben a *Symposion* az is volt, de nem követelte meg, hogy jegyezzék a piacon ilyen értelemben is, bár minden ilyen törekvés, ami csak létezett, nagyrészt onnan indult ki, különösen a Vajdaságban.

Begyűrűzték a Tribünre a belgrádi és zágrábi filozófusok új törekvései, kritikai elméletek, aztán izgalmas volt a szlovén fiatal művészeknek

a tevékenysége például, persze az már egy kicsit később volt. A Tribünt később Judita Šalgo és Végel vezették, ez már a nagykorú Tribün, és ők sokat tettek, hogy a Tribün ilyen legyen. Itt okvetlenül meg kell említeni Darko Hohnjecot, aki igazgatója volt a Tribünnek. Szóval, fantasztikusan működött ez a Tribün a két lappal, ahogy ki kellett nézni egy ilyen intézménynek, bár aztán sok problémával is, de voltak hősi momentumok. Nagyon jó kapcsolatunk volt a szlovén lapokkal, például a *Mladina* című egyetemista lappal, amelyiknek épp jó barátom, Koncz Jóska volt a főszerkesztője 68 körül. Ő törökkanizsai volt, bátyámmal és Koncz Istvánnal járt gimnáziumba. Amikor Újvidékre került, én nagyon bekapcsoltam a mellékletbe, fordított, esszét írt, a mai magyar értelmiség rendezvényeknél is besegített, ő szedte le a szalagról az előadásokat. Utána elköltözött, Zágrábba akart menni, de valahogy Szlovéniában kötöttek ki a feleségével, Bati Zsuzsával, aki a *Népújság*ot szerkeszti, költőné. Ő pedig a *Mladinának*, a 68-as ügyeknek egyik főszereplője lett, az egyik legjobb modern 68-as regénynek a főszereplője a 68-as Jože Konc (nem jut eszembe a szerzője, majd utánanéznünk), és ő lett a főszerkesztője a lapnak, a kultúrát a Medved és a Jaša Zlobec szerkesztették. Vendégszerepeltek itt, nekem versem jelent meg az első oldalon, azokban az izgalmas napokban, valahol meg is van az újság, majd megnézzük, mellékeljük, az egy izgalmas kapocs volt, mert teljesen a mi csapatunkból került ki a Jóska, direkt a *Symposion*-mellékletből ment oda, és a legfejlettebb köztársaság legátütöbbs lapjának lett a főszerkesztője, úgyhogy az teljesen tőlünk vezető vonal volt, tőlünk kilőtt nyíl, ezt érdemes lesz szépen illusztrálni is. Utána elvégezte a szociológiát, azt hallottam, hogy valamelyik nagy szlovén gyárnak a szociológusa, jó lenne utánanézni, hogy később mi lett vele, elvesztettem a kapcsolatot.

Eszembe jutott a napokban, hogy amikor beindítottuk a folyóiratot, akkor Sinkó hatására a fiatal Lukács nagyon fontos volt számunkra. 1919-ben egy ilyen Kierkegaard-ról író heidelbergi, firenzei értelmiségi eljut a forradalomig, ott Sinkóval Pesten, ez a léggör nagyon foglalkoztatott bennünket. Sinkótól elkaptuk a *Taktika és etika* című írását, ami Sinkót is legjobban foglalkoztatta, és elhatároztuk, hogy azzal kezdjük. Sinkó ezt támogatta ugyan, de másképp nézett ő a dologra, végül azért akceptálta. Hogy másképp tekintett a dolgokra, ezt Kassák esetében éreztem, bár ez letisztázatlan ügy, hogy hogy is történt Kassák reneszánsza. Én úgy emlékszem, hogy éntőlem indult az egész Kassák-reneszánsz. Miután Koncztól már nyolcosztályos iskolás koromban elkaptam az *Egy ember életét*, mind a négy kötetet, aztán pedig Dancsónál a *Világanyám* című kötetét, tudtam róla, és megkértem Fehér Kálmánt, hogy vegye rá Borit,

hogy írjon nekünk Kassákról. Kálmán közelebb állt, illetve nagyon közel állt hozzá, szomszédjuk volt Csókán, és kisgyerek kora óta kapcsolatban voltak. Csókán átjárt Borihoz, és minden írását megmutatta, szóval, Kálmánnak volt egy nagyon érdekes korai versírói korszaka, nagyon nagy tehetségként indult. Úgy érzem, hogy azt a tehetséget nem futotta ki, azokat a korai kis versekben jelzett dolgokat nem futotta ki, persze ez nem jelenti azt, hogy még nem fogja kifutni, vagy nincs olyan kézírata, amelyekben ez egyértelműbb. Egyfajta plebejus költészet, amelyik egy klasszikus formaművész keze nyomait őrző, de erős, durva gesztusú anyag. Majd eszembe jut az egyik kis verse, a krumplihéj, nem tudom, felvette-e kötetébe, majd megkeresem azt a kis verset.

Kálmán kérte meg Borit, hogy írjon Kassákról, és akkor kezdődött az a sorozat, ami később kinőtt Bori Kassák-írásaivá. Amikor a Sinkó-házaspárral arról beszélgettem, hogy mit szeretnének a *Symposion*ban, és jeleztem, hogy szeretnék valami Kassák-rehabilitációt, akkor ezt határozottan elleneztek. Emlékszem, a Forum előtt beszélgettem velük, és elég ellenszenvesen beszéltek róla. Mici néném azt magyarázta, hogy Kassákné egész nap súrolt, Kassák meg a teraszokon lebzelt, így valahogy viszonyultak Kassákhoz. Sinkóéknak tetszett ez a mi modern irodalmunk, de valahol fenntartásuk is volt, mert ők nem a modern avantgardizmusnak voltak a hívei, bár Sinkónak hihetetlen érzéke volt, föl tudta fedezni a dolgokat, rá tudott ismerni a dolgokra függetlenül az izmusokban elfoglalt helyüktől. Például tartott egy előadást a Tribünön egy drámáról, még az írójának a nevét sem tudta, de mint egy nagy felfedezéséről beszélt róla. A *Godot*¹³⁵ volt. Halála előtt az utolsó előadásában, amit talán meg se őriztek. Aztán a verseimhez való viszonyulása is érdekes volt. Mondták, hogy beszélt az egyetemen, órán az egyik versemről, de én nem voltam jelen, akkor már nem voltam Újvidéken, de viszont érdekes volt a tanítványaihoz való viszonya. Ez egy apa-fiú viszony volt, rángatta a szakállamat, és megmondta, ha úgy érezte, hogy megfeneklettem, manír ütötte fel a fejét, akkor megmondta a szemembe. És úgy érzem, hogy egyetlen voltam, akinek ezt megmondta. A többieknek nem mondta meg a véleményét a szemükbe róluk. Nagyon érdekes, hogy az írásaikról egynek sem beszélt így, a negatív véleményét nem mondta el, ritkán mondta el. Aztán másoknak elmondta a negatív véleményét, de nekem megmondta a szemembe, és ezt egy nagy dicséretnek vettem, és most is büszke vagyok rá. Talán azért, mert nem kerültem a közelébe, nem lettem munkatársa, nem tudom ezt mivel magyarázni pontosan.

■

¹³⁵ Samuel Beckett *Godot-ra várva* című drámájának ősbemutatóját 1953. január 5-én tartották Párizsban.

Az egyik fontos korai akcióm volt, hogy Belgrádban megkerestem Miloševićet, nem ezt a mai vezetőt, Nikola Milošević filozófust, aki akkor jött még föl *Antropološki eseji* című kötetével. Nagyon népszerű volt, az egyik legizgalmasabb jugoszláv esszéíró-filozófus. Kértem, hogy írjon a *Symposion*nak. Kérdezte, hogy mit akarok. Mondtam, hogy az orosz egzisztencialistákról kezdjünk egy sorozatot, és Sesztovot kértem tőle. Ez annyira korai, hogy a magyar szellemi életben Sesztov még most húsz év után sincs jelen, a *Vigilia* most kezd vele foglalkozni igazán. Ugyanúgy később is, ez következetesen folytatódott Heideggerrel, a *Tel Quel* vagy Marcuse esetében, vagy a Várady-féle McLuhannal.

Kik álltak a stražilovói találkozók szervezése mögött? A Tribün kezdeti időszakában kik voltak azok, akik az institutionális feltételeket megteremtették? Draško Ređep volt az első szerkesztő a Tribünön. Hogy ítéltétek meg az ő beállítottságát?

Draško Ređep még a régi épületben volt a szerkesztő, a Milošević későbbi filmrendező, nem emlékszem még, kik voltak. Nagyon szimpatizáltunk a Draško-féle esszéivel. Könnyű, elegáns, gyönyörű nagy mondatok, a francia szellemiség és Krleža hatása, az nagyon tetszett nekünk, állandó rovata volt a *Letopisban*, egyik hercege volt a jugoszláv szellemi életnek, ifjú dandyje, vagy nem is tudom minek nevezzem, és kapcsolatban voltunk vele. Bányainak pedig egyik legjobb barátja volt, közel állt hozzá, azt hiszem írtak is közösen esszét, nem vagyok benne biztos, a *Todor Manojlović fekete hattyúja* című esszé a *Letopisban*, meg kellene nézni. Gyakran találkoztam velük, a Vojvodina vörös termében ebédeltünk vagy ittunk valamit, szóval, ünnepszámba ment, ha velük lehettem, az én felemás körülményeimből ez egy felbukkanás volt, ha velük elmehettem a vörös terembe, vagy a Duna-parkban sétáltam velük. Draško volt Bányai előtt az *Indeks* főszerkesztője, úgyhogy Bányai azt hiszem tőle örökölte. Nagyon fontos szerepe volt Draškónak, egy nagyon jó animátor, egy tündöklő jelenség volt, és sok mindent a kezében tartott, ami akkor még nem volt terhes és kóros hatalmi, politikai és anyagi ügyekkel, valahogy később vált ez terhessé és mássá.

Hogy pontosan kik álltak a Stražilovói Találkozók mögött? Azt hiszem, a hivatalos politikai fórumok karolták fel ezt, meg kell nézni, majd leellenőrzöm, Dejan Poznanovićéktól és Egericéktől meg lehet ezt tudni pontosan. Én még kis klapec voltam, aki fölnézett ezekre, aki hirtelen bepottyant a komplett jugoszláv szellemi életbe, és hogy kik szervezték, tényleg nem tudom, illetve rémlik, mert mindig üdvözölték, illetve po-

litikusok is jelen voltak a megnyitóján. Emlékszem, hogy az értelmiségiek közé tartozott Žika Berisavljević, aki a *Gledišta* című folyóiratban dolgozott. Amikor indítottuk az *Új Symposiont*, Bosnyákkal elmentünk két napra Belgrádba, folyóiratokkal kapcsolatot felvenni. Az egyik első utunk a *Gledištába* vezetett, ahol épp Jagoš Đuretić, a vak kritikus, filozófus volt, azt hiszem, a főszerkesztő. Mivel én egy nappal előbb elmentem, egy bárban elköltöttem az összes pénzt, és amikor Bosnyák megérkezett, már nem volt pénzem hotelre sem. Rábészéltem, ne menjen ő se hotelba, az ő pénzéből megélünk ketten, nekem van egy barátnőm, akinél megalhatunk. Az Ugrenov Ružo, aki most Franciaországban él, kanizsai lány, egy napon születünk vele Kanizsán, aztán Franciaországba került, elvégezte az irodalmat, filozófiát, és franciát tanít. Azt mondja, a hülye francia gyerekeket tanítja Proustra, szeretné velük megszerettetni Proustot. Ez a lány akkor Belgrádban élt különös, bohém körülmények között egy óriási padláson. Végtelen gerendarengetegben volt két vaságy, és az nekem nagyon megfelelt, a nylonharisnyák lógtak, mikor Bosnyákot az ő puritán elképzelésével oda fölvezettem, akkor megszökött, tragikus volt, valami óriási eső volt, szóval, ilyesmi... Már akkor is meglátszott ez a kétfajta hozzáállás a dolgokhoz, ő módszeresen akarta felgöngyölíteni az újságokat, folyóiratokat, én meg elvesztem ebben a belgrádi alvilágban.

A Tribün koncepciójának gondolod, hogy Redep volt a központja?

Nem, akkor már nem. A Poznanovicék, Dejan és Bogdanka volt itt sokáig a fő animátor, és ideális szerkesztők voltak, egy különös házaspár. A felesége képzőművész volt, ő pedig egy tipikus szerkesztő, bibliofil, szlovénból, macedónból fordított, hihetetlenül nyugodt, lassú ember, aki a feleségével az egész jugoszláv szellemi életet bevonta a *Polja* és a Tribün köré. Davičótól, Marko Ristićtól, Konstantinovićtól Kermaunerig mind szinte havonta megfordultak náluk egészen-egészen sokáig. Amikor leváltották, az is nagyon bonyolult volt, és kicsit rám is neheztek, de nem emlékszem pontosan, hogy miről volt szó. Sokáig mint fordító is létezett, a Forumban is dolgozott, egy bibliofil sorozatot adott ki. Marko Ristić korai Szentkuthy-regényekre emlékeztető, *Bez mere* című korai szürrealista regényét adta ki egy eredeti Max Ernst-pasztellal. Emlékszek, milyen nagy szó volt, amikor elhozta a Forumba Max Ernst festményét Marko Ristić, a nagy szürrealista. Egy rózsaszín smirglire volt festve, üvegpapírra, a pasztell. Egy bagoly, nagy bagolyszemek, és a bagoly előtt végig a kalitka rácsai. Azzal a festménnyel jelent meg faksimilben, piros

bórkötésben. Itt adta ki Kosovelt, Vinaver nagy könyvét Laza Kostićról, aztán még egy pár fontos könyvet, Konstantinović esszéjét, de aztán megszűnt a pénz ilyesmire. Judita Šalgo is ott volt fordító, azért vették fel, hogy fordítsa a jugoszláviai magyar irodalmat szerbre, az ilyen luxus megszűnt, és megszűntek ezek az állások, és lassan Dejan is teljesen kikopott, végül Judita is, ő is mint könyvkereskedő teljesen beleveszett a könyvekbe. Otthon hihetetlen gyűjteménye volt, hatalmas múzeum, a világ minden kiadványával. Szinte gyerekeik voltak az OHO-sok, Šalamunék, a Šalamun testvérek voltak az egyik motorjai az OHO-soknak, Tomaž Šalamun, a költő és Andraž, a festő, aki most is nagy név a jugoszláv festészetben. Šalamun költészete volt az új név az itt felsoroltak után, a Dragojević a nagy név és a Šalamun. Itt még nem említettem Mihalićot, aki szintén itt volt, akit én most legnagyobb jugoszláv költőnek tartok, de aztán a fiatalok, így jöttek sorba a Dragojević és a Šalamun. És körülbelül ezek a legfontosabb nevek.

Hogy történt az, hogy a Symposium a Forum keretében indult, utána átkerült a Tribünre, majd vissza a Forumba?

Leegyszerűsítve most hirtelen úgy látom, hogy terhükre voltunk, örültek, hogy megszabadultak tőlünk, de utána, amikor meg kezdünk kinőni nagyon, akkor meg újra visszavonták a kontroll alá, amikor már úgy érezték, hogy ez veszélyes lenne, ha tőlük függetlenül történne.

Konkrét körülményekre nem emlékszel, hogy hogy jutottatok ki a Forumból?

Nem emlékszek, de majd földézem a dolgokat. Pedig tudom, hogy sok cirkusz volt. Nagy kár, hogy a Forum alá kerültünk. Akármilyen rengeteg pozitívuma mellett legnagyobb kár, hogy bekerült minden az üvegbura alá.

Lényegében a Symposiumnak megmaradt a régi alapítója, maradtak a régi pénzforrásai, szervezeti felépítése, önállóan tárgyalhatott nyomdákkal, és mégis valami különös mechanizmus folytán másmilyen a státusod, ha kívül vagy. Ez valahogy furcsa.

Furcsa, és mindenféleképpen káros a Forumban lenni, mert egyrészt kötve vagy a nyomdához, a nyomda mind drágább, és a nagy dotáció, amit kapsz, mint egy csövön csak átfolyik rajtad a nyomdának.

Amíg a Tribünön voltatok, ki nyomta az Új Symposiont? Tárgyaltál nyomdákkal?

A Forum nyomta.

És mégis másmilyen volt a státusod, mint utána?

Persze. Később én többször ajánlottam már az utánam jövő szerkesztőségeknek is, hogy valami olcsó, rossz papírra nyomják, és inkább segítsék az alkotást, mivel nálunk a fiatal művészekkel senki sem foglalkozik, nincs ösztöndíjrendszer, mint máshol mindenütt a világon. Ez katasztrofális, nálunk senki sem foglalkozik velük, jó, ha nem vesznek éhen a fiatal művészek, bár mindenki úgy néz rájuk, mintha privilegizálva lennének, közben van egy nulla honorárium és semmi más. Máshol mindenütt tíz-húsz ösztöndíj van, Magyarországon ezeregy alap, ösztöndíj, díj. Itt nálunk semmi. És ezért jó lett volna olcsóbban nyomni, és több honoráriumot fizetni, de ezt sosem lehetett megcsinálni, mert a drága nyomdának ez fontos volt, ebből élt, ebből a halálos ölelésből nem sikerült többé kikecmeregni. Bár emlékszem, hogy Sziveriéknek is volt egy ilyen törekvésük, de szó sem lehetett róla. Jött az új technika, a fényszedés, a *Symposion*nal reprezentáltak, de ez mind drágább lett. Izgalmas konkrét ügyek voltak ezek, konkrét konfliktusok voltak, és konkrét története van ennek az ide-oda mászkálásnak, csak én már nem emlékszem erre, Bosnyákék biztos jobban emlékeznek.

A Symposion örökké problematikus volt, de a politika nem akarta sosem teljesen megfojtani, mert akkor elvette volna tőle a pénzt, lett volna rá mód. Ez egy nagyon különös állapot.

Igazán sosem szerette, mert a *Symposion* sosem tudott igazán bekapcsolódni a politikának tetsző módon a társadalmi problémák tárgyalásába. Olykor közöltünk egy-egy szöveget, amit az alapító vagy valaki követelt, próbáltuk egy kicsit mutatni, hogy megvan a jó szándék, de igazán sosem tudtunk párhuzamosan haladni, ez számtól számig állandóan konfliktust jelentett.

Hetedik rész, 1988. október 24.

Ez épp a hetedik folytatás. Mondtad, hogy elmeséled a bírósági ügyeidet.

A melléklettől kezdve a folyóirat évfolyamaiig nagyon sok olyan cikket írtam és írtunk, és közöltem, amelyikkel tudatosan kihívtuk magunk ellen a sorsot. Amelyekkel konfliktust akartunk, tudatosan vállaltunk valamit. Azokat a cikkeket, írásokat, verseket legtöbbször észre sem vette a címzett. Vagy pedig csak megmaradt belső hullámverésnek. Aztán a nagy esetek mintha mellékes ügyekben történtek volna, majdnem mindig banánhéjon estünk orra. Vagy estem orra. És ez borzasztó összetett dolgot eredményezett. Az egész *Symposion*nal, az egész mozgalommal álltam a bíróság előtt, de mégis valami gyerekes, harmadrendű szövegért, amit nem számítottam irodalomnak, nem tartozott a *Symposion* legszélső holdudvarába sem. És az egész mozgalomnak és nekem is az egész mozgalomban való szerepemet egy nem oda tartozó dologgal kellett lemérnem. Olyan különös szituációk voltak ezek a bírósági tárgyalások, hogy nagyon nehéz elemezni, ezért kell hosszabban beszélni róla.

Föltűnt az Ifjúsági Tribün környékén, az *Ifjúságban*, a *Dolgozóknak*, nem is tudom pontosan hol, egy Rózsa Sándor nevű fiatal vegyész, humorista. Voltak estjei a Tribünön, amelyeket ő vezetett, vagy ahol ő lépett föl, olvasott írásokat, nem tudom pontosan. Én egyet sem láttam. Aztán volt rovata, meztelenül, a nyakában gukkerral volt lefényképezve. Ezeket én nem kísértem. Őt személyesen jól ismertem, érdekes fiatal volt a sok fiatal között, de másképpen nem létezett. Várady viszont nagyon szerette ezeket az esteket és ezt a fajta hozzáállást, és fontosnak tartotta. Tibinek volt egy vonzalma a humor, a szatíra iránt, Karinthy volt az érettségi témája, és bár jogász, a legkomolyabb volt közöttünk, mégis szüksége volt az ilyen fajta irodalomra. A Göre Gábortól¹³⁶ kezdve minden ilyenfajta irodalmat szeretett, úgy látszik, ez egyfajta rekreáció volt a számára. Eljárt ezekre az estekre, és mind közelebb került Rózsa Sándorhoz. Elkérte a humoreszkjeit, egy dosszié volt tele ilyen kis írással. Különbösen régi konfliktusunk volt a vajdasági humorral, kritikusaink bírálták a vajdasági humoristákat, ők meg rengeteg humoreszket, paródiát írtak rólunk, és törekedtünk arra, hogy mi is fölfedezzünk új fiatalokat. (Itt kivétel Kopeczky figurája, nem sorolom ide, ő kinőtt ebből, és tulajdonképpen gyakoróvá tette mégis a mi ilyen jellegű irodalmunkat.) Szkopál Bélát próbáltuk párszor közölni, vele többször

¹³⁶ Gárdonyi Gézának a magyar paraszti életet parodizáló könyvei.

tárgyaltam én is, de nem sikerült igazán ez az együttműködés. Ezért volt lelkiismeretfurdalásunk, komplexusunk, nem is tudom, minek nevezzem, egy gyöngé pontunk. És ekkor jelent meg Várady, az asztalomra tette ezt a dossziét. Akkor én voltam a felelős szerkesztő, ő pedig a főszerkesztő, ilyen furán osztottuk meg a tisztségeket. Többször voltam szerkesztő, főszerkesztő, minden voltam, erről már beszélünk, nem is nagyon emlékezek pontosan, hogy mikor mi, de amikor elkezdődött ez a legnehezebb időszak, akkor felelős szerkesztő voltam éppen. Hihetetlen. És a nagy jogászunk, az pedig a főszerkesztő. És akkor a komoly szerkesztő hozza a komolytalan dossziét. Akkoriban nagy problémáink voltak a nyomdával, késtek a számok, el voltam keveredve, nem emlékszem pontosan, mivel. A szerkesztőségben rengeteg ember. Akkoriban jutottunk oda, hogy felosztjuk a lapot, szerkesztőknek adunk bizonyos reszorokat, és Gion lett a prózarovat szerkesztője. Odaadtam Gionnak a dossziét és mondtam, hogy válasszon ki egy-két legjobbat, vagy egy legjobbat, nem emlékszem már pontosan. Így valahogy kiválasztódott egy írás, amit megnéztünk, megnéztem, picit meg is húztam. De nem akartam közölni, nagyon nem tetszett az egész. Nem a téziseivel és a hozzáállásával volt problémám, hanem a szöveg szépírói nívójával. Különben jóban voltunk, szimpatizáltam, mint jelenséget, de a szöveg szintjén nem éreztem, hogy ez írás. De annyira inszisztált a Tibi, hogy mivel a becsei középiskolás irodalmi vetélkedőt is istápoltuk, és épp csináltunk egy középiskolás számot, amelyben azt hiszem Szkopál is szerepelt, szóval, más humoros dolgokat is közöltünk, jó alkalomnak láttam, hogy ide besuszterolhatom ezt a Rózsa Sándort, és akkor elintézem.

Különben a rovata is meg a Tribünön való szereplései is irritálták a Tribün szerkesztőit, akiknek nem volt különösebb humorérzékük, különösen az ilyesmire. El is jutott a fülemig, hogy morognak az *Új Symposion* egyes szerkesztőségi tagjai is, akik részt vettek a Tribün szerkesztésében, például Végelnek kifejezetten nem tetszett Rózsa Sándor, Tibinek viszont tetszett. De ez csak később tudatosodott bennem, én akkor csak regisztráltam, hogy van ilyesmi. És éreztem, hogy jó lenne közölni, sőt segíteni. Annyi fiatal költőt közöltem, akiről tudtam, hogy lassan föl nő, úgy gondoltam, hogy majd Rózsa Sándornak is tudunk segíteni mint szépírónak, és lassan fölfejlődhet. Így valahogy jutottam el ahhoz a gesztushoz, hogy leadtam az írását.

Ez az egyik. A másik, a *Symposion* nagyon kötődött a jugoszláv avantgárd mozgalmakhoz, a szlovénokhoz, a szlovén konkrét vers mozgalmat elsőnek közöltük, noha mi már minden később jelentkező avantgárd jelenséget anticipáltunk. A nagy formátum, és a mi nyitott hozzáállásunk olyan tipográfiai és más lehetőségeket adott, hogy rengeteg dolgot antici-

páltunk, így a konkrét verset is. Az első konkrét vers sokkal szegényesebb volt, mint a mi oldalaink, egyszerű géppel csinált variációk. Első pillanatban közöltük, egész oldalt adtunk, úgyhogy minden ilyen jelenséggel szinkronban voltunk, egész később az OHO és más csoportokig. Amikor Újvidéken is megjelentek ezek a csoportok a szerb fiatalok között, akkor azokkal is nagyon jó kapcsolataink voltak, szinte hozzánk is tartoztak. Mandić jogász volt, Dado, nem jut eszembe a neve, a másik Tišma, a kis Radojičić, egy nagyon érdekes fiatal kör, akik mind kinőttek érdekes értelmiségiekké. Radojičić Franciaországba került, most itt az egyetemen dolgozik, Dadónak volt több problémája később a *Student*nál is, ő valahol jogász, Mitrovicán vagy Pancsován, Mandićből nagyon érdekes avantgárd művész lett, aki utoljára épp gyalog elment Hölderlin sírjához, meg nyilvánosan írt a Modern Múzeumban regényt, ezeregy ilyen akciója volt, számon tartják, sok könyve jelent meg, nagyon autentikus művész.

No, Mandićékat megkértem, hogy írjanak nekünk a jugoszláv film akkori helyzetéről. Egy radikális szöveg született magas szinten, de meredek politikai szöveg. Újra kellene olvasni, most már lehet hogy nem annyira merész tézisek, de akkor azok voltak. De nagykorú értelmiségi. Nyomdába kerültek ezek a számok, aztán jött egy nagy késés, és közben mind jobban fölpörögtek az események a horvátországi MASPOK-kal¹³⁷ kapcsolatban. Emlékszem, egyszer mentünk az utcán Domonkossal és mondtam, várjon, megveszem a *Hrvatski tjedniket*, a MASPOK lapját, Gotovacék lapját. Kérdezte, mi a fenének veszed ezt? Hát, mondom, egyrészt Zágrábban éltem valamikor, másrészt érdekel a történelem, hogy történik itt mellettünk, ne menjünk el mellette. Tehát ennyire úgy éreztük, hogy független tőlünk az egész.

Aztán egy unalmas hétköznap bent ültünk a szerkesztőségben többen, egy nagy szerkesztőségi szobánk volt a Katolikus portán, a térre néztek az ablakok, és rengeteg fiatal gyűlt mindig össze, különböző típusú emberek. Egyrészt a Tribün körül, másrészt azok, akik a folyóiratot csomagolták és az eladást szervezték. Itt dolgozott Habram és Vörös Jóska, jogászok, Várady diákjai voltak, ő szervezte be őket, nagyon jól csinálták a disztribúálást. Vicei a terjesztők között dolgozott. Egy nagy pultszerű valami volt bent

¹³⁷ A MASPOK a „masovni pokret” (= tömegmozgalom) kifejezés rövidítése. E mozgalom keretében 1967 és 1972 között Horvátország politikai vezetősége, a horvát értelmiség és a lakosság jelentős részének támogatásával, kedvezőbb pozíciót és nagyobb önállóságot igényezett kiharcolni a köztársaságnak a jugoszláv szövetségi államon belül, a Horvát Matica értelmisége rendszerváltást, az egyetemisták mozgalma pedig „a nemzet és a polgár” teljes szuverenitását követelte.

a csomagolóknak, és a magyarországi fiatal művészek kiállításáról ott maradtak a szobrok. Haraszty István ismert modern szobrász mobiljai, amiket nap közben mindenki a maga módján meglökött vagy beindított.

Egyszer csak benyitott Kartag Nándor. Újságíró volt, magyar tanszékes, abban az időben az ifjúsági szervezethez volt valami köze, nem tudom pontosan. Különben ő nem nagyon járt a *Symposion*ba, nem tudom, akkor hogy került oda. Egy gyűlésről jött azzal a hírrel, hogy betiltották a *Symposion*t.

Annaira váratlanul ért bennünket, hogy teljesen letaglózott. Mert mondom, más az, ha írsz valamit, amivel el akarsz valamit érní, akkor arra vársz. Már az első mellékletek idejében többször ültünk Domonkossal otthon, hogy hát most majd elvisznek bennünket a börtönbe. De most nem volt ilyen érzésünk, úgyhogy teljesen tarkón vágott bennünket, és orra estünk. Nagy csönd állt be, senki nem tudott szólni, akkor valaki, lehet, hogy épp én, fölkeltem, és odamentem Harasztynak az egyik szobrához. Egy kis páncélszekrény volt, és ha megcsavartad a nyitókerekét, akkor aktivizáltál egy magnószalagot és egy fantasztikus röhögés hangzott fel. A nagy röhögés nagyon jól esett. Hallgattuk ezt a röhögést, és valahogy úgy érzem, hogy ez nagyon fontos momentum volt, sosem tudom elfelejteni. Biztos visszakerült már ez a szobor, ez az objektum Harasztyhoz. Egyszer majd megkérdezem tőle.

Amikor mindenki szétszéledt, mondtuk, hogy minden esetre vigyenek számokat, fanyalogva vitt mindenki, mert mondom, nagyon rossz, talán a legrosszabb számunk volt, amit valaha csináltunk. Tudatában is voltunk, hogy az a legrosszabb szám. Végel mondta, hogy menjek el hozzájuk ebédelni. Mindenki szétment, én elindultam haza.

(Arról volt szó ugyanis, hogy amikor főszerkesztő lettem, akkortájt volt a feleségem állapotos a második gyerekkel. Az albérletünket fölmondták, és nem tudtunk új lakást találni, nagy hassal senki sem akart fölvenni bennünket. Nem maradt más hátra, elmentünk Szabadkára, a feleségemnek volt ott egy nádfödeles régi háza, azt valamennyire rendbe hoztuk, és ott laktunk. Én utaztam minden nap Szabadkáról Újvidékre, ami borzasztó nehéz volt, és akkor nagy nehezen kaptam egy ideiglenes lakást a halpíacnál. Egy szoba volt, egy nagy előszoba és egy vécé. Egy kis terasszal. Itt lakott néha az egész família. Volt egy nyulunk, a Ninunt, akiről később írtam azt a befejezetlen regényt, a *Symposion*ban elkezdtem közölni, mint annyi sok mindent, egyszer lehetne egy külön könyvet csinálni a regényindításaimból... Ez a lakás valamikor káderlakás volt a Belgrádból ide utazó vagy itt ideiglenesen dolgozó katonatiszteknek, tanároknak, nem tudom, kik laktak ezekben a lakásokban, elég rideg, rossz lakás volt. Abban az

időszakban, amikor a betiltás történt, a családom Szabadkán élt, a gyerekek ott jártak óvodába, iskolába, a feleségem ott dolgozott honorárisan a Szabadkai Rádiónál, én pedig itt lent laktam ebben a szobában.)

Délután elmentem Végelékhez ebédre, és ott beszélgettünk. Elég fura állapotba kerültem, amiben a félelem egy formája is jelentkezett. Nem tudtam, hogy mi vár rám, hogy mi is ez. Akkor döbbsentem rá, hogy tulajdonképpen én vagyok a felelős szerkesztő, és az egész a nyakamba esett. Éjszaka elmentem ebbe a szobába, reggel bementem a szerkesztőségbe, de ott már várt az értesítés, hogy a rendőrség egész nap keresett, és hogy nem szabad bemenni a szerkesztőségbe, meg kell várni a rendőrséget. Jött a titkárnő halálsápadtan, jött egy belügyes vagy több rendőr, egy nő, megmagyarázták, hogy átveszik a számokat, megszámozták, lefoglalták és mondták, hogy nem szabad elhagynom a várost.

Aztán elmentem a lakásomba, ahol csöngő sem volt, féltem, hogy keresnek, de nem fogom meghallani, egy fura állapotba kerültem, többek között ez miatt is.

Jöttek ki a nyomdából a megkésett számaink, és a következő számot is betiltották. Megint jöttek a rendőrök, akkor már teljesen ki voltunk idegileg.

Akkor lassan elkezdődött a kihallgatások, beidézések sorozata mint felelős szerkesztő ellen is, meg mint privát ember ellen is, és ez tulajdonképpen négy esetté lett. Úgyhogy előbb végigcsinálták mint felelős szerkesztő ellen, aztán meg mint privát személy ellen. De az volt a szerencse, hogy ezek a kihallgatások nem voltak nehezek. Különös volt az, hogy nagyon korán kellett menni, hajnalban.

*A Bayer aszpirinban megírtad...*¹³⁸

Igen, megírtam. Meg sokszor nem találtak meg, és akkor ott hagyták az értesítést, hogy menjek be, és vegyem át a főlészólitást, az értesítést, de mielőtt még szét nem mentek a kézbesítők, tehát ötre kellett bemenni. Irreális helyzet volt, megyek az üres városban, hogy átvegyem az idézést. Lementem az alagsorba, nagy, fóliával bevont csövek között kis irodák. Kis növésű különös fekete emberkéek voltak a kézbesítők, ma is néhányat még látok a városban biciklizni, és azoktól átvettem, akkor ott írta, hogy mikor van a kihallgatás, és teljesen összekeveredtek a napjaim. De mindjárt észrevettem, hogy azoknak a jogászoknak, akik kihallgatnak, nem ügyük ez, és nem is értik pontosan az egészet. Mivel nem volt az esetem,

¹³⁸ Tolnai Ottó: Bayer-aszpirin. *Híd*, 1980. 11. 1302–1315.

különösen az első írás, akkor nem is tudtam szilárd közeget teremteni, hanem hagytam olyan cseppfolyósan. Nem inzisztáltak nagyon, elemi dolgokat kérdezgettek. Egyedül egy furcsa érzés kezdett bennem működni, hogy mibe húztam bele Rózsa Sándort, aki hirtelen megijedt, mint a kis nyúl, érthető is volt. Akkor éreztem, hogy milyen veszélyes olyan embereknek közölni az írásait, akik nem kötötték magukat szenvedélyesen egy életre az irodalomhoz. Az olyan emberekre nagyon kell vigyázni...

És nem tudtam védeni az írást, nem tudtam semmit, bár aztán próbáltunk valami stratégiát, próbáltunk fősorakozni, de igazán belső meggyőződéssel nem tudtam tenni semmit, és ez volt a legnehezebb az egészben.

Aztán a tárgyalás még tovább fokozta az irreális helyzetet. Láttam, hogy a bírónak fogalma sincs a dolgról, nem érti, semmit nem tud a jugoszláviai magyar irodalomról, a *Symposion*ról, rólunk, rólam. Egy kicsit ütött figura volt ez a bíró. Egyrészt ijesztőeket mondott, de nem volt semmi kapcsolata velünk. Valamit Kosovóról, hogy ott valami tanító megölt valakit, de nem tudta kötni a mi ügyünkhöz. Aztán mesélt arról, hogy sok a pornográf újság a jugoszláv kioszkokban, és ő sétál az utcán és látja, hogy a külföldi turisták a keleti országokból jönnek, és nézik ezeket... Aztán mondja, hogy hát a rózsát, ha sokáig szagolják, akkor bűdös, ilyeneket beszélt. Aztán mondta, hogy ő is írt verseket fiatal korában, egy füzetbe írta, de elvesztette. Aztán meg hidegen kimondta az ítéleteket, amit betápláltak. És ebből tisztán látszott, hogy egy politikai ügyről van szó, ahogy általában a politika mindig, szinte a mai napig gondolkodott felénk, hogy a jugoszláv fölállásban sokszor Vajdaság követelt és diktálni próbált bizonyos dolgokat, hogyan viszonyulni a horvát nacionalizmushoz, vagy szerb nacionalizmushoz, és ennek az ügynek az oltárán mindig feláldozott valamit, és így kerültünk mi erre az oltárra, a *Symposion*. Ez később is többször megismétlődött. Később már tisztán lehetett látni ezt a logikát, hogy mindig mutatni akarják, hogy otthon harcolnak a dolgokkal, és ezért jugoszláv szinten követelhetnek bizonyos dolgokat.

Rózsa Sándor ügyével kapcsolatban volt egy első tárgyalás, a Hübsch nevű ügyvéd vagy bíró csinálta.¹³⁹ Egy szobányi kis teremben, bementünk, bejöttek gyerekek páran. Rózsa Sándor is ott volt a tömegben, de

■

¹³⁹ „A bíró (Hübsch Richárd) korrektül végighallgatta, mit mondtunk, de ennek nem volt jelentősége. A döntést minden valószínűség szerint már előre meghozták – és nem a bíróság falain belül.” [Várady Tibor: Rózsától Rózsáig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára. *Híd*, 2011. 11. 41.]

ő akkor még személyesen nem volt előhúzza. Leült egy kis asztalra, nem volt szék, bejött a bíró, és elkezdett üvöltöni épp a Rózsa Sándorra, hogy ráült a marha az asztalomra, amin kávézok. Nem tudta, hogy épp ő az a Rózsa Sándor. Szóval, ilyen fura szinten ment az egész, és azt hittük, hogy ki is tudjuk védeni a dolgokat, hogy kimagyaráztuk magunkat, de az ítéletnél érezni lehetett, hogy az már eleve megvolt.

A nagy tárgyalásra rengetegen összejöttek, nagy teremben volt, nagyon féltek, hogy a tömeg elégedetlenkedni fog. Minden öt percben megállt ez a lüke bíró, mondta, hogy nagyon meg van elégedve a közönséggel, akadémikus közönség. Ahogy ment a tárgyalás, egyszer csak meggyulladtak a villanyok, hirtelen az öreg leállította a tárgyalást, és odanéz, hát Bányai áll a fal mellett, és a hátával nekitámaszkodott a kapcsolóknak. Az öreg megvizsgálta az esetet és mondta, hogy nem nyilvánítja demonstrációnak. Koncz volt Mandícznak az ügyvédje, az enyém pedig az újvidéki jogáskamarának az elnöke, nem emlékszem már a nevére,¹⁴⁰ Váradyék ajánlták, az öreg nagyon jó ügyvéd volt, de az volt a probléma, nekem azért is nehéz volt a dolog, mert ő sem ment nagyon bele a részletekbe, ő sem tudott nagyon sokat az egészről, de megítélte, hogy mit kell csinálni. És megmondta, hogy mit kell csinálni, csak azt kellett mondani, amit ő mondott, és azt mondta, ha így csináljuk, akkor ő tudja garantálni, hogy így fogjuk végezni. És úgy is lett... Én elég furán éreztem magamat a bíróság előtt. Nem voltam saját magam magaslatán. Az volt a legborzasztóbb, hogy akármelyik barátomnak egy szövegével úgy éreztem, hogy fantasztikus lett volna. És amikor kezdte olvasni az öreg az ítéletet, akkor rengeteg év, mondta, hogy ezért két év, négy év, magamban próbáltam gyorsan összeadni és már valahol nyolc évnél tartottam, az még jobban kikészített, nyolc év rengeteg, mondom, azt hogy az istenben lehet kibírni... Már elég sokat tudtam a börtönről, mert gyerekkoromban apám két évig volt börtönben, úgyhogy ezekről a látogatásokról, amnesztiavárásokról, a börtönről tudtam sokat, abban nőttem fel, a legnagyobb élmény volt gyerekkoromban. És ahogy anyám járt le Szerbiába, az albán határra, Albánia és Montenegró határán, a Prokletijén irtotta az erdőt, és anyám óriási csomagokkal, szerb tudás nélkül csetlett-botlott végig Jugoszláviában föl a hegyre, borzasztó nagy havakban, szóval, ez egy rémálom, meg amikor kijött a börtönből, meg szóval, Požarevactól a Prokletijáig végigjárta ezeket a börtönöket, de viszont azt tudtam, hogy két év volt, és

¹⁴⁰ „Rózsát Slobodan Beljanski védte, Mandicot Koncz István, Tolnait pedig Slavko Mišić.”

[Várady Tibor: Rózsától Rózsaig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára. *Híd*, 2011. 11. 43.]

milyen sok volt. Most, mikor nyolc évre jutottam, akkor megint összetört bennem valami, éreztem, hogy az sok.

No most van valami mechanizmus, úgyhogy mondta a paragrafusokat, és mikor mondja, hogy ez, aki ért hozzá, az már eleve tudja, hogy ez a paragrafus összevonna és mit tudom, felezi, van egy ilyen automatizmus. Várady ott volt a közönség közt a feleségem mellett, és mondta, hogy ez föltételes és mennyi, de én magamban csak úgy mechanikusan az éveket számoltam, nem is tudtam, hogy ez valahogy átalakul föltételessé. A végén nem tudom mennyi, azt hiszem négy év lett feltételesen?

*Két év.*¹⁴¹

Két év. Két év. Nem tudom, akkor honnan...

*Rózsa kapott hármát.*¹⁴²

Három? A Mandíc meg?

*Nem tudom.*¹⁴³

Egy vagy kettőt. No, elég az hozzá, hogy Rózsa többet kapott, mint a Mandíc, mondjuk a Mandíc azt hiszem kettőt vagy egyet, de Rózsának meghagyták

■

¹⁴¹ Egyikünk sem tudta pontosan. Várady is homályosan fogalmaz: „Rózsa Sándor három év szigorított börtönt kapott, Miroslav Mandić egy év börtönt. Tolnai Ottó mindkét ügy kapcsán elítélték, ő azonban feltételes büntetést kapott, nem kötelezték tényleges börtön-szolgálatra.” [Várady Tibor: Rózsától Rózsáig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára. *Híd*, 2011. 11. 45.] Lásd még N. B. K. [N. Boldizsár Katalin]: Ítélet az *Új Symposion* ügyében. Rózsa Sándor három, Tolnai Ottó egy évet kapott. *Képes Ifjúság*, 1972. február 23. 6.

¹⁴² „Senki sem kérdezte: Alex, mit akarsz: a mitrovicai szigorítottban megrohadni vagy Kölnben doktorálni? Az utolsó pillanatig kívártam. Már a másfél évre csökkentett ítélet is jogerőre lépett, amikor azt gondoltam, nem várom be a rendőröket. (Később anyámnál kerestek Zentán.) Amikor már lelépésemhez Újvidéken a papírjaimat rendeztem, az egyik irodában pechemre egyik tribünös „jóakarómba” botlottam, de nem árult el. Szerb ismerőseim ezt kiabálták: Hogy vagy te elnyomva, ha még szabadlábban vagy? A sibeniki kikötőben a határőr füzetében lapozgatva kereste a nevemet. Nem volt ott. Fölmehtem a hajóra.” [Zentai Rózsa Sándor: Kommentár Várady Tibor írásához. *Híd*, 2012. 2. 102–104.]

¹⁴³ N. B. K. [N. Boldizsár Katalin]: Még egy ítélet a *Symposion*-ügyben. Miroslav Mandić egy évet kapott. *Képes Ifjúság*, 1972. március 1. 7.

az útlevelét, és elment Nyugatra. A Mandíć meg leülte. És különösen megerősödött a börtönben, és ott dolgozta ki ezeket a módszereit, amivel most művészetet csinál. Nemcsak ott, de az is sokban hozzájárult.

Még azokban a napokban, amikor becsapódtak ezek az értesítések, a betiltás, rengeteg ilyen kék koverta volt, boríték, minden, ilyen hivatalos pecsétes, azt nem is nagyon bontottam, már nem tudtam, szerencsére ott volt a Várady, és akkor ő, sokáig a papírjaim sem voltak meg, tulajdonképpen a Váradynál vannak, minden ilyen, ez az egy vagy kettő, ez maradt nálam véletlenül. De el kellene kérni tőle, és megnéznénk az egész dossziét.

Arról van szó, hogy akkor egyszer így ültem bent a szerkesztőségben, és megint jött egy ilyen kék boríték... És a Székely Imre, az volt a közvádoló?

Igen, a vajdasági...

Írt egy levelet, hogy Ottó, csak azért nem adlak át zsidózás miatt is, mert már van elég a... Akkor jött ki még egy szám, amiben Giornak a...

Véres patkányirtás.

... *Véres patkányirtás idomított görényekkel* című naplója jelent meg, pesti napló volt, a címet különben én adtam neki, én vettem ki a szövegből ezt a címet. Annyira nyitottak voltunk, annyira ellensúlyozva volt minden, hogy úgy éreztem, egy ilyen jellegű szöveget is le tudunk közölni. Úgy éreztem, annyi fontos sok zsidó szerző van, Sinkótól kezdve, hogy nem feltételezhetjük rólunk, hogy egy szál antiszemitizmus is található nálunk. De énnekem egy kicsit absztrakt is, elvont, mivel nem nagyon ismertem a pesti ügyeket, nagyon keveset voltam Pesten, lehet, hogy akkor még nem is jártam egyáltalán, egyszer sem Pesten, és valahogy elvonatkoztatott volt az egész. Nekem szinte kitalációnak tűnt, nem éreztem, hogy ez egy konkrétan lokalizált és nagyon is fontos, a pesti szellemi életnek fontos fél underground csomópontjain játszódik, amikor én ezt olvastam először. Sőt aztán sem, mondom, jött ez a levél, de nagyon sokára aztán több pesti fiatal beszélt nekem erről, és akkor döböntem csak rá igazán, hogy ez a szöveg hogy hatott, mi is volt. Például Belgrádban vendégszerepelt a New York-i Squad csoport, az *Andy Warhol* című darabban, első díjat nyertek. Ott volt Halász Péter, Bálint István, ezekkel a vezető avantgárd fiatalokkal beszélgettem, megismerkedtem, nem ismertem őket előbb. És ők mondták, hogy a *Symposionon* nőttek föl, hogy milyen sokat jelentett nekik a *Symposion*. Ez meglepett, nem tudtam, hogy ennyire. (Nem volt időnk mérni, meg nem volt igazán sok visszajelzésünk Magyarországról,

úgyhogy kezdetben nem tudtuk, hogy mi volt, aztán később gyorsan megtudtuk, ez tudatossá vált bennünk, de mondtam, hogy az első a Weöres Sándor levele volt, aztán Kassák, Veres Péter, de igazán Weöres Sándor első reakciójára döbrentünk rá, hogy tulajdonképpen ez releváns dolog, amit csinálunk, hogy komolyan vesznek bennünket Magyarországon is, az úgynevezett egyetemes szellemi életben. Nem is nagyon tartottunk rá igényt, nem is volt időnk azzal bajlódni.) De az is meglepett, amikor hirtelen jött a következő mondat, hogy akkor hagyták abba az *Új Symposion* olvasását, amikor megjelent Gion naplója. Ez teljesen fejbevágott, annyira meglepett, tulajdonképpen csak akkor döbrentem rá, hogy az mi is volt. Gion ezekben a csoportokban mozgott, de hihetetlen averzióval. Nem csak... nem a zsidóságra, egyáltalán az a modern művészetek szellemisége, amit azok képviseltek. A *Symposion* annyira széles volt, hogy Giont mint ilyent teljesen magáénak tudta, és be tudta kalkulálni. Köztünk is voltak többen, akik hasonló szellemiséget képviseltek, mint azok a magyar fiatalok, sőt inspiráltuk őket.

No, ugyanígy jött aztán még egy kék levél, ha már a kék leveleknél tartok, amelyikben pedig értesítettek, hogy lakást kaptam. Úgyhogy egy lakásügy beindult jóval előbb, és a várostól kellett kapnom lakást. Major abban az időben városi szinten volt politikus, és ő segített, jött velem a város titkárához vagy alelnökéhez, azt hiszem alelnök volt, Bece Béla, aki különben az én utcámban lakik, később bankoknak volt az igazgatója, nem tudom, most micsoda, nyugdíjas azt hiszem, őhöz az elmentünk. Az Íróegyesületben is a listán első voltam, meg mint főszerkesztő, járt egy lakás, és elég jól állt, mert mindig párban ment, egy szerb és egy magyar, és úgy nézett ki, hogy mindketten kapni fogunk. De amikor beindultak ezek a betiltások, akkor le is mondtam róla. Már azon kezdtem dolgozni, hogy visszamegyek Szabadkára. Jóban voltam Dévics Imrével, aki a szabadkai színház igazgatója volt, beteg volt már, éjszakánként a kórházban aludt. Jó ismerősöm volt, jó barátom, érdekes ember, a művésztelepeknek is ő volt az egyik vezetője és szellemi irányítója, különösen a topolyainak. Jártam a művésztelepre, nagyon szerettem ezeket a művésztelepeket, és így is barátok voltunk. A színházhoz is kötődtem, bejártam hozzá és kérdezte, hogy elmennék-e hozzájuk dramaturgnak. Mondtam, hogy elmegyek. Azt hiszem, be is adtam a kérvényt vagy beleegyeztem, de belülről hirtelen nagy ellenállást tanúsítottak a színészek, rögtön előjöttek azzal, hogy milyen gyanús elítélt figura vagyok, és kibekkeltek.

Közben a szerkesztőbizottság és a Tribün a *Poljával*, magával a Tribün szerkesztőségével mit tudom én, az igazgatóval, a Tribün igazgató, a *Polja*

főszerkesztő, ilyen emberekre emlékszek, mint a Nikšić, a kis Majtényi, nem tudom kik voltak, még egy magyar nevű kis politikus volt, kis fekete.

Kiss László?

Kiss Laci. És csináltunk egy ügyes belső rokadót. Én átmentem szerkesztőnek, Utasi elvállalta tisztán feladatból a főszerkesztői vagy felelős szerkesztői posztot. És aztán beindítottuk, hogy átadni fiataloknak. Danyira és Bognárra esett a választás. Elmentem az egyetemre és kértem ott a pártalapszervezetben, hogy vegyék föl párttagnak őket. Mindent sikerült szépen előre elintézni, hogy ők később átvegyék a lapot, úgyhogy ez valahogy nagyon szépen lement. Akkor én munka nélkül maradtam. Kaptam valami fizetést, és otthon ültem. Ez elég kurva időszak volt. Később mondták, hogy a tévéhez kell kerülnöm, valami dokumentumműsorhoz, de a tévé kibekelt. Ott félték azok az emberek, családok, akik az irodalmi reszort tartották, tartják a mai napig. Vagy talán már nem? Senki sem csinálja most. Teljesen lezüllesztették a tévét, egy író se engedtek be. A maguk pozícióját védve, egy író sincs ott. Engem se engedtek oda, Domonkost se később. Ez egy kicsit a Rádióban is így volt, mindenhol úgy van, arra vigyáznak, hogy ne legyen fontosabb író, ne kerüljön oda, úgy, mint a könyvkiadó főnöke is, akárki, csak ne író, aki egyéniség, vagy valamit képvisel.

Akkor fölmerült a Rádió *Elmélet, vita, gyakorlat* című műsora. A Rádió is nagyon sokáig háritott, szóba sem lehetett állni... Akkor egy hosszú-hosszú... az akkori párttitkár, hogy hívták, később a tévé főszerkesztője lett, az az őszhajú... Umek barátja. Egy kis ezüsthajú, be szokott jönni néha a szerkesztőségbe, azt a Major irányításával...

Neubauer.

A Neubauer, lassan rákényszerítették őket, hogy vegyenek föl. Az *Elmélet, vita, gyakorlatot* szerkesztem, és a *Szempon*tban képzőművészeti kritikákkal kezdtem foglalkozni, de... A föltételes elítéltségnek az állapota nagyon különös. Akkor kerültem egy mikroszintre, mindig volt bennem hajlam erre. Akkor lapultam le a földhöz. A lakást elcseréltük egy házért a Telepen, és kivonulva a városból ott volt egy vakvágány, szeméttelep, azt kezdtem regisztrálgatni és mindennap írni kis följegyzéseket. Ebből lett a *Virág utca 3.* Az alcíme az lett volna, hogy *Egy föltételesen elítélt jegyzetei.* Érdekes, hogy ezt nem vette senki észre, amikor olvasta.

Azt mondd, hogy egy banánhéjon csúsztatok el, és sokkal erősebb lettél volna és sokkal határozottabb, ha egy olyan szöveget vagy gesztust kell védened, amelyik tényleg a tied. A politikai pereknek az a lényege, hogy az embert sose azért ítélik el, ami a valódi bűne. Amikor ez történt, akkor ezt tisztáztad magadban, érezted?

Nem, nem.

Rajkot is azért ítélték el, mert kém.

Igen. Szóval, nem azért állsz bíróság előtt, igen. Ez így van, de lehet, hogy van egy ilyen mechanizmusa ennek a dolognak. Ebben az esetben azért nem volt ennyire... Nem gondoltam erre, mert nem tartottam ennyire okosnak ezt a mechanizmust, hogy eleve ilyet válasszon, hanem kicsit ez volt a szintje, ebbe akaszkodott bele. Itt tudta megtalálni azokat a mondatokat, amelyek neki kellettek. Egy... Dušan... Nem tudom, hogy hívják, egy úriember volt megbízva a PK-ban¹⁴⁴ vagy a rendőrségen az ilyen ügyekkel. Nemrég találkoztam vele a Dunán, nyugdíjas, magyar könyveket fordít szerbre, és nagyon kedvesen beszélgetett velem. Ő volt megbízva, ő figyelt bennünket, és később hallottam, hogy neki hívták fel a figyelmét, több mint valószínű hogy épp közülünk valakik, akiknek nagyon nem tetszett Rózsa Sándor működése. Többször panaszkodtak neki, hogy ez butaság, rossz, nem följelentve, hanem magukat is tisztázandó, hogy a Tribünön föllép, de nekik nem tetszik, sőt legszívesebben nem csinálnák, satöbbi, ilyen értelemben... Meg a rovatai alapján ez az ember meg a köre, pontosan nem tudom, hogy kik figyelték. Később mesélték nekem a Forum boltban, ahol árulták a *Symposiont*, hogy ez a figura állandóan járt, várta már ezt a számot. Elterjedt a hír, hogy Rózsa Sándornak lesznek írásai, vagy lehet, hogy ezt az írást föl is olvasta valahol, ahol ez az ember ott volt és hallotta. Nem tudom pontosan hogy, de eljutott hozzá, hogy ez meg fog jelenni a *Symposionban*, és ő már várta ezt a számot. Mi nem voltunk tudatában, de ő úgy látszik, tudatában volt. Ennyit tudok. Amikor az ember része az ilyen dolognak, akkor nem tudja a fejét nagyon kidugni, és átgondolni a dolgot, hanem benne van a közegben, és ezeket tudja, amiket én nagyjából próbáltam elmondani. Ha újra elolvassuk az ítéleteket meg a szövegeket, akkor lehet, hogy más

■

¹⁴⁴ Pokrajinski komitet (Tartományi Pártbizottság).

■■■

szinten is, más dolgokat is hozzá tudok fűzni. Bennem akkor egy olyan mechanizmus kezdett működni, hogy ezt mind elnyomni, hogy tudjak létezni, tudjak írni, ne gabalyodjak bele, hogy én most egy ilyen elítélt vagyok. Azóta nem is olvastam újra azokat az írásokat, se az ítéleteket, úgyszólván tényleg fel kell elevenítenem.

A vizsgálóbíróval való találkozásaid során érezted azt, hogy valaki az integritásodra tör, hogy intellektuálisan meg akar semmisíteni?

Nem, egyáltalán nem. Maga az az egész a városban, meg az én helyzetem, lakásom, satöbbi, így vált az egész egy kicsit ilyen fantasztikus állapottá, de ott a viselkedésük nem. Legalábbis az én irányomban. Nem tudom, hogy Mandíchoz meg Rózsa Sándorhoz hogy viszonyultak, hozzám nem. Sőt, próbálták érzékeltetni, hogy én egy folyóiratnak vagyok a szerkesztője. Nem nagyon, de azért egy kicsit.

Voltak olyan szövegek, amelyekkel kapcsolatban határozottan kijelentetted, hogy nem jelenhetnek meg a lapban?

Hát biztos voltak, de nem emlékszek így konkrétan, egy nagyobb ügy...

Mondjuk azokban az években, 1970 és 1972 között.

Sok ügy volt, vita, de olyan szöveg, amit lényegesnek tartok... Nem, nem emlékszem.

Azt akartam még a bírósági tárgyalással kapcsolatban elmondani, hogy páran angazsálódtak az ügyünkben, de igazán nem mertek. Sok fontos ember nem is mert eljönni a tárgyalásra, de konkrétan tudom, hogy a jugoszláv ifjúsági elnök, a Makso, az a szóke fiú, Maksimović, (nem tudom, hogy abban a pillanatban is még ifjúsági elnök volt-e, vagy valami más) ő angazsálódott komolyan, és annyit szaladgált az ügyemben, hogy végül megsúgta Váradyéknak, hogy több mint valószínű, sikerül föltételelessé tenni. Nekem nem mondta, hozzám ez nem jutott akkor el. Csak nemrég mesélte el Várady, amikor Makso meghalt. Ez az a nemzedék volt, azok a fiatalok, akik Čanadanovićnak voltak az emberei, ide tartozott Makso, Nikšić, Knežević, aki később a belügy főnöke lett és kiugrott az ablakon, öngyilkos lett, vagy fejbe lőtte magát.

■■■

Fejbe lőtte magát.

Ezek mind tanácselnökök is voltak, Čerović a Rádióból, tanácselnökünk volt legtöbb, és utána különböző politikai funkcióik voltak, főfutottak, és ez a Makso, aki az országos ifielnök volt.

Čerović nem annyira Čanadanović társasága...

Igen, nem annyira, de akkor tették félre. Majorral dolgozott, Majornak volt egy időben városi szinten a jobbkeze, de bizonyos dolgokban, az útvitánál valahol emide csapódott. No, elég az hozzá, hogy Makso, aki a legperspektivikusabb fiatalok közé tartozott, elég szörnyen fejezte be. Amikor politikailag diszkvalifikálták, akkor elkezdett inni, azt hiszem valamelyik vállalatnak volt a jogásza, előbb az egyetemen dolgozott mint jogász, és végül egy árokban találták meg valamelyik faluban holtan. Nem is tudják, hogy mi történt vele. A mai napig nem tudják, hogy mi történt, hogy halt meg. Szóval, csak érzékeltetni akartam, hogy nézett ki ez az egész.

Egyrészt úgy is nézhetjük, hogy ez nemcsak bedobás a közös áldozati oltárra, hanem leszámolás egy valós vagy potenciális ellenséggel, ami a liberalizmusvitát illeti. Másrészt gondoltál-e arra, hogy elitélnék feltételesre, de kapsz lakást, és ha bezárnak, akkor elveszted még a lakást is. Tehát egyfajta kárpótlás és egyfajta zsarolás is egyszerre.

Igen, a... A lakásügy, az...

Mert én nem tudok mást gondolni, mint azt, hogy az akkor följevő garnitúra készítette ezt elő. Nyilván akkor már a kezükben voltak ezek az instrumentumok.

Igen. A *Symposion*hoz való viszonyulás... Azért nem beszéltem én erről a dimenzióról, mert nagyon gyérek az ismereteim, és sosem nem kerestem, meg nem érdekelt, hogy többet tudjak erről. Érdekes... Mert úgy éreztem, hogyha többet tudok, akkor zavar a munkában. Úgyhogy nagyon elég volt az, amit így tudtam. Nagyobb összefüggések után nem kutattam. Azt tudtam, hogy az első pillanattól kezdve állandóan a fejünk fölött lógott a dolog. Tulajdonképpen már a melléklet korszakában is úgy éreztem, hogy nagyon közel van a börtön, hogy csak egy apróságon múlik, és nagyon

fura hírek érkeztek hozzám, és azért is adtam át a szerkesztést, és mentem el Zágrába. Aztán akármilyen kis lopás vagy tyúkpör, vagy a legtágabb baráti körömből valaki bíróságra került, mindjárt beszippantottak. Egyik barátom ellopott egy biciklit. Mindig simicipőben járt, törte a lábát és egyszerűen hajnalban nem volt hajlandó gyalog hazamenni, fölült egy biciklire és hazahajtott. De úgy, hogy le volt láncolva, egyet előre tekert, egyet hátra, de még vitt egy üveg szódát is, mert gyomorsava volt, azt meg a kávéházból lopta. Végighajtott a városon, a ház elé támasztotta a biciklit, és fölment, részeg volt. Reggel, amikor jött le, látta, hogy ott egy bicikli. Amikor jött haza a munkából, látta, hogy még mindig ott a bicikli, és lassan kapcsolt, hogy azt ő hajtotta oda. Akkor betolta a kapu alá. Aztán föltopta a lakásba. Aztán szólt az öccsének, hogy van egy bicikli, amit el kellene hajtani Zentára. Az öccse beöltözött, elhajtotta Zentára. Ott eladták az apósának. Az egy jó nevű ügyvéd volt Zentán, és megvette a lánya férjétől a biciklit jó drágán. És megfogták, hogy az lopott bicikli, nagy tárgyalás volt, amire én is mint tanú be voltam idézve. Borzasztóan leégtünk, és akkor is éreztem, hogy minden ilyen dologba fura módon berántódom. Aztán amikor a fiatal technikai szerkesztők föltörték a trafikot, akkor a tárgyaláson mondta az egyik, aki a nyomozást vezette, hogy mindnyájatokat börtönbe zárunk. Úgy éreztem, hogy ebből a tyúklopásból nem következik a *Symposion*, az egész mozgalom, az egész fiatal magyar értelmiség diszkvalifikálása. De olyan furán összehozták valahogy, állandóan kerestek, ezt éreztem. És aztán már azt is tudtam, hogy ez a nemzedék mind nagyobb erőt képvisel. Ahogy jöttek a hatvanas évek, a társadalmi tudatunk is olyan erős volt, hogy szinte fölért egy párttal. Ezen mi nem inzisztáltunk, nem tudatosodott bennünk, meg párhuzamosan csináltunk sok mindent, de a magyar politikusok, és bizonyára mások is, mind többen és mind jobban úgy érezték, hogy ez túl nagy koncentráció. Az egyik magyar politikus ki is fejtette, hogy nem maradhatunk együtt, ez túl nagy erőt képvisel, hogy ennyi értelmiségi együtt van, ez politikailag veszélyes koncentráció, úgyhogy ezt muszáj megosztani, vagy valamit csinálni kell vele. Ennek tudatában voltam, de nem volt idő ezzel foglalkozni. Ment a dolog előre, és eközben érezte úgy az ember, hogy egy banánhéjon csúszik el, bár tudtam, hogy itt egy nagyobb összefüggérendszerrel van szó.

Székely László nekem arról beszélt, hogy mennyire elkeserítette az apját az, ami lejátszódott a levél után a Vajdaságban. Az apjának mint köztudatlónak lehetnek információi arról, hogy itt mi történik. És most egy ellentmondás előtt áll megint az

ember. Laci is azt állítja, hogy az apja lényegében ugyanazon az oldalon állt, mint ti, és mégis... Nem rúgott rajtatok még egyet, csak tudatta veletek, hogy vannak fenntartásai. Lacinak pár szövege megjelent ott az első időben. Később beszélgettetek, vagy jelen volt ő a Symposiumban?

Ez itt egy lényeges dolog, ha elhatároztuk, hogy neveket is említünk ebben az interjúban, ebben a beszélgetésben, ebben a mesében, vagy nem is interjú... Nem tudom pontosan a műfaját... Elég veszélyes neveket említeni, mert ahhoz, hogy nevet említsen az ember, jobban kellene tudni bizonyos dolgokat. Én pedig nagyon kevés dolgot tudok. Sokat tudok, de keveset is, szóval...

Elég az hozzá, hogy Majorról külön kellene beszélni. Majd beszélünk még, úgyhogy akkor, amit most mondok, ez is komolyabb összefüggésbe kerül. Most csak erre a részre vonatkozólag, hogy ő a lakásnál segített nekem, noha a mi nagyon jó fiatalkori barátságunk akkor már kialudt, kialvófélben volt, de itt segített. Ő akkor már kezdett megszűnni írónak lenni, és politikussá lett városi szinten. De én igazán nem követtem az ő politikai karrierjét kezdetben, mert én nem tudtam, mi az, hogy városi szinten politikusnak lenni. Én ilyesmivel tényleg nem foglalkoztam, és nem is értettem (most már kicsit jobban értem), hogy valaki hogy nő városi politikusból tartományivá. Nem éreztem, hogy ő dolgozik szorgalmasan, mint városi politikus, és ott lassan koncentrálódik egy erő, amely később átveszi a hatalmat a tartományban.

Szóval, ő ott segített nekem, és utána őt... Ő nem... El akart jönni a tárgyalásra, de aztán végül mégse jött el, tehát látszott, hogy ő nincs benne abban, amit csináltak azok, akik csinálták. Ez száz százalékos. Közben lejátszódott a fordulat, ők nyertek azok ellenében, akik engem elítéltek, a Čanadanovićék. És abban a pillanatban, mikor ő már hatalomra került, a régi adminisztrációban az emberek azzal zsarolták, hogy ideadják-e nekem a lakást, megcsinálják-e a végső kiutalást. És végül azt mondta, hogy igen. Úgyhogy neki itt ennyire láttam a szerepét. A hozzá fűződő barátságom és kapcsolódásom külön nagy téma, egyik központi témája kell hogy legyen ennek az interjúnak is. Öt-hat ember van, akihez így viszonyulok, Koncz, Végel, Bányai, Domonkos, pár író, Sinkót már letárgyaltuk.

Hány óra? Mennem kell.